

Tartalom

LIV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM

2000. MÁRCIUS

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Vasútépítők; Abszolút hallás ...	3
GERGELY ÁGNES: Egy magányos mesterhez	5
DARVASI LÁSZLÓ: Szerezni egy nőt	6
TANDORI DEZSŐ: Kálnoky Talponálló I.; Kálnoky Talponálló II.	11
VÖRÖS ISTVÁN: Testgyakorlás; A disznó lovasa; A cselló belsejében	18
FÜZI LÁSZLÓ: Lakatlan Sziget	22
SCHEIN GÁBOR: (kard és sisak)	41
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Három haiku	42
SÁNDOR IVÁN: Ezt még el akarom mondani, Liv!...	43
MÁRTON LÁSZLÓ: Rocinante nyomában, busszal	60
BALASSA PÉTER: Sándor Iván meditációi a regényről (Recenzió és köszöntés)	64

TANULMÁNY

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája (avagy: emlék- műve-e önmagának a „hungarológia”?)	66
SZÉLES KLÁRA: Van-e tandorológia?	78

KRITIKA

BOMBITZ ATTILA: KÁPRÁZAT.DOC (Munkafájlok Krasznahorkai László: Háború és háború című re- gényéhez)	83
OLASZ SÁNDOR: „A mesélés nem fáj” (Darvasi László: A könnymutatványosok legendája)	94
BEDNANICS GÁBOR: Egy könyvmutatványos legendá- rium (Darvasi László: A könnymutatványosok le- gendája)	100
MÁRKUS BÉLA: Félábbal a valóságban (Kántor Lajos: Erdélyi sorskerék)	108
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

KÉRI LÁSZLÓ munkái a 10., 21., 40., 42., 77., 82.
és a 112. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

VADAI ISTVÁN: Tükörben tükröződő tükör
(Petőfi Sándor: Itt állok a rónaközépen...)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Vasútépítők

*Naponta, ahogy ébredek,
mint pályaépítő rabok,
halk fémcörgésből érthetek
egy annyit csak, hogy hol vagyok,*

*s fokozatosan önti el
az alvó májat és tüdőt
s agyat, mely láncot nem visel:
hogyan kezdődik a délelőtt.*

*Az én dolgom a kőtörés.
Messze egy mozdony készen áll.
Külön hány engedelmes rész
végeredménye a halál –*

*Egy szépnapon már itt üget,
s a börtönőrök, mérnökök
együtt csóválják fejüket,
hogyan bennünket is fellökött.*

*– Hát miért nem ugranak el?...
– Ó, bamba szerencsétlenek!...
S persze senki sem felel:
– A láncainktól nem lehet.*

*Naponta mikor felfogom,
a ködben, reggel tíz körül,
hogy lejárt, végetért korom –
még minden sejtem él, örül.*

Abszolút hallás

*Barátom sétálni indult. Szokás szerint
idő volt nála, nem sok, és papír, ceruza.
Kedvenc szerdája volt. Elmúlóban.
Kutyák és gyerekek hancúroztak a
fák közt. Magányos csattanástól
madárraj riadt fel. Mint egy őszi
délután, olyan hosszú volt már az árnyék.
Az ablakos mögött kórház küszködött
álmában az örökös légszomjjal. Az
orvoskar, a legszebb táj közepette, mint
megértő, de tehetetlen kis emberiség,
körülállt éppen egy ágyat. Dátumátültetés
lesz, bólogattak a pirosvérűek. Mintha
sortűz dördült volna. Vagy csak a karmester
kopogta le kissé türelmetlenül a próbát.
Szép ez a szél. A fehér felöltő úgy lobog,
mint régi szentek palástja. És vonók
nyugodt sétája a hegedűverseny végén.
Éppen kiért a parti fehér korlátig. Miért
áll meg oly hirtelen? Persze, ott kell
vagy sehol a messzeségbe révedni. De ő
most csak lassan leroskad. Előbb fél-
térdre. Aztán elterül, nincs már Cavaradossi.
Mendelsohn-sirályok, Bartók-galambok
szállnak fel, mintha belőle. S egy fénylő kis
repülőgép. A teraszon sötétkéék hideg van.
Zártak. Mikor az angyalok elmosogatnak,
az érzékeny fülű gyermekek hallgatóznak. A többi
félálomban is vidám kutyákkal játszik.*

GERGELY ÁGNES

Egy magányos mesterhez

*Egyetlen jázmin-könnyűség a hold.
A templomtorony héja csupa szöglet.
Barlangba vágyó embrió-kobold,
a hold a torony oldalára görnyed,*

*a toronyívek lassan elfödik,
vad, ragadozó éjjeli növények,
körbefogják s az égbe földelik
azt, ami benne pillanatnyi lényeg.*

*És a torony a holdra menekül.
Szétfeszülnek az ívek, csúcsra futnak,
s a díszítmények gátlása mögül
akkordja szól a barokk mélabúnak –*

*zúgnak a fémes domborulatok,
teli jázminnal, teli ólmos éggel.
„A hold ma oly kerek!” – valaki így dadog.
És minden tornyot a földbe pecsétel.*

DARVASI LÁSZLÓ

Szerezni egy nőt

Lassan tíz éve élek úgy, mint nagyobb titkok tudója, mint akit kiválasztottak. Nem én akartam ezt, de rám virradt a nap, és én úgy nyitottam ki a szemem, hogy már tudtam róla, és attól fogva csak vártam, hogy kicsillanjon az idő palástjából az én gyémántom is. Sokszor elnéztem anyámat, akinek megöregedett a hajában a szél, az arcába árkokat vájt a felhők árnyéka, s az ujjai között ázott pernye sötétlett. Néha vele álmodtam. Hogy szül engemet, az ég alá enged az irdatlan öléből, és jajgat, és erősen vérzik közben, és a családunk hírességeinek a nevét sorolja közben. Vojiszláv, Stefan Nemanja, a nagy Dragutin, Stefan Lazarevics, Csernojevics patriarcha, Karagyorgyevics. Miféleképp úgy tartják, ha a születésedről álmodsz, meg is fogsz születni újra. Nem hiszek az álmokban, nem azért mondom. Én magamban hiszek. Úgy tíz éve láttam először Ljubica Babuszovot, aki egy jakulevói földművész, bizonyos Vasza Babuszov lánya volt, és akkor még csak csecsemő. Jakulevóból jöttek, menekültek mihozzánk. Testvérek voltak, hozzátartozók, Babuszov és a lánya. Akkor tíz éve valaki a kocsmá félhomályában háborús verseket szavalt a hős Marko királyfiról. Mintha a pálinkás poharakban is az ég fénye csillogott volna. A gyermek fölsírt, s nekem is elöntötte a szemem a könny. Akárha az a csöppség, az a rózsás húsú ártatlanság a sírásával folytatta volna a verset.

Szép a gyermeked, Babuszov, mondtam a földművesnek.

Csinálj magadnak, vetette oda mogorván.

Ugyan minek, ha mi összetartozunk, kérdeztem.

Mi aztán nem, morgott Babuszov, ő meg, bökte a homlokát a kicsi felé, ő meg aztán különösen nem tartozik hozzád.

Hát kihez tartozik, Babuszov?

Először az Istenhez, utána meg hozzám, mondta és kiköpött.

Te pedig hozzám Babuszov, bólíntottam.

Nem lettem dühös, dehogy is. Tudtam, hogy kiválasztott vagyok. Úgy tíz évvel ezelőtt egy délután megláttam Ljubica Babuszovot. Azóta bogarak az arcomon, kásás hó a szempillám alatt, továbbá azt hirdetem, hogy az élet bozse miluj. Így, így. Azt hiszem, a szívemre tette egyik lábát az Isten, és majd csak akkor veszi le róla, ha elvégeztem a dolgomat.

Amikor az édesapámat megölte egy szarajevói horvát, és az uradalom irányítása rám maradt, üzentem Nisbe s Zeusz nevű cigányért, aki nem biztos, hogy tudta a jövőt, mindenesetre szépen beszélt arról, hogy az Apokalipszisben Szerbia megsebzett öléből virág hajt ki, és már soha többé nem fog elher-

vadni. Zeusz egy taknyos őszi napon jött, mint akit terelgetnek az égiek. Derékig sáros volt, kezében macskafarok, hóvirág. A cigány állt a kapuban, édesanyám tekintetében pedig, aki kint ült az udvaron, meleg lett. Amikor apámmal végzett egy szarajevói horvát, néhány hétre az anyám vette át az uradalom irányítását, majd hamar rá kellett ébrednie, túl boldogtalan a parancsoláshoz, ezért inkább kiült az udvarra, s bámult engem, mint vesződöm trágájával, liszttel és a sajttal, pálinkával és a benzinnel, a szerződtetett énekesekkel, harcosokkal, és az országot bearanyozó szeszélyes, némely tájon gyorsan megromló fénnel. Én nem vagyok földművész, mint Babuszov. Igazán kereskedő sem vagyok. Mihail Dobro vagyok. Nekem semmi sem magától értetődő, mint az olyanoknak, akiknek a napfelkelte arra való, hogy elkezdjék a munkát, a naplemente meg arra, hogy a vackukba kucorogjanak. Én nem vagyok ilyen, én kiválasztott vagyok. Ruhákat és csörgős játékokat küldtem Ljubica Babuszovnak. Gurszlánok álltak meg a házuk előtt, és néha hetekig nem hagyták abba az éneklést. Már nem érdekelt, anyám mit mond. Apámat megölte egy szarajevói horvát, és mert anyám túl boldogtalan volt az uradalom irányításához, én lettem az úr. Anyám magasabb volt és erősebb mint én. Néha a titkárával, egy Joszip Badala nevű alakkal meghágatta magát, vércsöppes híreket hozatott a háborúról és Milenka Caricáról, aki újabban betegeskedett, és azt is beszélték, új lábat kapott, mégis rosszabbul jár, mint régen. Joszip Badala Párizsban és Amerikában tanult. Ő volt anyám szeretője, mióta apámat lelőtte egy szarajevói horvát.

Háború van, mondtam Zeusznak, aki az eget fürkészte, mintha ellátna odáig. Én tudom, hogy az emberek nem látnak az égig. Látnak valameddig, és azt a valamit istennek nevezik. A hit nem az, hogy látjuk Istent. A hit az, hogy tudjuk, hogy Isten lát bennünket, még ha mi nem is látjuk őt. Aki Istent látja, elveszett, én mondom ezt, Mihail Dobro. Azt hiszem, így van ezzel Zeusz is, aki jövendőmondó volt. Parancsba adtam neki, menjen el és vizsgálja meg a lányt, akinek Ljubica Babuszov a neve, és újabban kocsmákban szokott verselni, majd pedig mondja el a véleményét, ne kerteljen, csak az igazat, csak a szépet mondja. Zeusz úgy jött vissza, mint akit addig vertek, mígnem elfelejti, hogy akadt valamicske jó is az életében. De nyomban rákezdte. Ljubica Babuszov azért tud olyan szépen énekelni és verselni, mert olykor egész nap tátott szájjal fordul a Napnak, fénnel áztatja a nyelvét, a fogait és a torkát. De mégsem ez a lényeg. A szart hiába is mézeznénk. Mihail Dobro, Vasza Babuszov úgy nevelte föl a lányát, hogy egyetlen szót sem szólt neki a háborúról. A lány nem tudta, hogy szerte a határban ölnek, nem tudott Jakulevóról, nem tudta, hogy bombák hullnak Szerbia ölére, és ha a lányka kérdezett valamit az égi morajról, azt mondta neki Vasza Babuszov, hogy az csak az ég szeszélyes dühe, és ez sokkal jobb mint az emberé, mert az ég dühe mulandó, míg az ember gyűlölete ezen a földön örök, örök.

Tékozlás, mondtam, hogy annyi mindenki lehetsz.

Ljubica Babuszov tíz éves volt, tudott szavalni, énekelni és semmit sem tudott. Az én időm, tudtam már, betelt. Anyám sápadt volt, mint a frissen köpült vaj. Anyám sírt, mint esőben a falevél. Anyám megérezte a veszélyt, anyám hízelgett, kedvenc dalomat dúdolta, anyám a szél az estéli hangját utánozta, mit annyira szerettem, anyám a mellbimbóját kínálta, anyám a forró ölet kínálta, mindhiába, mindhiába.

Úgy mentem el a földművészhez, mint egy herceg.

Megveszem a lányodat, Babuszov.

Nem eladó, Mihail Dobro.

Nekem vagy senkinek?

Annak nem eladó, aki meg akarja venni, így Babuszov.

Ej, Bogati horgadt föl bennem a düh. Ereztem, hogy előnt a vér, s nem bírok magammal. Alkudozom egy rongyos seggű földművésszel, aki megtiszteltetésnek vehetné, hogy szóba állok vele, hogy engedem, hogy megálljon előttem.

De aztán mégis sikerült uralkodnom magamon. Végtére is volt néhány érvem. Sorolni kezdtem.

Az anyánkról, Vasza Babuszov, róla van szó. Az anyánk ez a föld, megöregszik, és tavasszal fényes lesz az arca újra. Fényes lesz a folyó és az ég. Hány ilyen történet van, hogy jöttek haza, Belgrádba, Nisbe, Novi Sadra a fiúk, jöttek haza a sárból, a mocsokból, az elátkozott hegyoldalakból, az áruló folyópartoktól, és le se vették a bakancsot, a vértől barnálló katonai övet, a dögláncot a nyakukból, de máris odatérdeltek az édesanyánk elé, és könyörögtek, üssön elébb, édesanyám, üssön elébb, csak utána öleljen, csak aztán találja a szármát és a gibanicát. Ha hazajöttek a fiúk, az édesanyjukhoz jöttek haza, Babuszov.

Én nem szerettem ezeket a meséket, Mihail Dobro, mondta Babuszov, és fölemelte a kezét, és megmutatta hogy föld van benne, markolja a földet.

Én meg azért mondom, mert szeretem ezeket a meséket, Babuszov, és azt is akartam, értsd, mi vár rád.

Én csak azt értem meg, amit én akarok megérteni, dünnyögte Babuszov.

Elegem lett. Mégis mit képzelsz az alak, ő egyszerű földművész, én meg kiválasztott vagyok?! A földbe ásattam nyakig, és úgy hagytam. Földet tart a markában, amikor hozzá megyek?! Hát tudja meg azt is, milyen, ha a föld tartja őt. Fölfogadtam egy vándorgrafikust, rajzolja ki a parasztot. Külön fizetem azért, hogy szenvedő arckifejezése legyen. Megtette. Reggel is a földben volt még Babuszov, a szeme vérben forgott, a szájából hab szivárgott.

Szunce ti jebem, suttogeta, nem adom a Ljubicát.

Már az enyém, Babuszov, mondtam neki. Látod, míg te ülsz a földedben, és gondolsz a vetésre, és elgondolod a rétek felett tobzódó fényt, én megszerzem a te lányodat, aki még csak tíz éves.

A ház fölött sűrű, piszkos pára gomolygott. Badala, a titkár az udvaron állt, ráérősen kávézott. Odamentem hozzá. Joszip Badala, megcsókolod-e a kezem?

Nem szólt. Csak ráhajtotta nyálas ajkait a kézfejemre. Egy pillanatra megéreztem a nyelvét. Tenyeremet kifordítottam, hogy a fogaival kiemelhesse szerződésünk bizonyítékát, a fényes egymarkást. Újra fölegyenesedett.

Tudod, hogy az anyánk, mi lesz az anyánkkal?

Tudom, uram, mondta, szájában az érmével.

Vasza Babuszovot néhány nap múlva kitüntették. Nem én voltam a fontos, hanem ő, aki földművész volt. Az ünnepségre el kellett hoznia a lányát is. Ott állt Ljubica az udvaron, a melle még kicsi és fejletlen, a homlokán tétova árnyék, de a lába már szőrös, mint aki járt már csalánosban. Badala kicipelte anyámat az udvarra. Hozták az emberek anyámat nagyokat nyögve, énekelve. Valaki azt mondta, mind megdöglünk, lássátok csak, végül úgyis mind megdöglünk. Mint egy színpadon, ahol néhányan tragikus szerepet kaptak. Hát nem.

Csönd, a kurva anyátok, csönd legyen.

Nem döglünk meg. Élni fogunk, és hatalmasak leszünk, és mindig leszünk. Semmit nem feledünk, mondtam az egybe gyűlteknek. Csak annyit tanulunk, kiáltottam, amennyit ránk kényszerítenek erővel, csalárdsággal. Jobbak leszünk, mint voltunk, mondtam.

Anyám fölállt, és megindult felém. Nagyobb és erősebb volt mint én, és ezzel az előnyével oly sokszor visszaélt. Amikor megállt előttem, éreztem, hogy a lélegzetében maradt Joszip Badala éjszakai lihegése, akivel az éjjel is meghágatta magát. Badala az enyém volt. Babuszov kábán pislogott, kezében ragyogott a pálinkás pohár. Szerte a táj, az ország, az én drága országom, a felhők, nyírfák az utak mentén, és az ég, az ég, az ég. Nem tudom, hova döftem. És azt se tudom, hányszor. De valahogy olyan szép volt.

Ljubica félelmében szavalni kezdett,

Posetala Carica Milica, Ispod grada bjeloga Kruševca, S njome secu dve mile kćeri, Vukosava i lijepa Mara. S njima jezde Vladeta vojvoda, Na doratu, na konju dobrome.

S közben ragyogott a félelemtől szeme.

Hát persze. Az ostoba Babuszov azt hitte, ágyasnak, asszonynak akarom a lányát. De én nem annak akartam. Más tervem volt, amit egy korlátolt földművész aligha érthetett meg. Ők, az egyszerű emberek elvégzik a munkát, újra fölhúzzák a falakat, a városok határait tisztára sikálják, a folyókból kiemelik a roncsokat, mert erre valók. Az olyan emberek pedig, mint én, a kiválasztottak pedig újraállítják a kórházak és a temetők, a templomok és a hivatalok óráit.

Badala és Zeusz megemelték anyámat a kezénél és a lábánál fogva, s óvatosan, nehogy megsérüljön, kiringatták belőle a lelket. Odamentem hát a lányhoz szépen, és illedelmesen átkaroltam. Az anyám székéhez vezettem, s beleültem. Megigazítottam nyakában a vállkendőt. Remegett a szája széle, de én odanyúltam, lesimítottam az ajkairól a félelem habját. Végül alázatosan eléje térdeltem.

Édesanyám, mondtam, és az ölébe hajtottam a homlokom.

KÉRI LÁSZLÓ: HASADÉK

TANDORI DEZSŐ

Kálnoky Talponálló I.

*...Ki lehet fejezni ma a világot
Költőileg?
Ki olvassa – ez az, amire vágyott,
Így érti meg?
Még magamfajta is este úgy alszik el, hogy
Ez a készlete is, félni tőle, hogy elfogy,
Álmoktól várna híreket.*

*Felébredtem ma reggel, decemberi ködökbe
Pólyálom majd nemcsak a lábam,
Ami kibicsaklott, borogatás körötte,
De hogy inkább ne lássam
Megannyi megszokott betérőm és kitérőm,
Ami leplezhető, az áll inkább ma pőrén,
Na, nem szóltam, hogy ne bánjam.*

*Mondom, amire szólni kezdek elmegy a kedvem,
Ez ma a legfőbb formaelv,
Hírekkel és lapokkal vagyunk többedre ketten,
És töppedünk is, mert betelt
Megint egy érdeklődés pohara – ismerem már,
Jó kilenc éve múlt, hogy ilyesmi delektált
Elsőre, aztán kocsmahelyt*

*Elhúzódva inkább – még volt a Margaréta,
Például – krimiket faltam tovább,
Maximum Gyorsúságot, vagy sakkoztam, a kréta
Érdekelt, meg a dákóbb dolgok sorát
Gyakoroltam, az ólom-
Betűs fejtágítástól jobb lesz, ha elhúzódok,
S a képernyőző médiát*

*Inkább külhoni meccsek eredményeivel
Akceptálok, időnk
Járását túlbeszélni nem szerettem, mivel
Úgy véltem mindig: ez a cenk
Agyonra-emberült nép nem eleganciával,
Britül beszél gomolyról, fagyról, hanem mert átall
Olyasmit mondani, ami bármit jelent*

*Is. Mondom, nem vagyok jellegzetes jelenség,
De ha valaki olyat ír
Nekem, hogy kézirat kéne, megembereltség
Kérdése, meg némi papír
Hajnali kéznél-léte, meg – mondom – hogy az éjjel
Tűrhetően aludjak, és „amúgy” az egészszel
Ne törődjek, és kelve fir-*

*Kálni kezdek azonnal, ébredt képzeletem
Csak szolgálatba állítom,
Még ha nem is maga a derűs küzdelem
Nyoma jelenik meg a papiroson,
De, mondom, formaelvünk
Túltengése által pár percce eltün-
Tethetem, ami máskor egyre nyom.*

*És az irodalom haszna ma sem egyéb még,
Hogy a javíthatatlanul
Halmazódó kacatból – „hazudik, csal, lenyúl” – (tép!)
A bütykösre gépelt két kéz kinyúl,
Valamiért kalimpál – a ködös virradatban,
Mint jeleztem –, aztán a billentyűkre csappan,
Jobb ez, mint szakadatlanul*

*Káromkodni, nyökögni, más ily szavára várni,
Kivételnek tiszteletek – !
Egy ilyen Talponállót megjárni „nem akármí”,
Hiszen a lényegét
Jó tettenérhetetlen, de nem is elbőfögve
Lehet mondani benne,
S folytatást is ígérhetek.*

Így abba is hagyom, már jó, hogy belekezdtem
– Európai hangulat? –,
Mit tudom én, szívem, mire megyünk mi ketten,
Poétád most mással mulat,
Kielhethi...na, vissza első személybe, ódon
Tettes hajlamait: négy nap kommissiózom,
Megjárom mindig a Lánchidat,

Erzsébet-hidat. És hogy ehhez elolvass,
Nem sorolom állapotom
Magánrészleteit, de netalán a holdas
Éjedből megmaradt kisálom-rongyokon
(Bokám borogatása) is hagylak, még időzzél,
Megjőjj kutyával, és mondd, sarkvidéki e hús szél,
Mondom, éljük az életet, Bis-Bogom,

Apámék „nemzedéke” is azt mondta: a rendek
Arra építenek, ami a szívi-jó,
Testi-természetes: örülünk a gyerekeknek,
A kiskertnek, ne mondd, hogy bármi ráció
– Értsd: akármit legyintesz – ettől eltántoríthat,
Hát így olvasd emitt is, meg majd még, Tandoridnak
Formaelvtoluló

Talpraállításait. Egy festő jóbarátom
Példáját nem merem követ-
Ni, hogy képemen egy kis alak odaálljon,
És mondja a Nagy Versezet
Szavait olyaraképp (sic!), hogy egy palack repül
Szájából: újraképzik nagy-tiszteletlenül
Mintaképeik mind, akik szeret-

Nek, s valóban. Mondom, Nyugatnak
Világáról még a szülői házban
Azt hallhattam, hogy fél centért eladnak
Bölcsebb érdekeket, profitért hamarjában,
És máig nem hiszem, hogy független fejlődés
Büszkesége miénk lehetne, a nyűglődés
Oka nem a beláram,

*Az is van, kiforratlan és értetlen közöny,
Élet-nem-ismerése,
Rímeken s formaelven én ezért küszködöm
Kalapálólágg, vagy lendületébe
Körpultjával ezért fon, mások közé ma reggel
Is például a vers, mert semmi kevesebbél
Nem érhettem be, többtől meg... ki-ki értse.*

*(A dolgok folyt. köv., nem egyszerűen én.
Maradjunk e-szerén.)*

Kálnoky Talponálló II.

*„...Idegesítjük egymást”, s nem azért az idézet,
Mintha épp úgy „neked”
Mondanám folytatásul – jellemző! – az egészet,
Vagy már kész lenne a szöveg,
„Jellemző”, joggal mondom, mert ha akármi ponton
Mebököd a hír-ontón
Vigasztos vagy bosszantó szerveket,*

*Így lukadnak. Vakablak minden lehetőség-szó,
Folyton a lehetetlent
Érzékeli az átlag, mit bánja, mi a méltó
Szemlélet, nem a felkent
Méltóság – szavazott, na, mindegy, mi – mérvadó,
De az árdrágulás, lépésényszer, adó,
Rosszkezd... és ezzel kezdtem.*

*Folyton-reakcióink csak felingerlik egymást,
Ez nem költészet évada,
Annyie se, hogy azt mondhasa: „Meglásd...”
És biztató legyen szava
Anélkül, hogy magát nyálával szembeköppje:
Még soha ily kevéssé nem volt, hogy „mindörökre” –
Ez a Világ Hava.*

És el is megy a kedved – „Az Az Attilai” –,
Így írom, tiszteletnek
Nagyjával, vagy nagy Á-val, vagy a poéta mi
Érdeklődéseket
Tanúsítana a Költészet Maga telkén;
Nem, fordítottja lett! A Pilinszkys Teremtmény
Saját jöttét nem tudja meg-

Várni (idegesítő! ezt mondtam itt előbb),
Már a rajtnál beugrik,
Jóra, rosszra: „Hamar...” , mert tudja pár előd
Szavából, spúrból, minden: mi minden volt itt,
Ő meg akarná úszni, ki akarna csúszni;
Egy sor dologtól úgy kellett búcsúzni,
Hogy nem jobb tölté be helyit.

És az átívelések, milyenek, na mondd meg!
Könnyű utólag
Felróni, mit magunk se tettünk soha meg,
Jó, persze, kötve voltak
A bizonyos kezek, és bizonytalanul
Álltunk, mint kísérleti nyúl –
Na persze; ammondónak

Nem mondom magamat, hogy én azt megmondanám:
Maga a szerkezet járt
Le, a szó mindkét értelmében, úgy ám,
És mindegy, hogy a leltárt
– Itt a csalfaság! – ki hogy adja
Át, mennyi volt a salakja,
De a mocsokság képzete, egyáltalán

Átszállt ránk, Annyi Sokból.
Címek, pozíciók
– S ha változik is kifejezési árnyalatuk – a sokkból
Örökítenek át, vagy közönyvariációk
(„Hagyjanak engem!” – „Akkor
Hiszem, ha látom!” –), egy sor
Korcs-jellegből sodort

Lélek-kötél szorongat, lóbáljuk bár harangnak
Szaraként, vagy húzzuk be
Pót-idegnek, alapnak,
Mit meghaladni e,
Meg e, meg e, s amaz Újabbnak dolga lesz:
De a Világ Hava nem s nem kivételez,
Mondom ezt – és mire.

Így térek vissza a költészet pagonyába,
Hogy nem szent, annyi szent –
De nem vezet tovább világi dagonyába,
Takony-ábrákba, összekent
Busz-ablakok mögé nem kényszerít, Csecsenföld
Messze van, Koszovó, Jeruzsálem – s ha eltölt
Némi formaöröm, már örömet jelent.

Nem is tudom. Magunkban megvonhatjuk a vállunk,
Mert nincs szó – lenne? Mi? –,
A darab menetében olyan pontokon állunk,
Ahol meg lehet menteni,
Jobbra is lehet hozni mindenfélét, de – szívre
Kezet! – nehéz megmondani, mi híve
A teremtmény, és valami

Nagy távlat sincs. Vagy túl nagy. Vagy túlنانról dereng;
Megtámasztom a gépem,
Legalább az enyém e poétai rend,
Visszatámaszt, cserében,
Vagy évelő növényeket cserépben öntözök,
Elidőzöm a medvéim között,
És hogy a számat tépem, egyáltalán, nem értem.

Idegessítjük egymást, megcsalatoztatunk
Bárkit ha kell, legalább szándékunk ellenére,
Idegessítjük önmagunk,
Kínálgatjuk, no, kelljen, érve,
A nyers erő, a kellem, fondor műfajjal
– Hírek, statisztikák –, akár ha egy műangyal
Suhanna át a vermen, és e'

*Nem Tajvan, Macao, s talán még ez a jó,
De nem anyakebelre
Térünk, s vitatható, mi még bekebelezne,
Elég távol van-e, s költői buktató
A rímvétés – magam, mondom idegesítem –
Abbahagyom emígyen.
Csak úgy. Nem bármi jelre.*

*Hogy ezt írtam, decembert írt az író világ,
S én is valamit bírtam
Így írni, de csak a megsugallt pusztaság
Lapult rám – így, még – a papírban,
Nem láttam gacs-szemét, hánacs-végződéseit,
Omló belét, a fűrész mit porlani segít,
Élne eljövendő emberi kínban.*

*(Ami ígérkezett, csak ennyi, eljött.
S látjuk, talán nem láttuk fától a jövendőőt.)*

VÖRÖS ISTVÁN

Testgyakorlás

*Apró, döglött állatok hevernek
egy sokáig élő nem vett lemez
tokja mellett, az ágytakarón.
Mintha kifeslett cérnaszálak lennének.
De vannak lábaik, van csápjuk,
és összekunkorodnak,
mintha képtelen kínokat álltak
volna ki, amikor elpusztultak.
Gyorsan a tenyerembe söpröm
és kiviszem őket a fürdőszobai
szemétre. A kezemre folyékony
szappant fröccsentek, megnyitom
a csapot. Aztán mintha a víz
vinne, együtt zuhanunk
a lefolyón és az emeleteken
át egy másik világba. Épp most
haladunk el a metróalagút
mellett, vissza kéne fordulni,
nem cseréltem lemezt, de a lefolyón
nem hallatszik be a zene. Óriás
százlábúak örködnek az emeleteken,
melyek mellett a zuhanás liftje
– egyre lassulva – elvisz. Megállunk,
egy zsákká hízott bolha lép be, biccent.
Fölnyúl és a fülke fölött elvágja a tartókötelet.
Fölfelé vagy lefelé, kérdi. Vállat
vonok. Embertestű madár száll
be harmadiknak. A mellettünk
elsuhanó giliszta óriás törzse odébb löki
a kabint, bebullunk egy kavics belsejébe.
Az atomok rácsa, azt ígérik,
holnap lekerül az ablakról.*

*Várakozás közben kibámulok a semmire.
Az angyal már odaát van, és jókedvűen,
mintegy testgyakorlásként,
röpköd. Körülötte csillagfürt ing,
és kardvirág subint el mellette.
Beszakad a bent és kiömlik a kint.
Sosem engednek innen már tovább.*

A disznó lovasa

*A hiúság mázsás malacán lovagolok.
Végigvágatunk a körfolyosón,
a liftben alig tud nyugton
megállni, szuszog, a lábát
emelgeti, aztán rohanunk
a villamos után, bár szégyenlem
ezt a sietséget. A kirakatok
üvegében nevetséges látvány
tükröződik. Egy vörös bundás
állatot valaki nyereg nélkül
ül meg. Zakót és kalapot visel.
Villamosra szálllok,
a malac szalad a kocsi után,
kerek orrát jóformán
az ütközőhöz nyomja. Úgy
tesz, mintha nekem
engedelmeskedne. Nem
szálllok le a végállomásig,
hátha lemarad, de a lépcsőre
föllépve vár. Jól utaztál, kérdezi.
Le kell törjek a gondolataimból, hogy ki-
egy-e őket tenyeremből, mint a kockacukrot.
Nem akarsz átváltozni, kérdem.
A fejét ingatja. Nézz körül,
van aki kutyán, van aki macskán,
van aki halon lovagol.*

*Egy kapuhoz érünk, ami az út
fölött ível át. Ezt a kaput csak
neked falzták be. Leugrom, mielőtt
átsüvitenénk a téglafalon, meghemperedek
az utcai szemétben, széltolvadt
cukordarab keveredik a hajamba.
Még mindig potyognak a téglák,
bár a kapu eltűnt.
Akár be is léphetnék rajta.*

A cselló belsejében

Hol van az ország egyetlen macskakölcsönzője? Erre K. József, múzeumi kiségitő egy reggel szinte megvilágosodásszerű élességgel döbrent rá. A szobája keleti fekvésű volt, este nem húzta be a függönyt, szerette, ha a szemközti házban levő sörreklám szívverése sötétzöld vért lök a szobájába.

Anélkül, hogy a szüleinek egy szót szólt volna, kiosont a lakásból. Borotvátlanul, kialvatlanul, a nadrágot is csak a pizsamára húzva föl. A vonaton majd alszom, gondolta. Nem jött azonban álom a szemére. Forgolódott az ablaknak dőlve, ásítózott, mint egy macska.

Feketevárnál föladta a kísérletezést. Az aktatáskájából papírokat húzott elő, a zsebében kotorászott. Egy fésű, egy őszről maradt, összeszáradt gesztenye, egy olló. Ezt kereste. Villámgyorsan munkához fogott. Előbb egy ülő cicát vágott ki, majd egy nyújtózkodót, aztán egy alvót. Ez sem segített.

Volt még egy óra érkezésig. Már csak bambán bámult ki az ablakon a nagy tóra, és félt, hogy megint cserbenhagyja a megérzése. Sőt, most úgy érezte, hogy feltétlen így kell lennie, hogy nem is lehet másként.

Amikor leszállt a jónevű fürdőhelyen, mégis visszatért a magabiztossága. Elhatározta, hogy hazardítozni fog.

Az állomás épülete előtt egy rendőr álldigált. Kapitány úr, mondta neki, a macskakölcsönzőt keresem.

A rendőr barátságatlan arca földerült. Harap utca három, mondta, itt egyenesen föl a szőlőknek, egész a római útig, aztán balra a második utca. Egy régi villa rögtön a sarkon.

K. József megrökönyödve állt. Nem kutya kéne, mondta, hanem macska.

A rendőr, mint mindig, ha nem veszik komolyan, amit mond, megmérge-sedett. Értem én. Menjen, amíg el nem kérem az iratait.

K. zavarba jött, udvariasan köszönte az eligazítást, már indult is a hegynek fölfelé.

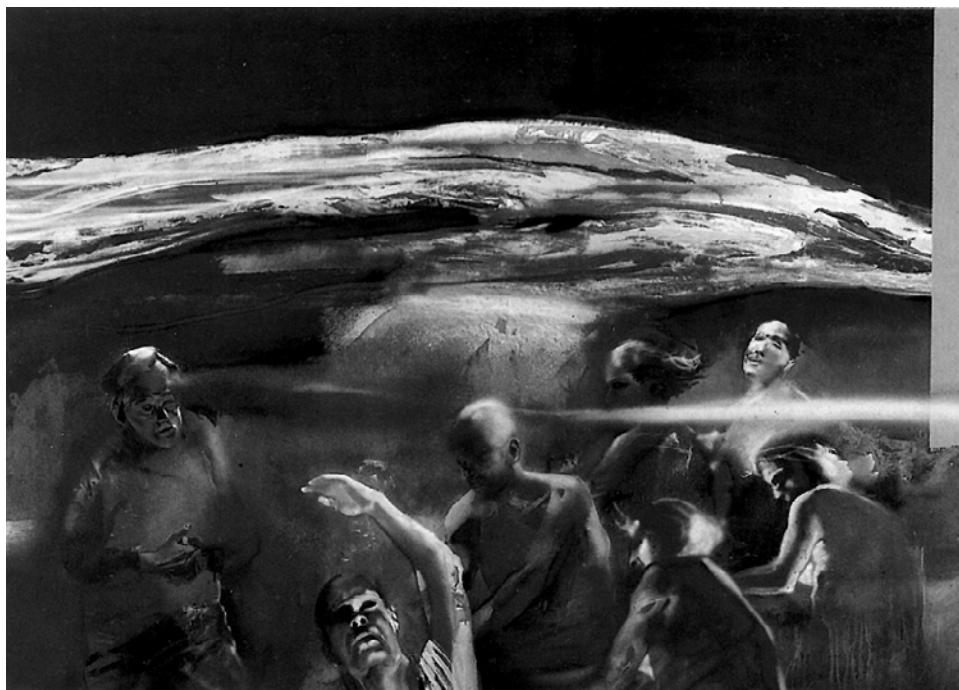
De a rendőr még utána kiabált. Hóbortos nagyon az öregasszony, ne lepődjön meg.

Mikor K. József a villa elé ért, inába szállt a bátorsága. A ház első ránézésre lakatlannak látszott, névtábla se volt kitéve a kapura, de a lépcső alatti kutya-házból mintha szuszogás hallatszott volna.

Mibe keveredtem már megint, gondolta. Úgy szorongott, mintha bezárták volna egy cselló belsejébe, amin valaki most készül első leckéjét venni.

Itt egyáltalán nincsenek is macskák, mondta és belerúgott a vaskapuba, ami tehetetlenül kinyílt.

Nekem nincs is macskára szükségem, mondta. Várt még egy pillanatot, hogy belépjen, vagy elmeneküljön.

KÉRI LÁSZLÓ: TŰZTÁNC

FÜZI LÁSZLÓ

Lakatlan Sziget

(Kavargás) A május-június, a Könyvhét környéke magával hozza a szokásosnál sűrűbb utazásokat, találkozásokat. Előbb Marosvásárhelyre mentünk, aztán egy pesti könyvbemutató következett, ezt követően jöttek az itteni rendezvények, közben Ágival elutaztunk Veszprémbe, onnét Egyházashetyére, aztán a kecskeméti találkozók következtek ismét, közben egy kiskunfélegyházi, majd kiskunhalasi est, néha megint Pest, végül pedig Tatabánya: mindez három hétbe, nem is teljesen három hétbe sűrítve. Ahogy napról napra haladtam előre a programban, úgy vettem észre, hogy egy-egy nap történései kioltják az előző nap megfigyelteket, az élmények, tapasztalatok nem raktározódnak el, nem kerülnek a helyükre, mert nincs idő arra, hogy a történéseket feldolgozzam, elemezzem, inkább csak megtörténnek az események, egyre inkább csak részese vagyok annak, ami velem és körülöttem történik, de nem irányítója. Ezért aztán az egyik este, amikor már nem láttam előre és hátra sem, leültem, s az emlékezetemben halászva összeírtam, a magyar irodalmi élet szereplői közül kikkel találkoztam ebben a két és fél-három hétben. Időrendi sorrendet tarva – legalább félig meddig –: Kovács András Ferencsel, Gálfalvi Györggyel, Szilágyi Istvánnal, Balázs Imre Józseffel, Ferenczes Istvánnal, Szabó Zsolttal, Kuszálík Péterrel, Sándor Ivánnal, Poszler Györggyel, Margócsy Istvánnal, Jász Attilával, Mohai V. Lajossal, Pálinkás Györggyel, Gécz Jánossal, Reményi József Tamással, Balázs Attilával, Sava Babic-tyal, Fenyvesi Ottóval, Ambrus Lajossal, Mátis Líviával, H. Nagy Péterrel, Szigeti Lászlóval, Krasznahorkai Lászlóval, Pályi Andrással, Zsadányi Edittel, Grendel Lajossal, Tóth Lászlóval, Szegedy-Maszák Mihállyal, Pécsi Györggyel, Lakatos Menyhérttel, Háy Jánossal, Podmaniczky Szilárdal, Monostori Imrével, Vekerdi Lászlóval, Szabó Magdával, Vathy Zsuzsával – közben pedig az utazás okán is hosszabb beszélgetéseket folytattam munkatársaimmal-barátaimmal, Buda Ferencsel, Szabó Tamással, Pintér Lajossal, telefonon hosszú beszélgetések alakultak ki Ilia Mihállyal, Szekér Endrével, Lengyel Andrással, Zelei Miklóssal, a teraszunkon ülve Komáromi Attilával... A találkozások nem véletlenszerűek voltak, de természetesen volt, akivel csak az illendőség és a helyzet által megteremtett lehetőség szerinti pár mondatot sikerült váltanom, másokkal „közönség” előtt beszélgettem újabb könyveikről, munkáikról, ismét másokkal közös „vitafórumon” vettünk részt, hogy aztán az éttermi asztal mellett éjszakába nyúlóan következhessenek az újabb irodalmi jelenségek, volt akivel ezek a hosszú, s csak

a kényszer által félbeszakított beszélgetések alapozták meg – reményeim szerint – barátságunk újabb szakaszát, másoktól – megérzésem szerint – más, de ugyancsak hosszúra nyúlt beszélgetések távolítottak el, de nem ez a fontos és a figyelemre méltó, s mégcsak talán maga a névsor sem, noha örülök, hogy számos barátommal sikerült találkoznom, hanem ennek a pár hétnek a kavargása. Az, hogy ez a kavargás létezik, s az, hogy a magyar kultúra, a magyar irodalmi kultúra többek között éppen ennek a kavargásnak a révén létezik ma...

S itt kell megállnom, mert ez az, ami foglalkoztat. A névsort ugyanis nem önmagáért, főképpen pedig nem holmi hivatkozásként írtam ide, hanem azért, amit megmutat, igazol és bizonyít... Először a Grendel Lajost köszöntő kis „szemináriumon” figyeltem fel erre. A résztvevők, s itt nemcsak a hallgatókra, hanem az előadókra is gondolok, nem egyszerűen Grendel „tisztelőiből” vagy elemzőiből kerültek ki, hanem inkább – ha mondhatom így – a Kalligram köréből. A Kalligram szerzői voltak ott, s azok, akik magukat a szellemi érdeklődés és irányultság okán is a Kalligramhoz tartozónak tartják. Pár nap múlva hasonló jelenséget figyelhettem meg Sándor Iván „regény-könyvének” bemutatóján. Itt Iván tisztelői találkoztak, azok, akik beszélgetnek velem, akik kikérik a véleményét irodalmi kérdésekben, akik alkalmasint kopogtatnak a most már Mexikói úti lakás ajtaján, de nemcsak ők voltak ott, hanem Poszler György egy-két tanítványa is, azok, akik máig fontosnak tartják professzoruk érdeklődésének követését. Ha mondhatom így, egy kör, egy újabb kör a korábban megfigyelt másik kör, a Kalligram-kör után... De, s ez fontos: a két körben voltak azonos személyek. Az esetlegesség ellenére is kapcsolatot jelentettek a két kör között. Ismét mások jöttek el Veszprémbe megünnepelni Géczi János harmincadik kötetét, itt újabb kör képződött, de ez a kör több más kör irányába is nyitott volt. Erződött a régi Mozgó Világhoz kötődők mai napig való összetartása, s az, hogy Veszprém a Vajdaságból érkezett írók fontos városa... De nemcsak ez, hanem az is, hogy ebből az írói körből tudományos körökbe is van átjárás, s más irányultságot követő írói körökbe is. Balázs Attila például Gion Nándor regényeinek megalapozottságáról beszélt, pár nap múlva viszont – már nálunk Kecskeméten – azt figyelhettem, hogy mennyire otthon érzi magát Háy János és Podmaniczky Szilárd között... Szabó Magda az Újholdra való emlékezés mellett az őt a Péterek nemzedékéhez kapcsoló rokonszenvről szólt, Vathy Zsuzsa viszont, aki afféle irodalmi titkárkodást is vállalt volna Szabó Magda mellett – éreztem –, érti Háyék hangját. Mások írnak az Új Forrás-Forrás-Tiszatáj Vekerdi Lászlót köszöntő számaiba, de van közös tapasztalatuk – történetesen éppen Vekerdi László életműve –, s ezért értik, még értik egymást.

Miért fontosak ezek a körök? Azt hiszem azért, mert az irodalom háttérének átalakulásakor ezek, s természetesen az itt nem említett, egymáshoz hol szorosabban, hol lazábban kapcsolódó körök biztosítják azt az érdeklődést és

figyelmet, amely nélkül alkotómunkáról nem is beszélhetünk. A művek természetesen valahol másutt dőlnek el, máshonnét veszik eredetüket és máshol nyerik el értelmüket, de a létezésük enélkül a figyelem nélkül mégiscsak elképzelhetetlen. Ez a mostani Könyvhét a maga kavargásával éppen azt mutatta meg, hogy a szellemi körök mégiscsak léteznek, minden rossz tapasztalat ellenére mégsem zárultak magukba, s képesek is magukat megmutatni. Hadd tegyem hozzá: a káosz ellenére tudják magukat megmutatni. Mert abban a szellemi életben, amelyikre az ilyen-olyan figyelemből csak egy hét jut, s amikor minden könyvet ebben az egy hétben akarnak eljuttatni az olvasóhoz, az egy hét alatt könnyen kialakulhat a káosz érzete. Érdemleges figyelemmel az új könyveket még csak át sem lehet nézni, valójában kézbe sem tudom venni valamennyit, úgy érzem magam, mintha eltemetnének a vadonatúj munkák, s elkezdek a mostani káosz ellen beszélni. Miért, kérdezi egy délután Zelei Miklós, amikor együtt jövünk el Pestről, régen sem láttad át (a régen itt ezerkilencszáznolcvankilenc előttre vonatkozik) az egészet, sokszor fogalmad sem volt arról, hogy mit hogyan húztak meg, írtak át, mi maradt kiadatlanul. Akkor most miért emlegeted fel a káoszt s az akkori rendet, hiszen az sem volt más, mint káosz, csak éppen másként mutatkozott meg. Igazat adok neki, közben pedig azon gondolkodom, hogy nem csapom-e be magamat akkor, amikor a világba bele akarom látni azt a biztosságot és bizonyosságot, amelyik már nincs is...

(Erdélyben) Diákkoromban Erdély mindig külön térként létezett számomra. Felültem a vonatra, leginkább este, s amikor az éjszakai alvás után felébredtem, aztán pedig leszálltam többnyire a brassói pályaudvaron, mintha valóban a miénkétől különböző, önálló törvényekkel bíró világba kerültem volna. Olyan volt ez, mint Bodor Ádám Sinistra körzete vagy Bogdanski Dolinája: tartotta a kapcsolatot azzal a világgal, ahonnét hősei megérkeztek ebbe a térbe, de mégis teljesen önálló törvényekkel, szokásokkal bírt... A külső körülmények, a vonatokat körülvevő fegyveres katonák, a kegyetlen és embertelen vámvizsgálat, s az egész Erdélyre, de nemcsak Erdélyre, hanem egész Romániára kiterjedő mesterséges elszigetelés – no és természetesen a magam tudásának a hiányosságai – révén olyan világot tapasztalhattam meg, amelyik alapvetően különbözött az itthon megszokottól. Ennek a különbözőségnek persze számos rétege volt. Az egyik az erős, központosított, ráadásul pedig még a modernizáció jelszavát is kisajátító keleti államot mutatta meg: hatalmas apparátusok, nagy beruházások, erőszakos bekebelezése – vagy a bekebelezés vágya – mindannak, ami érték, vagy érték volt, az értékek elpusztítására, megsemmisítésére való törekvés – aztán pedig „nagylelkű” elfogadása annak, amit nem lehetett megsemmisíteni, ekkor már elég volt az is, ha a zászló ki volt tűzve. A keleti állam persze búzlott: képletesen és valójában is, soha annyi rothadó, pusztuló épületet, akár újonnan felépítettet, nem láttam, mint ott és

akkor. Mindemellett pedig létezett a maga hagyományos értékeihez ragaszkodó, rendkívüli intellektusát őrző, s az őrzés kultuszát és kultúráját kialakító erdélyi magyar világ, én legalábbis az erdélyi világnak természetszerűen a magyar ágát ismertem meg, s találtam benne otthonra, úgy, ahogyan a világban csak kevés helyen... Sajátos szimbiózis, s nem is mindig szimbiózis, inkább csak egymás mellett élése volt ez két, egymáshoz alig kapcsolódó világnak, a tradicionális transzilván világnak és a keleties vonásokat mutató despotizmusnak, még az egymás mellett élést is csupán az állam despotikus vonásai „biztosították.” Hősies cselekedet volt a hagyományos világhoz való ragaszkodás: a despotizmus ennek a tartását, erejét nem tudta felmorzsolni, az erőszak nem tudott ráőni minden lélekre, s ennek tudható be az is, hogy végül a despotikus állami berendezkedés elbukott. Azt, hogy milyen áron, ne kérjük: azok, akik valójában beszélni tudnának róla, nem beszélnek most sem, inkább csak vannak, úgy, mint eddig, s teszik azt, amit tenniük kell. (Még durvább, mert álságosabb módját figyeltem meg a homogenizációnak Kárpátalján: ott nem is próbáltak átalakítani semmit, inkább csak mindenre rámondták, hogy: „szovjet”, s ha valaki megérkezett a „jövő lehetőségeit hordozó új világba”, döbbenetesen vehette észre, hogy szegény, elmaradott és kifosztott vidékre érkezett: egy világbirodalom végvidékére, ahonnét mindent csak elvittek, de ahova soha nem hoztak semmit, a jövőre pedig csak a hazug jelszavak utaltak, ezekben sem volt köszönet...)

Erdély-járásaim során aztán megszűnt ennek a külön térnek a képzelete, bár az kétségtelen, hogy a magyarországi társadalomfejlődés általános vonásaival ma sem tudom összhangba hozni az ott megfigyelteket. Sokszor jártam Erdélyben: diákként, s később, Ágival a nászutunk is odavezetett: Kovásznára, Szurkos Istvánékhoz. Volt hogy két hétig jártuk Erdélyt, kocsival, a turistalátványosságokat is megnéztük, s azt is, amit a turisták nem vesznek észre. Volt, hogy – gyönyörű téli hóesésében – Bukarestből indultunk, hogy estére Szucevába érjünk, s aztán onnét ereszkedtünk le a Kelemen-havasok hatalmas oldalán Besztercébe, s úgy mentünk tovább Szászrégenbe, Marosvásárhelyre... Volt, hogy – még a „forradalom” utáni mámorban – Forrás-estet tartottunk Kolozsváron, Marosvásárhelyen, láttam és átéltem tehát azt, amit láthattam és átélhettem, mégis az az érzésem, hogy gyalog kellne egyszer bejárni egész Erdélyt – tudom, ez az, ami lehetetlen –, hogy megtapasztaljam minden hajlatát, szépségét... Most, az ez évi „kavargás” kezdeteként Tamással utazunk Marosvásárhelyre, egy irodalmi estre. Szoros az időbeosztásunk: reggel indulunk, késő-délutánra kell Vásárhelyre érniünk, másnap pedig már jövünk is haza... Az utazáshoz szükséges idővel tisztában vagyok: három óra a határ, aztán Váradi, és újabb három óra Kolozsvár, s aztán még legalább két-két és félóra Vásárhely. Próbáljuk is tartani az időt: a határt leszámítva csak öt percre állunk meg, a Sebes-Körös völgyében, ott, ahol az út és a Királyerdő vonulatai között

rét is van. Tamás vezet, én az „irodalmi emlékhelyeket” sorolom, Karcagnál Körmenyi Lajost emlegetem, Sárrétudvarinál a költő Nagy Imrét (eszembe jut Ilia Mihály története: Ratkó Józsefnek a költő Nagy Imrére emlékező versét közölték a Tiszatájban, de hát a hatalom csak a miniszterelnök Nagy Imrét ismerte, ezért igazoló jentést kellett írniuk), mikor látom a Monostorpályi irányába mutató táblát, akkor Géczi Jánost említem, s így tovább, de hát Váradon sem állunk meg, a csúcsai vár alatt sem, a bánffyhungyadi református templomnál sem, egész Kalotaszegen, csak úgy mint másutt, keresztül rohanunk, Kolozsváron is, csak egy pillantást vetek a Szent Mihály-templomra, a Farkas utcai református templom megtekintése szóba se jöhet (ha Kolozsváron vagyunk, Ágival mindig megnézzük a Kolozsvári testvérek templom előtt álló Szent György-szobrát, másolat, tudom, de van olyan szép, mint a Prágában álló eredeti, a kicsike térnek pedig egészen sajátos hangulata van), Tordán a Lászlóffy-testvéreket említem meg (*„...mostanában márcsak alkalmilag, úgyszólván elvétve ébrednek Tordán – írja Lászlóffy Aladár. – Csak vendég vagyok, aki egyre inkább ráér átszállásig elnézni a pókhálószálon gyülekező, csatlakozó harmatcsepp-csilléket. Milyen súlyosak ezek a semmiségek. Ugyanazalatt történnék, mialatt a várost lebontották és a temetőt lebetonozták. A feltámadásig berendezkedők. A kedves helyszín, a fontos táj, a biztonságos hátország az a képletes és valóságos pajzs, páncélajtó, csigaház, kínai- vagy spanyol fal, pingált tojásbéj, Don Quijote maszk, mely mögé elhúzódhatunk bármikor ennek a sötét tudásnak a viselése, birtoklása közepette, ami az élet. Ezelől a fényesség elől, mely végigsüt a kerten, íróasztalon. Isten védő árnyéka, kire-kire szabva, mérve sorsa Hirosimái alatt Nagypéntekünk és Nagyszombatunk között”), aztán pedig mutatom, merre kellene elfordulnunk, hogy Mészköre érnünk. Mészkö nagy, talán a legnagyobb erdélyi adósságom: itt volt pap, unitárius lelkész Balázs Ferenc, szeretném megnézni egyszer azt a helyet, ahonnan rálátott az egész Aranyos-völgyére, ahol a maga falumunkáját végezte. Balázs Ferenc gyakorlatban azt próbálta megvalósítani, amiről Németh László írt a harmincas években, vele egyidőben, mégsem tartom Németh László követőjének, az, amit tettek, benne volt a korban, onnét szűrték le maguk számára a tapasztalatokat, s fogalmazták meg az önmagukra szabott feladatukat. Valójában azonban nem is a falumunka tart fogva Balázs Ferenc kapcsán, hanem a tragédiáját nem tudom feledni. Hatalmas életszeretet élt benne, soha senkinél nem olvastam még az övéhez hasonló életszeretetről tanúskodó sorokat – s harminchatévesen kellett meghalnia, betegen, halálra ítéltége tudatában... Este, már a gyönyörű szecessziós Kultúrpalotában megtartott est után is Balázs Ferencről beszélgetünk Gálfalvi Györggyel, Szilágyi Istvánnal, Balázs Imre Józseffel... Itt ismertem meg Kovács András Ferenc feleségét, Júliát, örülök a találkozásnak, tudom, hogy András számára kapaszkodót jelent a világban (felidéződik bennem András gyönyörű versciklusa, a *Júliának külön dicséreti* című...) Ekkor még csak sejtem, hogy*

pár nap múlva pár őszinte örömmel megélt órára lehetnek a vendégeink Kecskeméten...

Hazafele új utat választunk, letérünk a Kis-Küküllő völgyébe, Dicsőszentmártont, Balázsfalvát, Tövist érintjük, itt fordulunk délnek, s indulunk Gyulafehérvárnak. Az egyik táblán, még Gyulafehérvár előtt a nyíl Santimbru felé mutat. Santimbru–Marosszentimre, ezerkilencszázharminchatban itt írta Jékely Zoltán máig egyik legismertebb versét, *A marosszentimrei templomban* címűt. „Tízen vagyunk: ez a gyülekezet, / a tizenegyedik maga a pap, / de énekelünk mi százak helyett, / hogy hull belé a por s a vakolat, / a hiuban a denevér riad / s egy-egy szuvas gerenda meglazul: / tizenegyedikünk az árva pap, / tizenkettedikünk maga az úr. / így énekelünk mi, pár megmaradt / – azt bünteti, akit szeret az úr –, / s velünk dalolnak a padló alatt, / kiket kiűrtott az idő gazul” – írta Jékely, s nem tudom, ma mit tudna írni, nem tudom, van-e még gyülekezet Marosszentimrén, s ha van, akkor mekkora. Gyulafehérváron a székesegyház úgy áll az időben, mintha az emlékezetre hivatkozna. Ketten vagyunk a soka-dalomban, akik ránézünk, körbejárjuk...

(*Állandóság*) Még a május végi kavargás kezdete előtt, pontosabban egy másik kavargás kezdete előtt, mert Zsófi lányunk ballagását éppen csak megelőzte, s neki most kezdődik minden, az érettségi, a felvételi, a saját út keresése – szóval a ballagást megelőző éjszaka felébredtem, s az álomból riadva megkérdeztem magamtól: pontosan fogalmaztam-e akkor, amikor arról beszéltem, hogy a szüleim-nagyszüleim élete nyugodtabban telt, mint a miénk? Ágival beszélgettünk erről sokat. Az ő életük valójában kiszolgáltatottabb volt a miénkénél: a szegénység, a betegségek, a gyermekhalálok – írtam, nagyanyámék öt gyermeküket veszítették el –, az időjárástól való függőség, a folyamatos munkakényszer, írtam erről is, az ő életükben aligha volt lehetőség „kikapcsolódásra”, pihenésre – s hát volt valami más is, ami nehézzé tette az életüket, az, hogy az ő „rendjükhöz” a társadalom mindig felülről viszonyult, azaz mindig csak azt nézte, miképpen lehet kiszolgáltatottá tenni őket, miképpen lehet belenyúlni a világukba, s hogyan lehet elvenni tőlük azt, amijük éppen volt. S mégis: mintha derűsebben-kiegyensúlyozottabban álltak volna a próbákat mint mi. A lehetséges okok, magyarázatok között azonnal felrémlik: a mi függőségünk alapvetően egzisztenciális jellegű, ami azt jelenti, hogy ha elveszítjük az állásunkat, ha havonta nem tudjuk megszerezni a család megélhetéséhez szükséges pénzt, akkor magunkkal sem tudunk mit kezdeni, az életünk tehát csak a munkánkon keresztül létezik, ők azonban még ennél gazdagabb, teljesebb módon tartottak kapcsolatot a világgal... A lehetséges válaszok között ez is helyet kaphat, egy hang azonban, akkor éjjel azt súgta, nézd meg *azt* a könyvet, aztán választ kapsz a kérdésemre, s a könyv címe, tartalma is felidéződött azonnal...

Reggel aztán a könyvespolcra vettem Arthur E. Imhof *Elveszített világok* (Hogyan gyúrték le eleink a mindennapokat – és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...) című munkáját. A könyv „könyvtáram” egyik legkedvesebb darabja, talán azért, mert Imhof nem hadvezérek, politikusok történetét követi benne, s nem is a nagy birodalmak kialakulását és bukásuk okait elemzi, hanem a történész eszközeivel teszi azt, amit az irodalom is tesz, vagy amit legalábbis én szeretek az irodalomban: világokat teremt, pontosabban a valamikori életvilágok egyikét támasztja fel, az ezerhatszázhetven és ezerhatszázötvenöt között az észak-hesseni Leimbachban, a Valte-portán élt Johannes Hoos gazda világát, s nemcsak élettörténetét, életének kereteit mutatja be, hanem rekonstruálja, hogy mit ismert a világból, s miképpen gondolkodott az általa ismert világról. Emellett pedig magyarázatot keres arra – amire tulajdonképpen magam is szeretnék magyarázatot kapni, tehát arra, hogy a paraszti rendben, a földműves munkában élő ember miképpen látta a maga helyét a világban, s hogyan teremtette meg a maga kapcsolatát a világgal. Imhof ezen a kérdésen gondolkodva a következő választ adja : „*Csupán manapság vált uralkodóvá a hosszú távú kiszámíthatóság – mind saját magunkra, mind másokra nézve –, mert csaknem valamennyien viszonylag hosszú életet élünk, és megérjük a hatvan, hetven vagy nyolcvan évet. Manapság 'megéri', értelme van beruházni egyetlen életünkbe. Akkor magától értetődően más értékeknek volt elsőbbségük, olyan dolgoknak, amelyek túléltek az egyszeri, bizonytalan emberéletet. Példának okáért nem a mindenkor gazda és az ő személyes jóléte volt a döntő fontosságú szempont, hanem magának a gazdaságnak a jó állapota és tekintélye. S nem az ekkor vagy akkor ott élő család, hanem a családok egymásutánja, a nemzetség. Egyik generáció a másik után csoportosult e centrum köré, az egyik gazda követte a másikat, de nem annyira mint individuum, hanem sokkal inkább mint egy szerep hordozója. A középpontban egyetlen eszme, egyetlen érték állt, és nem egy Ego. Úgy látszik, hogy a ránk manapság olyannyira jellemző individualizmus és egoizmus egyike azoknak a következményeknek, amelyeket a biztosabb és meghosszabbított földi élettartam eredményezett... Gyakran tettek szert stabilizáló pontokra a kollektív tudat automatizmusainak kialakításával. Szilárd építőkövekként ezek biztosították eleink számára mindenütt a mindennapok túléléséhez szükséges mentális védőburkot. Minthogy ezek hagyományozott normák voltak, nem volt szükség arra, hogy újból és újból utánagondoljanak, sőt, mindez talán időt is hagyott arra, hogy elgondolkodjanak valami fontosabbról. ... Azóta már többszörösen kiirtottuk az ilyesfajta normákat, és tréfálkozhatunk is akár a számunkra értelmetlen tradíciók felett... Elődeink életének beágyazottsága a keresztény hitelképzelésekbe – bármennyire kevésbé is voltak hivatalosak – mindannyiszor azt is jelentette, hogy saját kicsiny világuk, mikrokozmoszuk benne foglaltatott egy nagyobb világban. Mint-hogy Isten hatalmas birodalmát és a kisebb világokat: a csillagokat, az égboltot és a földet, a növényeket és az állatokat, valamint a hatodik napon az embert mind*

ugyanabból az anyagból teremtette, a makro- és a mikrokozmosz egyetlen egységet alkotott, melyben minden összekapcsolódott egymás mellett, fölött és alatt, és egyik dolog meghatározta a másikat... Abból, hogy a mikrokozmosz a makrokozmosz része volt, hogy a kicsiny világok százai és ezrei bújtak meg a mindent egyesítő nagy világban – s ez a világ a keresztény elképzelések szerint a mindenható Isten óvó karjaiban nyugodott –, nemcsak az következett, hogy az egyes ember sohasem vesztett el, és semmikor sem volt pusztán csak magára utalva. E világszemléletről sokkal inkább az mondható el, hogy akkor élt őseink számára képes volt lelki értelemben biztonságot nyújtani, olyan stabilitást, melynek segítségével még a legjobban dühöngő járvány, éhínség és háború idején sem zökkentek ki egyensúlyukból... Elsőre is úgy vélhetjük, hogy néhány nemzedékenyi idő alatt, ha nem gyűrtük is le teljes mértékben a járvány, az éhínség és a háború évszázados rémét, de valamenynyire ellenőrzésünk alá vontuk e jelenségeket. Ezek a létüket érintő fenyegetések őseinkből mindig reális félelmet váltottak ki. Ezzel szemben mára elvették tőlünk ezt a fajta félelmet – köszönhetően a hatásos gyógyszereknek, az élelmiszer-áruházak tömött polcainak, valamint a rettegés már évtizedek óta működő egyensúlyának. Kérdés, hogy a valamikori konkrét félelmet nem cseréltük-e fel valamilyen egyre erősödő bizonytalan aggodalommal, mellyel sokkal nehezebb bánni...”

Eddig idézem Arthur E. Imhofot – közben pedig azon gondolkodom, hogy mindaz, amit mond, mennyire jellemzi azoknak a gondolkodását, akiknek okán ez a kérdés egyáltalán felmerülhetett bennem. Azt hiszem, az, amit mond, teljes egészében lefedi azt, amit én mondhatnék el róluk, az egyértelmű igent mégsem merem kimondani. Nem, mert egy-egy ember gondolkodása soha sem jellemezhető egy rend, réteg vagy csoport gondolkodásának általános vonásaival, nem, mert az a kor, amelynek kapcsán Imhof elmondja azt, amit fontosnak vélt elmondani, nagyon is tiszta volt – azaz más „modellek” nem mutatkoztak meg benne, leginkább azonban azért nem, mert valójában azoknak a gondolkodását sem ismertem, akikre most emlékezem... A mi akkori világunkban ugyanis szinte csak formák léteztek, kialakult, átöröklött és megcsontosodott formák. Úgy volt, ahogy Imhof mondja: készen kapott, hagyományozott formák, s nem tudom, mi volt, mi őrződött és rejtőzött a formák mögött. Azok az érzelmek, amelyek a mi életünkben természetesen vannak jelen, ott, abban a világban nem mutatkoztak, kivéve a gyermekek iránti szeretetet, talán éppen azért, mert ez vállalható volt a világ előtt is. Természetesen léteztek érzelmek, létezniük kellett, de a kívülálló – s adott esetben az voltam én is, a gyermek, az unoka –, azokat nem láthatta. Teljes egészében hiányoztak az egyénnek a csak rá jellemző, sajátos vonásai, mindenki – még az én gyermekkoromban is – csak úgy létezett, ahogyan a közösséghez kapcsolódott. Ezt nem értettem már akkor sem, pontosabban ezzel már akkor sem értettem egyet... S ahogy én nem értettem egyet, úgy valószínűleg más sem értett egyet – s mivel nem volt lehetősége kilépni abból a világból, vagy elfogadta a szá-

mára felkínált szerepeket, vagy csupán megélte őket, mert nem volt mit tennie. Ezért nem tudom teljes egészében elfogadni Arthur E. Imhof válaszait, ha elfogadnám őket, akkor talán túlságosan is kerek, egyszerű és könnyen érthető volna minden. Ezért aztán, visszatérve az éjszakai tűnődésemhez, csak annyit mondok, hogy szüleim-nagyszüleim nemzedéke, a változás-sorozatok és a folyamatos kiszolgáltatottság ellenére a világot állandóbbnak érzékelték, mint ahogy a magam generációja érzi azt, s ezért élte megbékéltebben az életét, mint ahogyan mi éljük a magunkét... Állandónak érzékelték a világot, ám ez nem jelenti azt, hogy ne féltek volna. Félték, vagy mondjam inkább így, bennük volt a félelem is, ott, az előbb említett formák mögött rejtekezett, mert a világ megingott, s ők már nem követhették a mozgását...

(Változások) Az az éjszakai hang, az előbb említett, mást is mondott, nemcsak azt kérdezte meg, hogy pontosan fogalmaztam-e akkor, amikor az otthoniakról beszéltem. Magát a hangot nem akarom mitizálni, nem a tolsztoji fordulatra készítetted, nem önvizsgálatra szólított fel, inkább csak szokásos tűnődéseim fogalmazódtak meg általa – a korai és hirtelen ébredés, szinte felriadás miatt viszont mintha a korábbiaknál tisztábban, élesebben fogalmazódtak volna meg ezek a tűnődések. Nézd meg, mi minden változott körülöttem az elmúlt években, s akkor jobban érted majd magadat is, s azokat is, akikre emlékezel – mondta ez a hang. Azóta hetek teltek el, utaztam éppen eleget, olvastam ezt-azt, leginkább töredékeket, egy részletet innét-egy részletet onnét, néha majdnem egy könyvet is, aztán hirtelen félretettem, mintha a ráfigyelés után hirtelen elegendem lett volna belőle, tárgyaltam fontos és kevésbé fontos dolgokról, butaságokat is követtem el, ismét felnagyítódtak a jelenségek a gondolkodásomban, a belső térbe kerültek a legkülönbözőbb gondolat-foszlányok, az itt-ott megfigyelt hangok, jelenségek, ebben a térben pedig már minden a a felnövesztés sajátosságaival rendeződött el. Új utak, tervek bontakoztak ki, ilyenkor pedig eltűnnek azok a fogódzók, keretek, amelyekhez addig odacövekeltem magam...

A kérdés adott: *mi változott a világban?, mi változott körülöttem?, miért kell mindig újra rátalálnom a magam helyére?, miért mozdulok el a biztosnak hitt helyről szinte állandóan?* Ezt a kérdés-áradatot – s mi minden jönne még utánuk is –, nyilván nem tudom megválaszolni, ezért, rájátszva a kínálkozó leegyszerűsítésekre, azt mondom, hogy sokkal több változás történt, mint amennyi szükséges lett volna, ám egyáltalán nem biztos, hogy ezek ezek a változások az élet legfontosabb kérdéseit érintették. Már régóta tudom, hogy otthon – ott, ahol korábban otthon éreztem magam, abban a térben, amelyet próbálok felépíteni gondolkodásomban – nem tudnék élni, zártnak, leszűkítőnek érezném, s keresném a kitörési pontokat, a cselekvési lehetőségeket, a tájékozódás minden módját. De tudom azt is, hogy az élet alapkérdései ott sem lennének má-

sok, mint itt, ebben a számos összetevőjében magunk képére teremtett mikrovilágban. Sőt, ott, a korábbi alapokhoz kötődve, a zártabb térben – tudom, ez is viszonylagos már, a világ valóban kinyílt, az elszigeteltség a több évtizedes távlat miatt él még mindig bennem – előbb rátalálhatnék a valóban fontos, tisztázásra váró kérdésekre, mint itt, ahol naponta tucatnyi levelet veszek kézbe, legalább négy-öt újságot olvasok el ugyancsak naponta, és a hetilapok, folyóiratok is áramolnak szinte folyamatosan... S ez mégcsak egyetlen szelete a bennünket körülvevő áradásnak. Ha a rádió- és tv-csatornák egyentörvények szerint formálódó, az ürességet hangzavarral leplező műsoraira gondolok, egyből igazat adok Kundera *Agnesének*, s megértem undorát.

Nézzünk csak körül, mindenütt láthatjuk a változások jeleit – s érezhetjük a kiszolgáltatottságunk növekedését is. Lehet, hogy csak a „korérezés” átsugárzása ez –, de úgy érzem, hogy minden évben kevesebb időm marad a valódi gondolkodásra, az elmélyült olvasásra, az oldott beszélgetésekre, a munkára, mintha mindent futva, rohanás közben csinálnék, s mintha elsüllyednék a csak egy napra fontos dolgokban, beszerzésekben, vásárlásokban, hírkeresésekben. Mintha az átgondolt élet alapjai tűntek volna el, s csak sodródnék egy kívülről rám erőszakolt hullámmal... Minden irányból tömeges kínálat ér, választanom, döntenem kell, már a választás is a többiről való lemondást követeli meg, az áttekintés lehetősége eltűnt, bárhova is nyúlok, csak a töredékek kerülhetnek kapcsolatba, mindig éreznem kell, hogy semmit nem kaphatok meg egészében. A világ nagyobb lett annál, mint amekkorát még megérthetünk belőle, s mindig csak azt érzékeljük, ami kívül marad a világunkon, amivel valami miatt nem kerültünk kapcsolatba, amit nem tudunk, de tudnunk kellene – ezért aztán életünk is az örök bizonytalanságban, a nem-ismertnek való állandó kiszolgáltatottságban telik. Nem a fogyasztásról beszélek – noha nálunk is épülnek a fogyasztás új szentélyei, templomai a maguk folyton újratemelődő kínálatával –, hanem arról a helyzetről, amelyikbe akár a magunk tájékozódási ösztöneinkkel-kényszereinkkel kerültünk. A bevásárló központok csak leképezik a világ új helyzetét... Nézzük csak a szellemi élet kínálatát: túlírt, túldokumentált ez a kultúra, s ennek megfelelően minden apró területe is, bárhova nézek, jönnek a lapok, a könyvek, a magazinok, s az élethez mindenkinek naponta kell újratementenie magát. Aki képes erre: elhasználódik, aki nem, eltűnik, nem vesznek róla tudomást...

Az irodalomban is a biztos alapok keresésének kényszerét érzem. Sándor Iván a regény átalakulását, teherbírását járja körül, miképpen tud megfelelni az új idők törvényeinek. Olvasom, Tózsér Árpád miképpen magyarázza a maga *Leviticusát*: „*A kötet versei új nyelvet akarnak teremteni a meglévő metafizikai kiterjedéseinkhez*” – mondja, jelezve a megfoghatóság, a körülhatárolhatóság és a megnevezhetőség nehézségeit. Régóta érzem, hogy Kovács András Ferenc – éppen a körülhatárolhatóság vágyával, amelyet aztán éppen ő győz le állandó

„határátlépéseivel” –, milyen hatalmas erővel teremti újra – természetesen: önmaga képére formálva – szinte a teljes magyar költészetet, most pedig azt látom, hogy Bogdán László eredt a modernitás és posztmodernitás nyomába, s értelmezi Csáth Géza, Kafka és Borges világát. Ott, ahol a megérthető és értelmezhető világ leszűkül, csupán az önmagunk által meg- (vagy)újrateremtett világban lehetünk biztosak. Újabb olvasmányaimból előrántom azokat a mondatokat, amelyek a történelem szóhoz kapcsolódnak. „*A történelem mindvégig tévedhetetlennek tűnő fikció csupán*” – írja Kovács András Ferenc akkor, amikor kiadja Aranytól *A nagyidai cigányokat*... Ryszard Kapuscinski ehhez (dehogy ehhez, de mintha mégis) csak ennyit tesz hozzá: „*A történelem egyre gyakrabban és egyre kíméletlenebb könyörtelenséggel hajít mindent a szemétre*”, a szemétre, mert magát a pusztá tényít (emlékezzünk Vekerdi Lászlóra, hova vezethetnek bennünket a tények, a pusztá tények) nem érthetjük meg az őt megteremtő körülmények nélkül, ezek újratámasztására (majdnem újrateremtést írtam) pedig képtelenek vagyunk, azt meg már tudjuk, hogy az „*imponderábilák bonyolult összefüggéseiből kiragadott, a történelem színpadának egészéből kiszakított, az eseményt kísérő légkörtől és hangulattól megfosztott tény nem sokat mond, nem sokat jelent, sőt, gyakran éppen ellentétes értelmet, megtévesztő jelentést kap.*” S mindezek mellé helyezzük oda John Lukacs *Évek* című könyvét is: Lukacs nem a hagyományos módon írja a történelmet, azért nem, mert a hagyományos módon értelmezett történelem, az általunk kiválasztott eseménysor megragadhatóságának és fontosságának fikciója eltűnt már, ezért új történetírói célt fogalmaz meg: a történelmi eszközökkel megismert adatokból mintegy íróként teremt újra világokat, remélve, hogy így intenzívebb és mélyebb ismeretek szerezhetőek, mintha csupán az adatok halmazát figyeljük, vagy a történések egy-egy vonulatát követnénk...

Mit mutat mindez? Úgy gondolom, nemcsak azt, amire a mostani gondolatmenet kezdetén utaltam, azaz nem egyszerűen a változást, hanem inkább ennek a változásnak a lényegét: hiába rejtekezik a bennünket körülvevő változáshullám a kínálat díszes jelmezei mögé, a valódi változás a valamikor egyetlenként érzékelt világ – s nem az egységesként érzékelt világ – különböző világokra való szétesésében ragadható meg. S hogy mikor kezdődött mindez? Kinek-kinek akkor, amikor érzékelte ezt a jelenséget és szembenézett vele...

(*Félelem?*) Mindezek után külön elemzés tárgya lehetne, hogy miért írtam le az előbbi három pontot követően a félelem szót, úgy, ahogy látható, kérdőjellel. Bár az elemzéshez vonzódok, most magát a jelenségeket írom le, azt, hogy mi idéződött fel bennem az új világ – hadd legyen ez is kérdőjellel: *új világ?* –, azt hiszem, valamiképpen mégiscsak új, jelenségeinek leírása közben. Elsőként Mészöly Miklós már – két évvel ezelőtt – idézett gondolatmenete jutott eszembe, akkor, itteni váratlan és ajándéknak tekintett előadásából a kíváncsi-

ságra utaló sorhoz kapcsoltam a magam észrevételeit, de a kíváncsiság mellett Mészöly beszélt a félelemről is. *Te félsz?* – kérdezte Hrabal Mészölyt Kisorosziban, ő pedig így kommentálta a kérdést: „*Belőlem valamilyen okból hiányzik a félelem reflexe. Így voltam ezzel a fronton is, a háborúban. Nem élményem a közvetlen, testi vagy pszichológiai félelem. Inkább bele tudom hajszolni magam íróként, ha az írás olyan, ami az atmoszféráját föl akarja eleveníteni. Ilyenkor muszáj körülnézni magamban, meg kell csinálnom magamban a félelmet, magától nem megy. A fronton sem okozott ez 'zavart'. A legkétségbeejtőbb helyzetekben se kerültem olyan szorított állapotba, amit félelemnek nevezhetnék – legfeljebb szorongásnak...*” A szöveg-részlet nyilván azért idéződött fel bennem, mert Hrabal nevezetes kérdését Mészöly Miklós megemlíti a Szigeti Lászlóval folytatott beszélgetésében is, ebben a környezetben a következő mondatot kapcsolja hozzá: „*az ingerküszöböm hibája folytán nem működik bennem a félelem. Nem tudom feldolgozni a félelem érzését, amely valami testidegen anyagként bujkál bennem. S ha mégis fölfedezem magamban, idegenként nézek rá: hogy kerülsz te ide?*” A félelem szó mellett számomra a lélek belső terrénumára való utalás a legfontosabb. S amikor a fenti megjegyzések felvillantak a gondolkodásomban, egyből úgy éreztem, a lélek sajátosságaként létező félelem legyűrhető, ha megfelelő bizottsággal állunk a világban, vagy ha a magunk világa elég biztos ahhoz, hogy a külső világ változásait ellensúlyozza... „Bizonyítékként” ismét Mészöly Miklós és Szigeti László „párbeszédkiérletének” egyik bekezdése jutott az eszembe, idézem is, de már az idézés előtt jelzem, hogy itt nem a tájra való utalást tartom a legfontosabbnak, hanem a világban való biztos elhelyezkedést. A szövegrészlet, amelyik átvillant az agyamon, így hangzik: „*Emlékezetemmel be nem fogható szférában tudok déja vu megélni tájakat, hangulatokat, amelyekben otthon érzem magamat. Szekszárdnak ez a nagyon lágy, mediterrán, provence-i hangulatokat árasztó dombvidéke a szurdikjaival, présházaival, szőlőivel, egyebeivel azt az érzést hozza föl belőlem, hogy több ezer éve otthon vagyok e tájban, és már semmivel, abszolút semmivel nem tud meglepni. Ez nagyon megnyugtató. Hozzá tudok bújni, bele tudok simulni, magaménak tudom érezni bármikor és bármilyen helyzetben, vagyis gondtalanabban elveszhetek benne, mint egy nőben. Ez az az állapot, amelyben nem időszerű a cserbenhagyás, amelyben nincs helye a félelemnek és a szorongásnak. Itt még az elmúlás és a halál gondolata is megnyugtató...*” Érdeemes felfigyelnünk arra, hogy ezt az állapotot, mert inkább állapotról van szó, mintsem helyről, helyszínről, Mészöly maga is a „félelem” és a „szorongás” kizárójaként szemléli. Mészöly Miklós mellett Buda Ferenc alakja és gondolkodása is azonnal eszembe jutott. Nemcsak azért, mert Ferit úgy ismerem, aki képes legyőzni a magában formálódó félelmet – biztos kijelentései mellett mennyi kérdés fogalmazódik meg a verseiben!, s mennyi kételyt győz le addig, amíg valamivel azonosulni tud! –, hanem azért is, mert a rá jellemző bizottság-tudat nála is a tájban való otthonosságból vezethető le, nála

természetszerűen az Alföldhöz való kötődést lehet kiemelni. „Biztos vagyok benne, hogy a Legfőbb Hatalom, akiben én hiszek, nekem is szánt egy szerepet – következésképpen szánt egy helyet is, egy színteret – mondta egyik beszélgetésünk során –, ahol a történet, az én történetem játszódhat. Tagadhatatlan, hogy az Alföldhöz való elementáris kötődésben óriási része van annak, hogy Debrecenben születtem, ott nőtem fel – azzal együtt, hogy mindig volt elvagyódásom domborúbb tájakra, s hogy az életünk legjava Kecskeméten telt el. Gazdag emberi kapcsolataim alakultak itt ki, kezdettől szívesen befogadtak, s én is magamba fogadtam ezt a tájéket. Persze, ez így még nem elégséges magyarázat, hisz számos ember éli le ott az életét, ahonnet folyton elvagyódik, ahol nem érzi otthon magát. Akkor hát miért, miért... Kell mögötte lenni valami korábban keletkezettnek, valami olyannak, ami az én életemet akár korszakokkal megelőzte... S az ember lát maga előtt a térképen egy szép kerek földrajzi egységet, Euráziának körülhatárolt területét, olvasott is tél-túl egyet s mászt ennek a földrajzi egységnek a geológiájáról, őstörténetéről, történetéről, a legújabbat maga is éli már több mint félévszázada, s rá kell jönnie végül, minden misztifikálást mellőzve, hogy e szorosok, hágók szabdalta, lánchegység koszorúzta medence, ennek is a középtája, ez az alluviális síkság valaminő essenciája, kivonata, vagy legalábbis tanulságos mutatványa Eurázsia történetének”. Nem idézem tovább, Feri ezzel a történelemmel, ennek a tájnak a hagyományvilágával azonosult, biztos világának alapjait ez az azonosulás adja. Az idézés helyett arra utalok, hogy a tájjal való együttélés hajlama bennem is megvolt. Emlékszem, egyszer, még jócskán általános iskolás koromban, hatodikos lehettem, Kapuváron megnéztük a Hanság Múzeumot. „Példaképeim” akkor még nem lehettek, hasonló példát sem láthattam magam előtt, de akkor átéreztem – erre pontosan, tisztán emlékszem –, milyen nagy-szerű is lenne „mindent” tudni arról a tájról, ismerni, otthon lenni benne, öszszegyűjteni-feltárni a hagyományokat, s így tovább... Ebből aztán semmi nem lett, a mi életünkben – említettem már ezt – nem volt visszaút, ott, ahol mi otthon éreztük magunkat, ennek a magatartásnak – mert ezt én soha sem tudományként tekintettem, hanem inkább magatartásnak – nem volt tere... Később Szegeden Ilia Mihály közelében, Bálint Sándort látva, munkásságát ismerve példaképek nőttek a szemem elé, de vándorlásunkban a példájukhoz nem tudtam kapcsolódni, talán valamelyest csak itt, Kecskeméten, a *Homokhaza* című kötet összeállításával-megjelentetésével. Az újdonság, az ismeretlen, az, ami addig nem volt erősebben vonzott, mint a hagyomány, s így valamelyest sodródok is a mindig új írások-kéziratok felé...

Tévedne az, aki az eddig leírtakat éppen Buda Ferenc egyik kulcs-szavával próbálná cáfolni. Feri egyik börtönbeli verséből – ezerkilencszázötvenhat után volt börtönben, s ha már magyarázatként ezt ide írtam, hadd jegyezzem meg azt is, hogy a börtönbeli verséből kifejezést elsőként börtönbeli verésnek gépeltem, íme, végtelenek a magyar nyelv lehetőségei –, szóval egyik börtönbeli

verséből ugrik elő a kifejezés: „Dolgozz, igyál, egyél / s feküdj le este tízre. / Nyelved hegyéig ér / a félelem vasíze.” Úgy gondolom, ez sem cáfolja, hanem inkább megerősíti azt, amit mondani szeretnék. Nevezetesen azt, hogy a félelem akkor keletkezik, ha egy erő a maga világa képviselőjében meg akarja semmisíteni a másikat, a többi világot. Ha nem előlről, hanem hátulról támad. Ha nem támaszkodhatunk a magunk erejére, ha eszközök vagyunk egy játsz-mában, ha általunk ismeretlen erőkkel kell(ene) megküzdenünk, ha játéksze-rekké válunk, s így tovább. Olvasóként már régen felfigyeltem az így kelet-kező félelem megjelenítésére. Nádas Péter *Egy családragény vége* című munká-jában kizárólagos világok ütközést vettem észre, s ott is azt az erőt, amelyik a másik megsemmisítésére törekszik, Danilo Kiš *Borisz Davidovics síremléke* című novella-füzérében pedig a sötétben, hidegen gomolygó félelmet, azt a fé-lelmet, amelyik az általa létre hozott teret betölti. Azóta a megsemmisítésről, a pusztításról éppen eleget olvastam, mi minden tárult fel itt – itt és ott: egész Kelet-Európában – az erőszakról akár csak az elmúlt tíz évben is! Talán ennek tudható be, hogy a múltat mindig sötétben látom, a múltbeli tájakban szá-momra nincsenek színek, a történelmi regényeket olvasva sem látom a Napot sütni, azt a világot a maga természetes mivoltában nem tudom elképzelni. Vagy inkább arról lenne szó, hogy a félelmet akár ösztönösen is a múlt-hoz kapcsolom? Nem, ezt sem hiszem egészében...

(*Indulat*) Danilo Kiš *Borisz Davidovics*-a nemcsak a *félelem* mint kulcsszó ki-ragadása miatt jutott eszembe – márcsak azért sem, mert napok óta *Anatómiai lecke* című könyve a legfőbb olvasmányom, ez a könyv pedig tudvalévően – tudvalévően? magam sem tudtam róla mostanáig – a *Borisz Davidovics*-ot fo-gadó politikai ösztönre való válaszként született. Valamikor a hetvenes évek-ben – az *Új Symposion* nagy korszaka ez –, hajlandóak voltunk a jugoszláviai szellemi életet a nyitottság példájaként szemlélni. Amikor Újvidékre mentünk a szegedi egyetem diákkörével, hogy ottani egyetemistákkal Nádas Péter *Egy családragény vége* című munkáját elemezzük – íme, itt a magyarázat, miért kap-csolódik össze a gondolkodásomban Danilo Kiš és Nádas Péter munkája –, irigykedve néztem a könyvesboltok kirakatát, mennyi a sztálinizmust lelep-lező könyv volt ott! (Köztük *Borisz Davidovics*... is, ami már könyvként is más volt, mint az, amit addig könyvnek tudtam.) Azt persze éreztem, hogy egy másik dogmatizmus időszakát élték ott meg, s nemcsak egy másik dogma-tizmusét, hanem egy személyi kultuszét is, ehhez pedig az erőszak is társult, ha másból nem, akkor abból rögtön megérezhettük ezt, ahogyan a határon kiszál-lítottak bennünket a buszból... De hát ezzel nem törődtünk, hiszen azt tapasztaltuk, hogy ott lehet arról is beszélni, írni, amiről nálunk nem lehetett, s ez akkor, legalábbis számomra, elegendő bizonyíték volt a nyitottság mellett... S nemcsak ez, hanem az a pár nap, s számos találkozás is. Találkozás az éppen

akkor Újvidéken keresztül utazó Méliusz Józseffel – erről a találkozásról aztán írt is Méliusz a Bukarestben megjelenő *Hétben*, Iliá tanár úrra is utalva, Istennem, hol lehet az a huszonhárom évvel ezelőtti félbehajtott újságoldal! –, Bori Imrével, Bányai Jánossal, Bosnyák Istvánnal, Tolnai Ottóval – s az akkori fiatalokkal, Faragó Kornéliával, Balázs Attilával, Mák Ferivel, Sebők Zoltánnal. Tízen olvastunk fel dolgozatot, tízen egy regényről, közben azon gondolkodtunk, merjünk-e egy képeslapot küldeni a szerzőnek, akinek művét elemeztük, a felolvasások mellett pedig a rendkívül szabad légkörben folytatott beszélgetésekre emlékszem. Arról beszélgettünk, hogy a kisebbségi – akkor talán nemzetiséginek mondtuk – szellemi élet nagyobb teret ad az ottani fiataloknak, mint a magyarországi nekünk. Hol van azóta a kisebbségi szellemi élet!? Kortársaim, barátaim nagyobbik része Magyarországon él, menekülve a sorozások és a megaláztatások elől. De akkor erről nem tudtunk semmit. Vagy igen? Volt, már akkor is volt, aki a háborúról beszélt, arról, hogy az erőszakkal lefojtott feszültségek háborúhoz vezetnek majd. (Lefojtott feszültségekről mi is be tudtunk számolni, de robbanásra nem gondoltunk.) Közben persze hagytuk magunkat befolyásolni a nyitottabb szellemi élet, a szabadabb (néhol talán a szabadosabb) élet által, aprócska pénzünkön pedig lemezeket vásároltunk, s szappanokat, ajándékba. Semmit nem tudtunk az ottani élet mélységeiről, tragédiáiról, mindennapjairól, így arról sem, hogy Danilo Kiš ellen valóságos hadjáratot indítottak, s szellemi ellehetetlenítésére, megsemmisítésére törekedtek. (A hazai szellemi életben sem esett erről szó, pedig a *Borisz Davidovics síremléke* hivatkozási alap is volt, a jólértesültség és a tájékozottság bizonyítására szolgált, egyes körökben legalábbis.) A hajszárol nem tudtam, az *Anatómiai leckét* pedig csak most, majdnem negyed évszázaddal a keletkezése után vehettem a kezembe, magyar fordításban (egyik fordítója akkori újvidéki házigazdám, Balázs Attila, akivel Veszprémben, Géczi János kertjében beszélhattünk a könyvről, a kötetet Balázs Attila mellett Radics Viktória és Varga Piroska fordította magyarra.) Nem tudom meglepőnek nevezni, mert Danilo Kiš számára az írott szó, az általa leírt szó kultikus jelentőségű volt, de mégiscsak ki kell emelnem, hogy ez a könyv, rengeteg korhoz kötött eleme ellenére, merthogy szinte tételes, mondatról mondatra haladva cáfolja meg ellenfelei állításait, máig él, korhoz kötődő motívumai ellenére ma is letehetetlen olvasmánynak bizonyul. Ez a szerző indulatának tudható be: az indulat nem csupán a műalkotások létrejöttét magyarázza, hanem az esztétikai jellegűnek bizonyuló gondolatmeneteket is, s talán éppen ennek a segítségével emelkedik okfejtése a kisszerű és alantas támadások cáfolataként az általánosság szintjére. Válaszában összekapcsolja az irodalmi műveletlenség (az irodalom iránti érzéketlenség) és az erkölcsi faragatlanság megnyilvánulásait, s ezeket megsemmisítve fogalmazza meg a maga etikai-esztétikai tételeit. Másképpen: kibontja a *Borisz Davidovics síremléke* című munkának mint műalkotásnak a világát, s feltárja a mű logikai-

esztétikai rendszerét, anélkül, hogy ismételné, vagy újramondaná a művet, hiszen pontosan tudja, hogy „*a művet nem lehet visszafelé megírni, nem lehet rekonstruálni, miként az időt vagy a régmúlt időkre való emlékezést sem (az is csak új fikció, új valóság, új entitás, új mű). Az ilyesfajta rekonstrukció ugyanolyan jelentés nélküli, megismételt gesztus, akár a bűntény rekonstrukciója: a bűnöző ál késsel ál áldozatba döfköd, színleli a gyilkosságot a nyomozók meg a fegyveres kísé- rők előtt: Nem rándul meg az arc, nincs sikoltás, nincs vér, nincs bűnöző, nincs büntett, nincs bűn.*”

Itt azonban van bűn, van bűnöző, s van büntett is – akárcsak a *Borisz Davidovics*-ban. Danilo Kiš számára a novella-füzérben a formának a megteremtése volt a feladat, amelyben a valóság-elemek a fikció megkívánta követelmények szerint kavarghatnak, s amelyben a véresnek tekinthető valóság megtalálhatja a maga helyét. A dokumentumok kedvéért nem mondott le a fikcióról, mert, ahogy mondja, képtelen volt elszakadni „*az elbeszélés gyönyörűségéről, amely az írótt abban a hitben ringatja, hogy eközben világot alkot, és hogy eszerint, mint mondani szokás, meg is változtatja.*” A formában is a világhoz való viszony emelődik tehát ki, mélyebben és szükségyszerűbben, mint gondolnánk. Danilo Kiš ugyanis a gondolati konstrukció és a teoretikusság útján is végigjárta a járható- nak bizonyuló utakat – erről tanúskodik az *Anatómiai lecke*, s ennek tanúsága szerint a *Borisz Davidovics*-ban két ág találkozik: egyrészt a Borges által is kö- vetett „asszociációs” technika, s a kelet-európai véres, s így, ebben a formában abszurd, s mégiscsak valós történelmi anyag. (Magáról a történelmi anyagról most nem beszélek, csupán annyit mondok, hogy a *Borisz Davidovics* által megteremtett kavargást talán csak a *Bolsevista életrajzok* olvasása közben éltem át, az egymásba kapaszkodó és egymást keresztező életutaknak ez a hatalmas gyűjteménye bárkit, még azt is, akiben esetleg megvolt a sóvárgás a forradalmi romantika iránt, eltaszíthat magától a forradalomtól is.) Danilo Kis, utaltam már rá, nem a *Borisz Davidovics*...-ot „mondja újra” az *Anatómiai lecke*-ben, hanem annak létezési formájáról és létezési teréről beszél – arról a térről, amelyben a *Borisz Davidovics*... botrányok és elutasítások nélkül létezhetett volna. Elsőként a nacionalizmussal fordul szembe: „*A nacionalizmus mindenek- előtt paranoia – mondja, pontosabban idézi egy korábbi interjújából. – Kollektív és egyéni paranoia. Kollektív paranoiaként az irigység és a félelem, mindenek- fölött pedig az individuális tudat elvesztésének a következménye; illetéknépp a kollektív paranoia nem más, mint az egyéni paranoiák összessége, paroxizmusig fokozva.*” Ezt követően a korabeli jugoszláviai irodalmi élet működési mecha- nizmusát zúzza szét, legalábbis az elmélet szintjén. Érdemes idézni, mert így működött, részben még mindig így működik a mi irodalmi életünk is: „*Honi kritikánk alapvetően antiindividualista irányultságú, ezért van égető szüksége arra, hogy nemzedéki szempontból közelítse meg az irodalmi műveket. Ez az antiindividualizmus elsősorban az irodalmi jelenségek szociológiai megközelítésé-*

nek következménye, hiszen a szociológiai megközelítésmód szerint az irodalmi mű nem egyéni, hanem közösségi termék...” – mondja, ám akik ebben a szemléletmódban csak a korábbi irodalmi gyakorlat bírálatát látnák, tévednek, van mondandója az ún. kánon-teremtők számára is. „Mert mi más a tehetség, mint a kánonoktól való eltérés...?” – kérdi, hogy aztán a maga egyediségének teret adva, mondatról mondatra szétzúzza, megsemmisítse ellenfelei gondolatmenetét. A jelentős munkákhoz nagy indulatoknak kell társulniuk – ezt Danilo Kiš példája is bizonyítja.

(Kereszt) Ha sokáig íródik egy napló, akkor a napló írója elkezdni figyelni azt, aki írásának hőse lesz. Mert nem maga a hős, hanem az, aki szinte tollba mondja neki azt, amit írnia kell. A stilizáció távolságot teremt a szerző és hőse között – ezért figyelhetem azt, aki vagyok, vagy inkább leszek, s ezért keresetem a magyarázatát is annak, amit írok... Mert talán már nem is én vagyok az, akiről ez a napló szól, hanem az, akit a távolságteremtésekkel megteremttem, aki a meditációk során felépül bennem. Már a félelem szó előkerülését sem értettem, aztán persze sok minden elnyerte a magyarázatát, az ezzel kapcsolatos alapélmények és értelmezési kísérletek régóta foglalkoztathattak, nyilván ezért is figyeltem fel a szó egynemely irodalmi közegben való előfordulására...

De miért és hogyan következik például a *félelem* és az *indulat* után a *kereszt*? Ennek is megvan a magyarázata... Hadd kezdjem a legelején. Alapvetően a *Borisz Davidovics*... előkerülése hívta elő bennem a félelem kifejezés mögötti tartományt – még akkor is, ha ott erről csak pár mondatot írtam. A *Borisz Davidovics*... azonban nem csupán az *Anatómiai lecke* magyar megjelenése miatt merült fel a gondolkodásomban, hanem azért is, mert a koszovói háború, a NATO beavatkozása nálunk is érzékelhetővé formálta a volt jugoszláviai társadalomban megbúvó, aztán egyre sűrűbben előtérbe kerülő indulatokat. Azt hiszem, ezek nélkül az indulatok nélkül a hatalom irracionális tobzódását és a hatalommal kapcsolatba kerülő ember teljes kiszolgáltatottságát bemutató Danilo Kiš-mű meg sem született volna. A félelem és indulat sugárzott felénk az elmúlt hónapokban, még akkor is, ha mindezt közvetlenül nem éltük át, csak a fejünk felett délnek forduló repülőgépeket figyeltük, nem tudva, hogy bombát visznek-e magukkal, avagy cirkálnak, s úgy védik a határt. Nyilván léteznek áttételek, de a félelem és indulat kapcsán Danilo Kiš alakja még a magyar irodalmi sajtóban is feltűnt, a legmarkánsabban *Holmi*-ban közölt Filip David-Mirko Kovač *Leveleskönyv*-ében. Filip David Belgrádban él, Mirko Kovač már Horvátországban, Rovinjban: a szerb nacionalizmus elől menekült oda, de a horvát nacionalizmus keretei között sem érzi jól magát... Mindketten Danilo Kiš barátai voltak, a *Borisz Davidovics*... novelláinak egy-egy darabját Kiš nekik ajánlotta. A levelezésben – ez a levelezés önálló kötetben is megjelent Splitben,

ezerkilencszázkilencvennyolcban – sűrűn szó esik Danilo Kišről is. Filip David így ír róla: „Számára az írott szövegnek kultikus jelentése volt, érzékenyen érintette minden, a legkisebb hiba vagy pontatlanság is. Ki merném jelenteni, hogy ama ritka írók közé tartozik, akiknek az életművében nincs fölösleges mondat. és nem szerette az olyan irodalmat, mely csontig csupaszítja a dolgokat, miként azokat az írókat sem, akik a bensejükben vájkálnak, hogy elkápráztassanak minket az önmarcangolás szabadságával; mi több, jobban kedvelte a kimondatlanságot, mint a túlbeszélést.” (Ennek a kijelentésnek az igazságtartalmáról meggyőződhettem Danilo Kiš munkáinak olvasása közben...) Mirko Kovač egyik levelében egy tervezett regényről ír: „Ez a regény az összeomlásról nagyon homályos előttem, nincs meg a kulcsa, a címe, és egyre inkább úgy forog a fejemben, mint egy rémálom. Minél több valós esemény áll a rendelkezésemre, annál erősebb bennem a benyomás, hogy ez az egész korszak, úgy 1991-től máig, olyan, mint egy álom. Lehet, hogy áttetszővé, már-már valótlanná kell tenni e korszak valóságát és realizmusát. Szeretném elérni a mélyét annak, aminek a háború a felszíne.” Erre válaszolta Filip David: „Már jó ideje komor nyugtalanság borul rám, folyamatosan elégedetlen vagyok. Valóban felfoghatatlan, milyen ripsz-ropsz szétesett, mégpedig teljesen, a dolgok bizonyos rendje, másik pedig sehogyan sem tud kialakulni. Kiléptünk egy szociális jogokkal hivalkodó, képmutató társadalomból, mire néhány gengszterfamilia uralma alatt találtuk magunkat. Immár valamiféle morál, jog, igazságosság pusztá látszatának a megteremtése sem fontos. Ezek most privát ideológiáik és vállalataik elveibe igazítják, tömeges harácsoláshoz szoktatják a népet. Nekik mi csupán veszélytelen muslincák vagyunk, akik legföljebb zúgnak a fülük körül. Unalmasan és veszélytelenül. Ami még külön nyugtalanít, az a félelem, hogy elveszítem a mindennapi élet iránti tényleges valóságérzékeket...” (A levelet Radics Viktória fordította magyarra.) Ezen a ponton jutott eszembe Maurits Ferenc, és mindaz, amit megalkotott. Maurits Ferenc grafikus, könyvtervező, az újvidéki Fórum Könyvkiadó tervezője, ő tervezte – lásd: egybejátszások –, a náluk megjelent *Borisz Davidovics...*-ot is, s így ő rajzolta meg Darmolatovot, a vörös költészet tőkét, akiről Danilo Kiš azt írta, hogy az íróknak is tanulságul szolgálhat, hogy az íráshoz nem elég, ha valakinek csak tökei vannak. Maurits idegócokat rajzol, állandó feszültségben élő, széteső, a kiszolgáltatottságot átélő embereket. Visszament az időben: Kafkát illusztrált, úgy, ahogy illusztrálni egyedül szabad: nem a szöveghez tapadt, hanem önálló képi világot teremtett – lila-rózsaszín-zöld-sárga felforduló svábbogaraiból kettő itt lóg a velem szemben lévő falon –, s ez a világ kapcsolódik a Kafkáéhoz. Középponti motívuma a kereszt. (Íme: a kereszt.) Már a pályakezdő *Piros Frankenstein* álmodozás című képén keresztet alkot a patakozó vércsík és a rángatózó idegszál. Az *Átváltozások* című sorozata legújabb triptichonjain figyeltem meg, hogy a Maurits által annyiszor megrajzolt, a pusztulásba aláhulló karkai bogár törzse és szárnya is

keresztet alkot. Ezek után jöttek a boszniai „tájképek”, s aztán jött az új sorozat: a *Balkáni feszületek*. Most már a valóság járt a képíró mögött, rövid cikket írtam erről a sorozatról az irodalmi hetilapban, talán éppen a háború kitörésének pillanatában... Két hét múlva, újvidék bombázásának időszakában felhívott Maurits Ferenc. „*Rólam mindig azt írták, hogy rájátszok a balkáni vérré* – mondta. – *S látod, most utolért mindez...*”

Amióta hallottam ezt a mondatot, úgy gondolom, hogy mindent, a korábbi feszültségeket, félelmeket, indulatokat ahhoz kell mérnünk, amit ez a mondat kifejez. Mert a korábbi történések ebben a távlatban teljeseznek ki. Ez a távlat adott súlyt – noha az emberi életnek nem az ilyen halál kell hogy súlyt adjon – a korábbi ütközéseknek, viharoknak... A küzdelemnek tétje volt, a legvadabb és legsúlyosabb tét, a *vér*. Ez a tét adott súlyt a képeknek, rajzoknak, regényeknek is, hitelesítette azokat, noha a képek és a versek is máshonnét kellene, hogy elnyerjék hitelességüket. Nem az őrület kifejeződése ez a huszadik század legvégén? De igen. S a megkésett társadalmi-politikai folyamatok terméke is. (Kár, hogy ez ennyire „régiesen” hangzik. Bibót kellene olvasni, s eltűnne ezeknek a kifejezéseknek minden hivatalos, az előző rendszerre visszautaló íze.) Miközben ezen tűnődöm, az is felmerül bennem, hogy Maurits feszületeit tekinthetem-e a megváltódást kereső Kelet-Európa kifejeződésének? Nem visszaélés ez a háború szenvedéseit átélőkkel szemben? De hát a szegénységtől, félelmeiktől, görcsöktől – amiből ezt-azt azért én is megéreztem ebben a pár hetes kavargásban –, a térségben másutt is meg kellene szabadulni, nem csak a Balkánon... S vajon ott megszabadulnak-e mindettől?

SCHEIN GÁBOR

(kard és sisak)

*A határt egy kedves szőke lány védte.
A sövény mögött kamerát és géppisztolyt
sejtettünk, de a vívóbajnok szívére
így is leszállt a jókedv, hosszú böjt után
épp ilyen dimenziókra vágyott: a karcsú kéz
a hajtást visszatörte, s míg a reflektor
odvában a levegő életre kelt, forgott
alatta az indigócímer. Aztán felnyílt*

*a sorompó, és a sávok éjbe vesztek.
A dombfátylak mögül néha kicsapott
egy erdő, s mintha a sötét egy mindentől
elszakított agy pályáján sodort volna,
a vívóbajnok elhadarta a szabályos
vágások nevét: szemből olykor egy
szélvédő ezüstje villant, és bár tudtuk,*

*nem kapunk többé se jelet, se esélyt,
mégis elhittük, hogy ez lesz a várva várt
próba, az éjszakai műsorok szpikereinél a
futómű surrogása is jobb volt. A vívóbajnok
ekkor arca elé tolta sisakját. Az ilyen perc
mindig veszélyes, enyhület jön, „morál
és politika”, de most az ébrenlét foszló
peremén fel tudta tartami az első támadást:*

*előttünk az út szennyes tófenékké
váltzott, s amint a vívóbajnok ledobta
sisakját, előbukott alóla a barna,
rothadó hinár. És merültünk, és merültünk.
Távolságok, városnevek. A szőke lány
mosolyogva hajolt előre a fülkéből,
felénk nyújtva két fehér, üres útlevelet,
és mire visszanéztem, belepte őt is az iszap.*

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Három haiku

*Ablakban az ég
nyílik vagy már csukódik –
a víz hangjai.*

*Ablak az égben
szemközt vele egy másik –
függöny a ruhád.*

*Egy ablak foltja
vagy csak rávetül az ég –
nézed jöttömet.*

KÉRI LÁSZLÓ: FOLYAMATOSAN, UGYANAZT...

SÁNDOR IVÁN

Ezt még el akarom mondani, Liv!...*

A Műgyetem aulájában több százan gyülekeztek. A karzatra mentem. Nem találtam a barátomat. Egy óra múlva vettem észre, amikor kavarodás támadt az emelvénynél. Alacsony, szőke fiú igyekezett a mikrofonhoz. Elállták az útját. A karzatról valaki lekiáltott: Engedjétek beszélni! Valaki azt mondta mellettem: Istenem, ez megőrült!

A katonai tanszék fegyveres tisztjei odavonultak az emelvényhez.

Nem tudom megmondani, hogy milyen hosszú volt a csönd. Lehet, hogy csak egy vagy két másodpercig tartott. Lehet, hogy sokkal tovább.

A csöndben, a mozdulatlanságban megláttam a barátomat.

Az emelvény jobb sarkánál állt.

Ha nem lett volna csönd és mozdulatlanság, biztosan nem veszem észre, de néhányan a csöndben elindultak a mikrofon felé, a mozgás magához rántotta a tekintetemet, megláthattam mellettük a barátomat. Körülvették néhányan az alacsony szőke fiút, aki már korábban is elindult az emelvény felé. Gyűrűbe fogták, így segítették, hogy eljusson a mikrofonig. Azt mondta: Műgyetemisták! Magyarok! Hozom a szegedi egyetemisták üzenetét! Hozom a Szegeden tanuló lengyel diákok üzenetét! Nektek itt hazudnak!

Felolvasta a szegediek kiáltványát.

Elkezdte énekelni a Himnuszt.

Szerettem volna ott lenni a barátom mellett. Megpróbáltam lejutni a karzatról.

A következő órában végig mellette maradtam. Nem szólt hozzám. Akkor már több ezren voltunk. Már beszéltek a többi egyetemről érkezők is, az Írószövetségből érkezők, beszélt Nagy Imre barátja is. Határozat született, hogy elindulunk a követelésekkel.

Akkor mozdult meg a katonai tanszék tisztjeinek a tömbje.

Előrelépett egy alacsony harckocsizó alezredes.

Ismertük mi, elsőévesek is.

Újra csend lett.

Órák óta először a fülemhez hajolt a barátom, azt súgta: Úristen, csak ne-hogy elvtársaknak szólítson bennünket.

Beszélni kezdett. Nem hangosan, nem szónokolva, mint azok, akik előtte mikrofon elé álltak. Töprengve beszélt, mintha mindannyiunkhoz külön akart

* (Részlet egy regényből)

volna szólni, mégis mintha leginkább önmagát akarta volna megszólítani! Fiaim! Az én életem sem drágább a tiéteknél. En is először vagyok magyar és csak aztán kommunista. Nem engedlek benneteket éjszaka az államvédelmi-sek fegyverei elé. Holnap világos nappal, a világ szemeláttára, engedéllyel fogunk felvonulni. Nem négyezren, hanem az egész város, és ha ezt a tervet elfogadjátok, akkor én, a katona vezetek benneteket.

Ránéztem a barátomra. Láttam, ő sem hiszi azt, amit hall. Nem úgy, nem hiszi, hogy kételkedett volna az Alezredes őszinteségében. Azt nem hitte, hogy ami ott történik, az valóban megtörtént. Azt hiszem, a többiek sem hitték. Én valahogy különállónak tekintettem magam ebben a csöndben. Azt hiszem, én voltam az, aki azt sem értettem, hogy végül is mi az, ami hihetetlen. Vagy ami hihető. Azt sem értettem, mi az, ami történik.

Később, amikor már folyt a harc, amikor már halottak heverték az utcán, s én minduntalan a barátomat figyeltem és követtem, mert úgy éreztem, hogy ő tudja jobban, mit kell tenni, egyszer megkérdeztem tőle, hogy akkor is azt mondta és csinálta volna az Aulában, ha tudja, hogy harcok törnek ki? A barátom ugyanúgy nézett rám, mint amikor az Alezredes befejezte a szavait. Mint aki maga sem hiszi azt, ami történik. Mint aki érti is, de mégsem érti, s főképpen azt sem érti, hogy lesz részvevő.

Azt felelte, fogalmam sem volt az Aulában arról, hogy mi lesz. Akkor neki már géppisztolya volt. A diákokthonban éppen csak fehérneműt cserélni ugrotunk át. Ő az egyetemi őrségben teljesített szolgálatot, én is, habár nekem nem volt géppisztolyom. Nem azért, mert tiltakoztam volna ellene, hanem valahogy nem jutott már. Őszintén szólva örültem ennek, és így volt a fiúk nagy része, úgy éreztem, így volt a barátom is. Csak hát neki éppen jutott fegyver.

A kérdésemre valaki olyant felelt, ha tudta volna, hogy mi történik, közbe kell vetnem, Neked Liv, hogy akkor már halottak heverték az utcán, szóval azt mondta, akkor nem biztos, hogy azt csinálja, amit csinált.

Nemcsak tájékozottabb volt nálam. Más volt a viszonya az eseményekhez. Valami belső aktivitás hajtotta. Bennem ez kevésbé volt meg. Egy pillanatnyi kétségem sem volt arról, hogy helyesen cselekszünk. De minden már, hogy úgy mondjam, ködben volt előttem.

Minden órában új híreket kaptunk.

Minden órában fordult a helyzet.

Változott a rádió műsora.

Változott a parancsnokok terve.

Változtak a parlamenti küldöttségek.

Mások fogadták a delegátusokat, mint akik egy órával előbb fogadták az előző delegátusokat.

Más irányból hallottuk a lövéseket.

Máshol folytak a harcok.

Mások voltak, akik harcoltak, akik a parancsokat osztották, másokat dicsért naponta a Szabad Európa, mások elleni harcra szólított fel óránként, mások akasztottak fel másokat a város egyes pontjain, másféle tűzparancsokat adtak ki az ezredek, másféle harckocsik ellen irányították harckocsijaik tüzet más ezredek, más parancsnokok mögé sorakoztak a felkelők osztagai.

Ott az egyetemen ezt éreztem. Kilenc éven át így maradt meg bennem a kavargás. Ma is látok egy halottat a Gellért Szálloda bejáratával szemben. Látom, hogy az emberek körül fogják és bámulják. Látom a véres ballonkabátját. Látom a kifordult, maga alá szorult karját. A nyitott szájában egyik fogában a tömést. Most is érzem az akkori érthetlenséget.

Szétesik a kép.

Elhomályosodik.

Az érthetlenségérzés megmarad. Nem a mai. Az akkori. Érezni fogom egész életemben?

Újra elmondom Neked: ezt nem egy író írja. Az írók, azt hiszem, azért írnak, mert úgy gondolják, hogy képesek egy emberi sorsot teljesen átlátni és kendőzés nélkül elmesélni. Az én történetem más. És ezt szeretném megosztani Veled.

Azt, hogy mi egy élő ember, kevesen tudják. Ha többen tudnák, akkor nem lövöldöznek halálra egymást. Az embereknek fogalmuk sincs a másik emberről. Azt akarom, hogy Te tudd azt, ki vagyok én. Az a másik ember.

A barátomat október 27-én délelőtt vesztettem el. Nem értem ma sem, miért érzem így, hiszen akkor még élt.

Tizenegy óra körül értem be az Egyetemre. Aznap nem voltam őrségben, a kollégiumban aludtunk. A barátom előbb indult, azt mondta, megkeresi az Alezredest, beszélni akar vele, hogy tulajdonképpen „mi a helyzet”.

„Mi a helyzet?”

Ezt naponta tízszer-hússzor megkérdeztük egymástól. Más sem kérdeztünk. Mindenki tudott valamit, mindenki adott valami választ a másiknak, mindenki kérdezett is és válaszolt is. Akik mindig adtak valami feleletet, azok kérdeztek a leghevesebben a következő órában.

Mi a helyzet az oroszokkal? Jönnek? Kivonulnak?

Mi a helyzet a Kilián laktanyánál? Lőnek? Harcolnak?

Mi a helyzet Nagy Imrével? Ki mellett áll? Van már új kormány?

Hozzánk csatlakoznak a katonák?

Mit mondott a Szabad Európa?

Ávósok lőttek a tömegbe vagy az oroszok?

A köztörvényesek is kiszabadultak a Fő utcai börtönből?

Meddig lesz élelem?

Mi a helyzet, nem tudom, tudom, ki tudja, tudja valaki?

Az őrségben álló fiúk ismertek jól, de azért igazoltattak. Ez tetszett. Rendjén valónak találtam. A folyosókon nyüzsgöttek a hallgatók. A fiatalabb oktatók is elvegyültek a nyüzsgésben. Nem találtam a barátomat. Valaki azt mondta, hogy a korábbi DISZ-irodában van a főhadiszállás, ott látták. Áttörtem a tömegben. Az iroda előtt fegyveres őrség állt. Nem akartak beengedni, de az egyik negyedéves ismert a kollégiumból, én meg azt találtam ki, hogy sürgős üzenetet hozok a barátomnak. Átengedtek. Ebből azt is megértettem, hogy a barátom fontos ember lett, talán a parancsnokságba is bekerült.

Az iroda három helységből állt. Az elsőben a kiáltványokat írták. A stencilgép máshol működött, de az elkészült röplapokat oda hozták.

A középső szobából áradt a cigarettafüst. Mint valami robbanás után a gomolygás.

Az Alezredes a szoba közepén állt. Remegtek az ujjai, ahogy tartotta, kivette, visszatette az ajkai közé a cigarettát. Véreerek voltak a szemei. Járkált. Két íróasztal között, mint egy ketrecben. Két lépés erre, két lépés arra. Sodor-ták a körülötte lévőket? Ma sem tudom. Állt is. Lépett is. Sodorták is. A füst is takarta. Azok is, akik körülvették. Minden mozgásban volt.

Az Alezredes volt kétségtelenül a középpont, körülötte gyűrűt alkotva a többiek.

Az első gyűrűben négy-öt fiú. Felfedeztem közöttük a barátomat.

Mondhattak valamit az ezredesnek.

Mondhattak valamit egymásnak.

Mintha el akarták volna torlaszolni őt a többiektől?

Mintha védeni akarták volna? Óvni? Mégis, mintha őrizték volna? Kitől? Kiktől?

A következő gyűrűben a tisztek mozogtak. Oldalfegyvert viseltek. A katonai tanszéken az Alezredes beosztottjai voltak. Mégis, mintha szemmel tartották volna őt. Minden lépését figyelték. Azokét is, akik, mint a barátom, a legbelső gyűrűben voltak.

Cigarettafüst. Folyamatos körözés. Egymásba hullámozgottak a gyűrűk. A tisztek körül egy újabb, ebben a hírvivőkre ismertem. Az Alezredes átszólt a fejek felett nekik. Nem értettem, mit mond. Hullámozott ez a harmadik gyűrű is. Ha az egyik lépett egyet, a másik is lépett. Ha az egyik mondott valamit, a másik is mondott valamit. Mintha mindenki mindenkivel össze lett volna láncolva. Többen be akartak jönni. Féltolták őket. Többen ki akartak jutni. Mintha lett volna egy külső gyűrű is. Abban mindenki figyelt mindenkit. Mindenki mindenre el volt készülve. A tekintetekben óvatosság. Bizalmatlanság. Ki kicsoda? Ki mit csinál? De hát mit csinálhatott a gomolygásban bárki? Ki mire készül? Mit gondol? Mit érez?

Az Alezredes elindult a harmadik helység felé, a körülötte hullámozók utána tódultak, intettem a barátomnak, a fejek felett kiáltottam valamit neki, meg-

hallotta, lábujjhegyre állt, a tekintete olyan volt, mint abban a nem feledhető csöndben az Aulában, néhány másodpercig nézhettük csak egymást a gomolygásban a füst függönyén át, de előttem ma is kimerevedik a tekintete, együtt van benne a hihetetlen felfogására való igyekezet, a tehetetlenség és az elszántság, valami bocsánatkérésféle is, hogy hát nem látom, az istenért, miben van benne, miben kötelessége közreműködni.

Besodródtak a harmadik szobába.

Próbáltam még sokszor felidézni magamban azt a néhány percet, amit most próbálok felidézni a számodra. Csípte a szememet a cigarettafüst. A lábamra tapostak. A fülemben kiáltoztak. Próbáltam sokszor visszaidézni, valahogy felbontani, megközelíteni értelemmel a gomolygást. A barátom mindvégig az Alezredes köréhez tartozott, de láttam a tekintetén és a vele együtt az első gyűrűt alkotók tekintetén is, hogy nem tudták megbeszélni vele azt, amit akartak.

Később hallottam, hogy a katonai vezérkar utasította a tiszteket, lépjenek fel azok ellen, akik a forradalom mellé álltak. Az Alezredest házi őrizetben tartották a katonai tanszéken. A fiúk követelésére visszanyerte a szabad mozgását, de a tisztek nem hagytak fel a megfigyelésével. A hírvivők közben a Petőfi tisztiiskolából és a gyárakból hozták a híreket és vitték az alakuló Forradalmi Bizottsághoz az üzeneteket.

Most, hogy próbálok ezt leírni Neked, úgy érzem, mintha végre egymás mellé kerülnének a részletek.

A barátomat akkor veszítettem el, miközben eltűnt a füsttengerben és az emberhullámozásban.

Nem sorrendben őriztem meg az eseményeket. Mintha dolgozna bennem valamilyen erő, ami a részleteket a barátom tekintete köré rendezi. Mintha az események nem egymás után következtek volna, hanem az ő tekintetén át történtek volna meg.

A mindvégig elsőnek visszatérő kép az, hogy jön fel az Aulából a harmadik emeletre. Kilépek éppen a rajzteremből.

A rajzteremben volt két R.10-es rádió adó-vevő. Azzal tartottuk a kapcsolatot a Kilián laktanyával és a Citadellával. A távíróüzemben két villamosmérnök-hallgató dolgozott. Az én feladatomban az volt, hogy ha fontos üzenet érkezett, siettem vele a parancsnokságunkhoz. A barátomat kerestem az üzenetekkel. Ő mindvégig az Alezredes közelében volt, rögtön továbbította. Csak annyit mondtam, hogy innen és innen ez és ez az üzenet jött. A barátom intett, „ennyi”, „jól van”. Néha kaptam tőle egy feljegyzést, hogy vigyem fel a fiúknak, adják tovább az adón. Amíg ők dolgoztak, én bámultam az ablakból a várost. Mentek át a Szabadság-hídon a szovjet páncélosok. Láttam, hogy mennek tovább a Ráday utcán a Corvin köz felé. Lövöldöztek összevissza. Megfordultak. Visszajöttek a Petőfi-hídon. Amikor lent voltam a városban és hír-

vívóként siettem a Deák térre a főkapitányságra vagy az Írószövetségbe a Bajza utcába, akkor is láttam ilyent. Ment egy tüntetőcsoport az utca egyik oldalán. Jöttek szembe a tankok. Lőni kezdtek. De nem a tüntetőkre. Csak úgy a házakra. Az utca egyik oldalán béke volt, a másikon lőttek. A tankok haladtak körbe-körbe. Az emberek meg körülöttük, mintha nem is tüzeltek volna. Folyt a harc, s folyt közben az élet. Nem mondom, hogy a maga megszokott medrében, de feltartóztathatatlanul. Tankok is. Emberek is. Pusztulás is. Élet is. Közben a tömegekkel zsúfolt utcákon, a golyó lyuggatta házfalak védelmében, Skoda autókon, motorkerékpárokon, biciklin, lopakodva, karszalaggal, karszalag nélkül, géppisztollyal, fegyver nélkül, a város egyik pontját összekötve a másikkal, az egyik parancsnokságot, a parlamenti irodát, az egyetemi Aulát, a műhelyeket és a kórházakat egymással, korábban soha nem találkozó embereket, régi ismerősöket, szerkesztőségi szobákat, Nyugatról érkezett fotóriportereket, nyomdákat, börtönöket összekapcsolva vitték a híreket, parancsokat a futárok, mintha nem is azokban a napokban indultak volna és nem azokban az órákban érkeztek volna, hanem ötven, száz, kétszáz évvel előbb csizmával, batyuval, lovon, szekéren, huszárméntében, áruhában, hamis igazolványokkal, titkos váltópénzzel, bujdosók, emigránsok, harcosok, foglyok, deportáltak, vöröskeresztesek, mentők, felkelők, ellenállók üzeneteivel esőben, omlásban, sárban, ködben, a külső gomolygást ellentételezve a belső elszánással, s ott, akkor, azokban a napokban behálózva az utcákat, a teraszokat, az egész várost, s ma visszaemlékszem, látom magam egy hatalmas háló egyetlen kis pontján azon a szerény téren a félemeleti parancsnokság és a harmadik emeleti rajzterem között, amint éppen kilépek a folyosóra, lepillantok a lépcsőn és meglátom a barátomat.

Elolvasom újra, amit leírtam Neked. Ezt a hosszú mondatot. Pontokat kellene kitennem. De így hagyom. Kavargojanak a szavak úgy, ahogy akkor éreztem, ahogy most érzem.

Éjfél múlt. Hallatszott a géppisztolyok ropogása. Tompán hallatszott fel a felső helyiségekig.

Mintha néhány perccel előbb is kattogott volna néhány sorozat.

Nem értettem, hogy miért olyan a barátom tekintete, ahogy lépked felfelé a lépcsőn, mintha nem az övé lenne, hanem egy idegené. Üres volt a tekintete, de a mélyén mégis valami egyértelműség.

Kilencedik napja éltünk a mámoros gomolygásban. Mégis a barátom tekintetéből úgy éreztem, hogy valami elmúlt. Valami, amire vágyódtam.

De mi? Sokat gondolkoztam ezen. Beszélni kellett volna róla a barátommal. Régen nem álltunk akkor már így egymás mellett csöndben. Azt éreztem, talán ő is azt érezte, hogy mind a ketten másra gondolunk. Nem mertük bevallani egymásnak? Hiányzott belőlünk ehhez a bátorság? Miféle bátorság? Hiszen amit bátorságnak neveznek, az nem hiányzott belőlünk. Másokból sem.

Az évfolyamtársainkból, a hallgatókból sem, mondhatom, hogy a városlakókból sem, az utcai harcokban résztvevőkből, a körutakon csoportosulókból sem, akik közül senki nem nyúlt a kirakatok árujához, a halottak eltemetésére papírtálcákon gyűjtött pénzhez.

Talán az őszinteség bátorsága hiányzott belőlünk?

Ahhoz gyáva voltam, hogy ezt ott akkor a lépcsőházi korlátra könyökölve bevalljam magamnak.

Nem tetszene itt Párizsban az ismerőseimnek, ha elmondanám nekik, amit erről gondolok. Neked sem tetszik? De hát így volt. Így érzem most. Le kell írnom.

Mindenki azt mondja, mindenki úgy emlékezik, ezt hallom a beszédekben, ezt olvasom a visszaemlékezésekben: „a nemzet soha nem volt olyan egységes. Soha nem ébredt mindenki olyan határozottan önmagára”.

Abban a csendben, amelyben a Műegyetem kertjéből elindultunk, én is így éreztem.

Abban, ami aztán következett? Mindenki azt kívánta, hogy tűnjenek el az oroszok. De arról, hogy mi legyen velünk utána, mindenki mást gondolt. Még azok is, akik közösen cselekedtek.

Nem akartam magamra maradni. Rá voltam utalva a barátomra. Én jobban rá voltam utalva, mint ő énrám. Nem mondhatom, hogy ezt ki akarta volna használni. Ment a maga útján, én meg lemaradozva próbáltam követni.

Azt hiszem, ezzel a legtöbben így voltak. Kialakultak a minták. Tízezrek, százezrek ehhez igazodtak. A minták szerint éreztek. A tekinteteket is ez vezette. A szavakat is. A fegyvereket is. Én a barátomhoz akartam igazodni. Éreztem, hogy a barátom is próbál valakihez. A harmadik emeleti lépcsőkorlátra könyökölve úgy láttam, hogy nem is az övé a tekintete. Valaki másé.

Őrségben álltam a Dunára néző kapuban, mondta. Gépkocsi kerékcsikorgását hallottam. A Bartók Béla útról két keréken fordult be az egyetemi Skodánk. Benne az éjszakára beosztott hírvivőnk.

Az éjszakára beosztott hírvivőnket én is jól ismertem. Ő volt az, aki az Aulában a gyűlésen először kiáltotta be a tömegbe: „Hazudnak nektek!” Azóta az Alezredes mellett volt mindig.

A Skodát egy Pobeda üldözte. A Pobedában négy ÁVH-s ült. A főkapu előtt nyitottak tüzet. Mikor a Skoda felborult, kézigránátokat dobtak a bejáráthoz. Az Alezredes parancsnokunk azonnal kirendelte az egyetem páncélosait az udvarról, de az ÁVH-sok már eltűntek. A halott ott maradt. Behozták az Aulába. Huszonhét golyó volt a testében.

A barátom elmondta, hogy milyen volt az Alezredes tekintete. Nézttem az arcát. Arra gondoltam, hogy az ő tekintete is azért olyan, mert az Alezredeséhez lehet hasonló. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem őszintén érezte

azt, amit érzett. Azt akarom mondani, hogy amint az Alezredesben is ott akkor fordult át valami, a barátomban is akkor történt meg a változás.

Emlékszel, mikor télen itt járt Párizsban Budapestről egy író, elmondtam Neked, amiről az ittenieknek beszámolt. Az Alezredes a hatvanhármas amnesztiával szabadult. Halálra ítélték. Életfogytiglanira változtatták az ítéletet. A kihallgatásain azt vallotta, mindent megtett azért, hogy megvédje a műegyetemisták életét. Tudom, hogy ez igaz. Erre bárhol és bármikor tanú lennék. Azt vallotta, hogy azon a hajnalon az ÁVH-s géppisztolysorozat, amelyik a legjobb harcostársát ölte meg, adta a lökést neki ahhoz, hogy megszervezze az Egyetemi Nemzetőr Egységek Parancsnokságát és kiadja az 1. számú parancsot.

A parancs egy példányát magammal tudtam hozni, amikor elhagytam Magyarországot. Ma is őrzöm. Nem mutattam még soha senkinek. Gyűlölöm ezeket a melldőngető emlékezéseket. Nekem semmi részem nem volt abban, hogy ez a felhívás elkészült:

1956. november 1-jén 21 órakor a diákotthonban lakó hallgatók és csatlakozott katonai egységek megbízottainak jelenlétében a Budai Albizottság értekezletet tartott. Az értekezlet elhatározta, hogy az orosz beavatkozás újabb reális veszélye miatt megalakítja az Egyetemi Nemzetőr Egységek Budapesti Parancsnokságát. A megbízottak szóval és szavazással kifejtett bizalmukkal engem, Marián István alezredest bíztak meg a megalakított és megalakítandó Nemzetőr egységek parancsnokságával. A parancsnokságot november 1-jétől 22 órakor felállítottam és átvettem.

Bajtársak! A bizottság és a megbízott bajtársak, egyetemi hallgatók, katonák és tisztok szent esküvést tettek, hogy az orosz betolakodókkal, anarchistákkal, az ÁVH-s gyilkosokkal és közönséges bűnözőkkel szemben kíméletlenül harcolni fognak és életük utolsó csepp véréig védelmezni fogják hazánk, népünk érdekeit, Nemzeti Forradalmunk vívmányait.

Mikor másnap a barátom újra a harmadik emeleti lépcsőkoriátnál ugyanúgy előrekönyökölve felolvasta nekem a parancs szövegét, olyan volt a tekintete, mint az előző hajnalon, amikor hasonló lehetett az Alezredeséhez, és talán az én tekintetem is akkor kezdett hasonló lenni, miközben hallgattam őt és igyekeztem nem elszabadulni tőle, próbálva követni a sorsa útján, amelyen előttem járt.

Arra, ami bennünk történt, nincs magyarázat. Sem arra, ami bennem, sem arra, ami a barátomban vagy ami az Alezredesben történt. Erről beszélgettem néhány fiúval. Azt mondták, hát persze, öregem, így volt, a nagy döntések kiszámíthatatlanok, zsigeri elhatározások, nem is tudsz róluk, nem is tudsz számot vetni velük, csak csinálod.

Amikor a bajtársunkat a géppisztolysorozattal a testében felravatalozták az Aulában, volt, aki azt mondta, hogy huszonhét golyó van a testében, volt, aki

azt mondta, hogy tizenhét. Amikor a Köztársaság téren felakasztották a párt-ház védőit, volt, aki azt mondta, hogy előtte az ablakokból lőtték a felkelőket az ávósok, volt, aki azt mondta, hogy azok, akiket felakasztottak, egyetlen lövést se adtak le. Volt, aki azt mondta, hogy a Corvin közbeli ellenállókhöz tartoztak az akasztók, és volt, aki azt mondta, hogy a Corvin köziek parancsnoka küldött ki páncélosokat, hogy megakadályozza a vérengzést. Nekem a barátom mondta el, hogy amikor az Alezredeshez telefonhír jött arról, mi történik a Köztársaság téren, azonnal kiküldött egy nemzetőr századot, hogy teremtsenek rendet. Későn érkeztek, de a barátom azt is elmondta, hogy három tizenkilenc éves kiskatonát sikerült kimenteniük. Ugyanolyan rémült volt az arca, mikor ezt elmondta, mint amilyen a kiskatonáké lehetett.

Amikor elindult a harmadik emeletre, hogy megkeressen engem, talán még nem volt olyan elszánt a tekintete, talán akkor történt benne a változás, miközben jött fel a lépcsőn.

A keze vérzett. A csuklójánál, közel az ütőérhez. Azt mondta, észre se vette. Valami horzsolás. Te, kérdeztem, nem szilánk ez? Odahajoltam a keze fölé. Láttam, hogy kéken lüktet az ütőér, mellette a bíborszínű cseppek. Gyerekkorunkban ha szálka ment a kezünkbe vagy felvérezte a lábunkat a kerítésdrót, amin átmásztunk, kiszívtuk a sebet. Anyám azt mondta, tudod, így lehet a leggyorsabban dezinficiálni. Mikor ezt először hallottam, nem mertem megkérdezni, mi az, hogy dezinficiálni, de azért gondoltam, hogy mi lehet az értelme.

Ráhajoltam a csuklójára. A vércseppek már annyira megalvadtak az ütőér mellett, hogy úgy láttam, újraindítom csak a vérzést, ha szívni kezdem. Géppisztolyos fiúk rohantak az emeleten. Ugyanolyan elszántan néztem körül, mint amilyennek a barátom tekintetét láttam. Úgy éreztem, hogy most ugyanolyan közel vagyunk egymáshoz, mint régen.

Másnap azt mondta, elbúcsúzik. Parancsot kapott. Azt mondtam, hogy minden, ami vele történik, másképpen alakult volna, ha nem kerül az Alezredes közvetlen közelébe. Egy fenét, mondta erre, de megint olyannak láttam a tekintetét, mintha elszántsága nem az övé lett volna.

Megtörténhet az ilyen. Valaki úgy cselekszik teljes meggyőződésből, hogy az a meggyőződés nem benne születik meg, hanem másban, de átsugárzik rá. De lehet, hogy velem történt ez és nem tudtam elképzelni, hogy a barátomban más játszódhat le, mint bennem.

Ami ezután történt, azt az a negyedéves mérnökhallgató mondta el, aki az Alezredes megbízásából a barátommal kocsiba ült.

Eljött a parancsnokságra a Kelenföldi Erőmű egyik vezetője, hogy már csak egy napra való széntartalékuk van. Más erőműből is jöttek hasonló hírek. Őket Petőfibányára küldte az Alezredes gyűlést tartani a bányászoknak, hogy ne sztrájkoljanak, mert a főváros áram nélkül marad. Mind a ketten beszédet

mondtak. Annyit sikerült elérniük, hogy a bányászok átadták a követeléseiket, azzal a feltétellel, hogy ha még aznap este beolvassák a rádióban, lemennek a bányába és megkezdik a műszakot.

Visszaszánguldottak Budapestre. A Parlamentbe mentek.

A bányászok egyik feltétele az volt, hogy Nagy Imrének adják át a pontjait. Nagy Imréhez nem lehetett bejutni. Rengetegen voltak az irodákban, a folyosókon, jöttek, mentek a különböző küldöttségek meg a fegyveres delegációk.

A barátom, így mondta el a negyedéves mérnökhallgató, egyszer csak meglátta Szilágyi Józsefet. Felismerte, mert látta őt az október 22-i nagygyűlésen az Aulában, a felszólalása után beszélt vele. Szilágyi József emlékezett a barátomra. Ő volt Nagy Imre titkárságának a vezetője. Azt mondta, adják neki oda a bányászok követeléseit. Átment a Parlament egy másik szárnyába. Szilágyi József átadta a pontokat a rádiósoknak. Azok a szemük láttára, a fülük hallatára beolvasták. Szilágyi azt mondta, hogy most megy és beszámol Nagy Imrének. Beültek az autóba és visszajöttek az egyetemre. Jelentették az Alezredesnek, hogy mit tudtak elérni.

Éjjel csengett a telefon. Petőfibánya forradalmi bizottságának a vezetője azt mondta, köszönik szépen, egy órával előbb leszállt a teljes műszak, nem marad Budapest áram nélkül.

Az Alezredes a negyedéves mérnökhallgatóval meg a barátommal megfogalmazott egy üzenetet, amit a mérnökhallgató később nekem is megmutatott: „Petőfibánya dolgozói! Nagy Imréhez eljuttattuk a követeléseiket. A nevében Szilágyi József vette át, aki beszámolt a Miniszterelnöknek. Folytassátok a termelőmunkát. Támogassátok ezzel a Forradalmat, hogy meglegyen Budapest energiaellátásához a szükséges szén. Úgy érezzük, hogy a követeléseitek teljesítése biztosítva van. Adjatok továbbra is szemet a kórházaknak és a forradalmi népnek.”

Két nappal később olvastam el. Akkor is fent voltam a harmadik emeleti rajzteremben. Az R.10-es készüléket két villamosmérnök hallgató kezelte, de volt ott a híradóosztály közül is egy hadnagy. Az Alezredes a Deák téri főkapitányságon tárgyalta a nemzetőrség parancsnokával, egy tábornokkal.

A negyedéves hallgató ezt mondta: az előző napon őt, a barátomat és még két hallgatót, akiket a kollégiumból ismertem, az Alezredes kiküldött járőrözni a kerületbe. Ők a nemzetőrség Bercsényi Zászlóaljához tartoztak. Ezt olyan büszkén mondta, mint aki fontosnak tartja, hogy tudjam. Az volt az érzésem, szeretné, ha mindent pontosan továbbadnék.

A kelenföldi pályaudvarnál járőröztek a kijelölt rendőrökkel együtt. Aki nem tudta igazolni magát, azt bekísérték a kerületi kapitányságra. Voltak gyanús elemek, akiket a lakosság felkérésére vettek őrizetbe. Alkonyatkor lövéseket hallottak az autóbusz-megálló mögötti háromemeletes ház felől. Őt főből álló csoport tüzelt a ház bejáratánál álló gépkocsira. Kúszva közelítették meg

a helyszínt. A lövöldözők parancsnoka azt mondta, hogy szabadságharcos osztaghoz tartoznak és bujkáló ÁVH-sokat keresnek. Akkor én, mondta a negyedéves, mint a járőrünk parancsnoka, a rendőrfőhadnaggyal együtt felszólítottam őket, hogy igazolják magukat. A kiadott rendelkezések szerint csak annak lehetett fegyvere, aki a nemzetőrség tagja volt. Kértük a fegyverviselési engedélyüket. A főnökük azt mondta erre, hogy nem alázzák meg magukat holmi nemzetőrigazolvány-kéréssel, és mikor felszólítottuk őket, hogy adják át a fegyvereiket, a lábunk elé eresztettek néhány rövidsorozatot.

Akkor én, mondta a negyedéves hallgató, ugyancsak a lábuk elé eresztettem egy rövidsorozatot és újra felszólítottuk őket, hogy adják át a fegyverüket. Megfordultak, folytatták a tüzelést, nem ránk lőttek, a kapualjat, az autót, a ház első emeleti ablakait lőtték. Onnan visszalőttek rájuk. A rendőrfőhadnagy felszólította a járőrünket, hogy vonuljunk fedezékbe. Már közöttünk is csapkodtak a golyók. Viszonoztuk a tüzet, de a sötétedésben semmit sem lehetett kivenni. Azok, akik szabadságharcosoknak mondták magukat, a házra is tüzeltek és ránk is, a kapualj felől is lőttek. Közülünk először senki sem tudta eldönteni, hogy válaszoljunk-e, és ha válaszolunk, melyik irányba, aztán már csak a torkolattüzeket figyeltük és odapörköltünk néha mi is, miközben fedezéket kerestünk. Annyit láttam, hogy néhányan össze-vissza rohannak. Valaki a földre vágta magát mellettem és lőtt. Nem lehetett megállapítani sem a kilövésék, sem a becsapódások helyét. Egy bódé mögé hasaltam. Remegett mindenem. Hánytam.

Ezt úgy mondta el a negyedéves hallgató szürke arccal, mintha nem is saját magáról beszélne. Aztán minden úgy kihűlt, mondta. Tíz perc telt el. Üres lett a térség. A rendőrfőhadnagy hason kúszva megközelítette a bódét, ami mögött feküdtem. Végignyúlt a sárban. Először azt hittem, hogy meghalt vagy megsebesült. De sértetlen volt. Azt mondta, mondta a negyedéves hallgató olyan hangon, mintha nem is a rendőrfőhadnagy mondta volna a bódé mögött hasalva, hanem ő, és a rajzteremben nekem csak megismétli ugyanúgy hitetlenül és lihegve: te jó szagú Úristen, mi volt ez? Ki lőtt itt kire, látott maga mást, mint magyarokat? Mondtam neki, mondta a negyedéves, hogy nem láttam mást. A főhadnagy feltápáskodott, s azt mondta, mert én sem. Üres volt a tér. Ketten feküdtek az autóbuszmegállónál. Az egyik nem tudom, ki volt, hogy azokhoz tartozott-e, akik bentről lőttek, vagy akik kintről. A másik a barátod volt, mondta a negyedéves. Négy golyó volt benne. A főhadnagy szerint egytől is meghalt volna. Próbáltam elképzelni, hogy honnan kaphatta a lövést, a ház irányából, a tér irányából, az is lehet, hogy felőlünk, mikor fedezéket kerestünk. Nem lehetett megállapítani. Ott temettük el a pályaudvar kijáratával szemben egy fa alatt. Az egyik házból kijött a házmester, tőle kaptunk ásót.

A negyedéves átnyújtotta a barátom nemzetőrigazolványát meg a fényképes diákigazolványát.

Liv! Figyelj! Tudnod kell, hogy ami most következik, azt úgy írom le, hogy visszaemlékezem a mi első találkozásunkra. Amikor elbúcsúztunk a Pont Neuf-nél, néztem utánad, ahogy visszamentél a bal partra, addig, amíg a hídon vezető lépcsőkön el nem tűntél és elképzeltelek, ahogy haladsz vissza a rue de Seine-én.

A barátom szőke volt. Gyermekkorában egészen hosszú volt a haja. Nem lányos, de azért hosszú. Nem hullámos, de hosszabb, mint a többi fiúé. Én mindig hátra fésültem a hajamat, mint most. Ő középen választotta el. Az utolsó hónapokban nem nagyon vágatta, így újra ráhullott a fülére. Nem volt éles a választék középen. Az ujjával fésülte kétfelé a haját.

A barátom szeme kékeszöld volt, az arca hosszas. A szája egészen finom ívelésű. Talán úgy gondolhatja valaki, hogy a barátomban volt valami lányos, de szó nem volt erről.

Valahogy össze akartalak ismertetni benneteket. Ezért írtam le a számodra ezt is.

A negyedéves tekintetét megőriztem. Lehet, hogy azért, mert amikor átnyújtotta az igazolványokat, én a barátom tekintetét láttam magam előtt, miközben a harmadik emeleti folyosón a lépcsőkarfára könyököltünk.

A negyedéves tekintete egészen más volt. Üres. Egy semmivel nem törődő ember tekintete. Külön az arc, a hang, a szavak.

A nevét nem tudom.

Talán tudtam, de elfelejttem.

Bűntudatot éreztem? Most érzek bűntudatot. Amiért nem tudtam valamit megakadályozni?

Délután találtam meg az Alezredest. Addig a Deák téri főkapitányságon volt. Azt mondták, ő szervezi az általános hadműveleti osztályt, mert a Honvédelmi Minisztérium az ígérete ellenére sem küldte el a képviselőjét az operatív bizottságba. Azt mondták, hogy estére kialakul a híradó- és rádió-összekötés a fővárosban és a környéken a nemzetőr egységek között, s akkor kapcsolatba lehet lépni az Alezredessel. Azt mondták, hogy a tisztiiskolások osztagai is eligazításra várnak, a futárszolgálatban lévő fiúk most indultak a főparancsnokságra, ha akarok, menjek velük.

Egy harckocsizó főhadnagy volt a csoport parancsnoka. Nem kérte senki, hogy kerültem oda, nem mondtam, hogy én a rajzteremben vagyok szolgálatban, ami persze nem jelentett mást, mint hogy kaját meg vizet hordtam a rádiósoknak, és néha lesiettem egy-egy hírrel a földszinti parancsnoki irodába. Nem mondtam senkinek, hogy én a barátom haláláról akarok néhány szót váltani az Alezredessel. A negyedéves hallgató elment a járőrtársaival, mégiscsak kell hallania valakitől az Alezredesnek a barátom haláláról.

Mindenkinek volt géppisztolya, csak nekem nem. A harckocsizó főhadnagy azt mondta: adjanak a bajtársnak is lőfegyvert. Nem mindenre emlékszem már

vissza pontosan, de arra igen, hogy így mondta, „lőfegyver”. Valaki a kezembe nyomott egy telitáras géppisztolyt. Nem mondtam, hogy nekem még soha nem volt fegyver a kezemben, fogalmam sincs róla, hogy kell kezelni. Láttam, hogy a fiúk hogyan akasztják a vállukra. Én is a vállamra akasztottam.

A Deák téri főparancsnokság előtt katonai kocsik meg Pobedák álltak. Motorkerékpáros futárok érkeztek. Sütött a nap. Egy férfi kirohant az épületből. A fal mellé húzódott. A falat végigpásztázta egy géppisztolysorozat. A férfi sietett tovább. A többiek nem álltak meg.

A főhadnagyunk nyílt parancsot mutatott fel az őrségnek. Tuszoltuk fel egymást a lépcsőn. Közben lefelé is jöttek a csoportok, alig volt hely. A falhoz nyomtak. Lehattunk mi nyolcan-tízen, én leghátul mentem. Helyet adtak egy fiatalembernek. Ismerős volt az arca. De honnan? Ő a Jövő Mérnöke szerkesztője, mondta mellettem egy fiú, ő nyomtatta ki elsőnek huszonkettedikén éjszaka a követeléseinket. Ráismertem. A barátommal voltunk mi is a lapszerkesztőségben. Rövid cikkeket vittünk be. Hallgatói hozzászólás, mondta a szerkesztő, köszönöm, igazatok van, közölni fogjuk. Meglepett, hogy azt mondta, „hozzászólás”, én azt gondoltam, hogy egy igazi cikket írtam, és a barátom azt mondta, te, ez állati jó, hát mondtam már, hogy neked irodalmi vénád van.

Jött le a szerkesztő a lépcsőn. A fiúk üdvözölték, megállt néhány másodpercre. Láttam, hogy nézi a géppisztolyokat. Úgy álltunk a lépcsőn, hogy két-három fegyver csöve valahogy ráirányult. Láttam rajta, tudja, hogy ez véletlen, de mégis, talán érződött rajta a zavar. Mint aki másokat lát a géppisztoly mögött, nem bennünket. Vagy senkit sem lát, csak a fegyverek csövét. Arra gondoltam, ahogy ő nézett, hogy én is ott vagyok a saját géppisztolyom mögött. A mellemre szorítva, a szíjat átvetve a vállamon, a jobb kezemet a fegyver túsára helyezve, ahogy másoknál láttam.

A szerkesztő mondott valamit, nagyon magabiztosan, mint aki otthonos a káoszban is, a főparancsnokságon is, de a tekintete másról beszélt. Mintha ő is arra gondolt volna, amire én, hogy kerül ő tulajdonképpen oda. Nem tudom, mennyi ideig néztük egymást. Nekem olyan hosszúnak tűnt, mint amikor a harmadik emeleten a lépcsőkorlátra hajolva a barátommal néztük egymást.

Mi már találkoztunk, mondta. Arra gondoltam, hogy el kellene mondanom neki, mi történt a barátommal. Nem odaszólni akartam neki, csak úgy, hogy a barátom meghalt, bele akartam kezdeni abba, amit a negyedéves fiútól hallottam. Ha rám emlékszik, akkor emlékeznie kell rá is, együtt voltunk a szerkesztőségben, Központi épület, magasföldszint tizenöt, a hosszú szoba közepén zöldposztós hatalmas asztal, hátul az ablaknál kis íróasztal.

Bele se tudtam kezdeni. Újabb csoportok nyomultak felfelé is, lefelé is bőrkabátban, viharkabátban, honvédegyenruhában, rendőregyenruhában, civil ruhában nemzetőr karszalaggal, géppisztollyal, puskával, fegyvertelenül, mindenki üdvözölt mindenkit, mindenki elsodort mindenkit, mindenki gyana-

kodva figyelt mindenkit, ujjait a fegyvere elsütő billentyűjén tartva, hogy az első parancsra használja, az első elhangzó lövésre visszalőjön. A szerkesztőt is elsodorta az áradat.

Ezt még el akarom mondani Neked, Liv! Ezt még tudnod kell, hogy megértsd, miről van szó köztünk. Legalábbis megpróbálom. Nem biztos, hogy el tudom úgy mondani, ahogy történt. Szétesik bennem. Nemcsak a kilenc év miatt nem tudom összerakni. Azt hiszem, akkor sem tudtam.

El akartam mondani az Alezredesnek, hogy a barátom meghalt. Úgy éreztem, hogy én vagyok az egyedüli, aki tudomására hozhatja. Elég nevetséges, hogy csakis ezért mentem oda. Ezért mentem oda? Vagy csak belesodródtam a csoportba, amelyik a főparancsnokságra ment?

Az Alezredes a főparancsnokság belső szobájából jött ki. Egészen alacsonynak láttam. Nyitva volt a zubbonya. Nem volt katonás. Nem azt mondta, hogy *bajtárs*, azt mondta, *fiam*.

El akartam mondani neki, miért keresem, de nem mondtam el.

Már másról volt szó.

Jöttek, mentek a tábornokok.

Ott volt a főparancsnok.

A titkárságon a bőrfotelekben ingujjban ültek a tiszték.

Volt, aki aludt.

Volt, aki telefonált.

A főhadnagy, aki a csoportunkat vezette, eltűnt.

Nem kerestem.

Az Alezredes azt mondta, maradjak mellette, biztos voltam benne, hogy összetéveszt a barátommal, láttam a tekintetén, hogy nem tudja pontosan, kivel beszél, láttam, hogy nem annak tart, aki vagyok, a számára nem én voltam ott, az ő számára én akkor a barátom voltam.

Elfogadtam ezt.

Magyarázkodni úgysem lehetett. Mit mondhattam volna? Talán azt, hogy össze tetszik téveszteni a barátommal, aki meghalt? Semmi jelét nem adta annak, hogy összetéveszt minket, és ez akkor a számomra olyan volt, mint mikor egyszer az országos focibajnokságon a tornatanárunk a döntőben a pesti Toldi gimnazisták csapata ellen kihirdette a csapatot. Ott ültem én is az öltözőben a padon, fedezettartalék voltam. Elég öreg volt a tanárunk, láttam a tekintetén, hogy összetéveszt bennünket a barátommal, mert azt mondta, hogy álljak a kapuba védeni. Már indulni kellett a pályára, senki nem mert szólni, nem volt lehetőség, jöttek a fotósok is, éppen csak odadobta az egyik srác a kesztyűt meg a térdvédőt, amit utánam küldött a barátom.

Az ablakhoz kellett állnom egy hadnagy mellé, aki távcsővel figyelte az Andrassy utat.

Állok az ablakban. Nehezen szedem a levegőt. A géppisztoly szíja nyomja a vállamat.

Senki nem volt a szobában, akit ismertem volna. A többiek nem mozdultak a helyükről. Állókép. Ülnek hárman a bőrfotelokban. Várnak. Állnak néhányan az ablakoknál. Várnak. Közben rengetegen mennek át a szobán. Az Alezredes is. A Főkapitány is. A Főparancsnok is.

Valaki kiáltott.

Odasiettek az ablakhoz.

Nyitva volt a belső irodába vezető ajtó. Hallottam, amint a Főparancsnok telefonon beszél a Miniszterelnökkel. Hallottam, hogy azt mondja el, amit én is láttam az ablakból.

A Népköztársaság útja felől lassan másztak felénk a harckocsik. Oszlopban. A tornyuk zárva volt. A lövegcsövek tűzkészültségben. Az első előre fordítva. Felénk. A másodiké kissé jobbra. A harmadiké kissé balra. A negyediké megint előre.

Egy férfi a falhoz húzódva rohant.

Két géppisztolyos fiú megdöntött felsőtesttel keresett búvóhelyet. Láttam, hogy eltűnnek egy kapualjban.

Feltűnt megint három vagy négy fegyveres a járdán. Ide-oda hajoltak. Olyanok voltak fentről, mint a bábfigurák.

A negyedik vagy az ötödik harckocsi mögé egy tábori konyha volt kapcsolva. Ettől olyan nevetséges lett számomra az egész. Olyan hihetetlen.

Hallottam, menjetelek el az ablaktól, bármelyik pillanatban idepörkölhetnek. Hallottam, hogy a telefonkagylóval a kezében azt mondta a Főparancsnok, Miniszterelnök Bajtárs, a szovjet csapatok több helyen áttörték a védelmi övet és mélyen behatoltak a fővárosba. Egy harckocsioszlop épp most halad el a mi épületünk előtt és az eleje a Parlament felé veszi az útját. Számolom a harckocsikat, Miniszterelnök Bajtárs, egy, kettő, három...

A Főparancsnok tizenhatig számolt. Láttam mind a tizenhatot. Láttam, hogy nem is egy, hanem kettő mögé volt odakapcsolva tábori konyha.

Becsukták a belső helyiségbe vezető ajtót. Az Alezredes azt mondta, jól van, fiaim. Úgy látom, semmi másra nem képes, semmi más nem áll a módjában, csak az, hogy ezt a három szót kimondja. Bement a Főparancsnokhoz.

Vártunk.

Leültem az egyik asztalhoz.

Voltak ott kiáltványok.

Az egyiknek a hátára írni kezdtem. A barátom szüleinek kezdtem írni. Valakinek meg kell írni nekik, gondoltam, hogy a fiuk meghalt. Megírtam. Borítékot is találtam. Megcímeztem. Arra gondoltam, hogy kellene az én szüleimnek is írni. Belekezdtem, de nem volt idő rá, hogy befejezzem. A barátom szüleinek írt levelet a belső zsebembe tettem.

Kijött a főparancsnok. A tisztek felugrottak, de ő intett, „pihenj”. Mindenkiel kezet fogott. Velem is kezet fogott. Nem volt tekintete, nem volt arca, ő maga sem létezett, csak a kézszorítása. Mintha egy motorizált kéz szorította volna meg a kezemet, amihez nem tartozott ember.

A Főparancsnok megállt az ajtóban. Kinézett a folyosóra. Azt akarta, hogy ott is halják, amit mond. Háborúban állunk a Szovjetunióval. Itt nem maradhatunk. Átmegyünk a váltóállásra. Kövessetek gépkocsikon. A Budai Várba megyünk. Az ügyeletes tiszt riadóztassa az ottani egyetemi szabadságharcos ezredet, hogy készüljenek a csatlakozásra.

A tisztek szedelőzködtek. Az Alezredes a közelemben állt. Én csak őt ismertem. Három slukk után remegő kézzel benyomta a cigarettát egy hamutartóba, rögtön egy másikra gyújtott rá.

Arra gondoltam, hogy kísétálok az ajtón. Senki nem ismer. Az Alezredes sem ismer, ha csak nem nevezem azt kapcsolatnak, hogy összetévesztett a barátommal. De nem volt hova mennem. Tudtam, hogy végérvényesen egyedül vagyok. Kintről hallatszott az ágyútűz. A diákotthonba már nem lehetett átjutni. Az utcákon nem lehetett barangolni. A pályaudvarok megközelíthetetlenek voltak.

Az Alezredes mellett maradtam. Erős ágyútűzben értünk át Budára a Petőfi Tisziiskolába.

Megint ültem egy parancsnoki irodában. Senkit nem ismertem. Senki nem szólt hozzám. Egy fotelban elaludtam. Azt álmodtam, hogy a barátommal szaladok egy házfalnál előrehajolva. A falat lövik. Hason kúszunk. Az Alezredes jön. Fegyveresek kísérik. A fal elé állítják. Felsorakozik valami kivégzőosztag. Engem is odaállítanak mellé. Azt gondolom, hogy ezek összetévesztenek a barátommal. Azok között, akik a falhoz lökdösnek, az egyik ismerős. Nem tudom, honnan. A gimnáziumból? Az egyetemről? A Deák téri parancsnokságról?

Hallom az Alezredes hangját. Telefonál. Azt mondja, hogy a Vezérőrnagy, a nemzetőr hadosztály parancsnoka utasít mindenkit: az életek megóvása és a város megmentése érdekében be kell szüntetni a céltalan ellenállást. Azt mondja: mindenki azonnal hagyja el az Egyetem épületét.

Mikor félóra múlva kerestem, már nem találtam. Mindenki indulásra készült. Volt, aki fegyverrel, volt, aki fegyvertelenül.

Végigmentem a Vörös Hadsereg útján. Sötétedett. Lőttek. Elkerültem a Moszkva teret. Ott ütközet folyt. Átlopódtam a Krisztináig.

Tíz óra körül értem az Egyetemre. Őrség állt a kapuban. Ismertem az egyik fiút. Beengedett. Fölmentem a harmadik emeleti rajzterembe. Nem volt ott senki. Átmentem a diákotthonba. Hallottam lövéseket mindenfelől, de a közelben némák voltak az utcák. A diákotthonban nem voltak sokan. Száraz

kenyeret ettem. Az egyik fiú kolbászt adott. A barátom könyvei az ágyán voltak. A polcon a szappantartója, a szájmósó pohara. A fogkrémünk közös volt. Bejött az a harmadéves, aki a rajzteremben a másik hírvevő volt. Mellém állt az ablakhoz. A Bartók Béla úton két harckocsi haladt el. Nagyon lassan mentek. A toronyban géppisztolyos szovjet katonák. Nem várhattak tüzelést, különben nem álltak volna szabad felsőtesttel a toronyban. Hallottam a harmadéves hangját. Mögöttem állt, az arcát nem láttam. Ide figyelj! Le kell lépnetek. Neked, meg a barátodnak. Azoknak, akik harcoltak, le kell lépni. Ez a híred? – kérdeztem. Ez, mondta. Hát a barátom meghalt, mondtam. Akkor neked mondom, öcsi, lépj le mielőbb.

Olyan volt a hangja, mintha ő nem is lett volna ott velem együtt a rajzteremben. Figyelmeztető volt inkább, nem fenyegető.

Ritkás hajú, kerekarcú fiú volt. Olyan bokszolószerű. Erős állcsont széles homlokcsont. Úgy láttam, próbál elmosolyodni. Nem sikerült neki. Mások is lelécelnek, mondom, siess, lépj le, jót akarok neked.

Sötét volt a szobában. Nem gyújtottam villanyt, hogy az utcáról a vonuló harckocsik tornyából ne lehessen semmi mozgást észrevenni. A harmadévesből csak egy árnyat láttam az ajtóban. Nem értettem, miért beszél még mindig, mikor én nem is válaszoltam. Folytatta, ugyanazt ismételte, nem változott a hangja, kemény is volt, bizalmas is volt. A legjobban az maradt meg bennem, hogy egyre magabiztosabban beszélt, mint aki többet tud annál, mint amit mond.

Lehet, hogy folytatom, Liv...

MÁRTON LÁSZLÓ

Rocinante nyomában, busszal

Tavaly könyvhétre jelent meg Sándor Iván *Rocinante nyomában* című könyve, esszék és interjúk vannak benne, továbbá az én példányomban egy négyrét hajtott papírlap is van. Erre írtam fel olvasás közben támadt benyomásaimat, észrevételeimet; továbbá erre írtam fel annak a falunak a buszmenetrendjét is, ahová kijárok dolgozni. A menetrendet ugyanis akkor újítják meg, amikor a könyvhét van; kevés idővel, mondjuk egy héttel utána jótékony kezek kirakják a megállóba az új menetrendet, majd újabb egy, de legkésőbb két héten belül más kezek azt onnét letérik. Éppoly törvényszerűnek látszó tünemény ez, mint az, hogy ősszel lehullanak a fákról a levelek. Az új menetrendet tehát sürgősen le kell írni. Tavaly júniusban, amikor hosszabb külföldi tartózkodás után először jártam ebben a bizonyos faluban, és láttam, hogy az egyik megállóban ott van még a menetrend, nem volt nálam más papír, mint Sándor Iván új könyve s benne az összehajtott jegyzetlap. Ezzel magyarázható, hogy a *Rocinante nyomában* kapcsán a regénybeli térnek és időnek, ezen túlmenően a fikciónak és valóságnak sűrűn reflektált, újszerű konstellációja jött létre. Valahogy így:

Biztos, hogy a regényíró sohasem beszél a jövőről? (217. old.)

Zsámbékra Perbálon át 14¹⁸, ✕ 15²⁸

Regényírás tétje: a világból befogni valamit. (Lásd 44. old.)

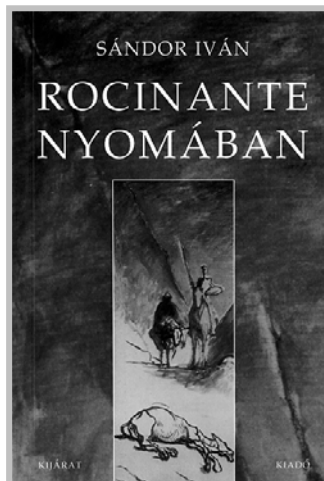
Talán éppen a regények teszik a világot befoghatatlanná?

Esztergomba Csolnokon át x 17¹⁴, ✕ 18²⁰, 21³²

Esztergomba Sárísápon át 8²⁹, 10⁵⁵, 17²⁰, 18⁹⁴, + 20⁴⁹

■ A *Rocinante nyomában* még akkor elolvastam, de azóta is az útitáskámban van. Nem tudom nélkülözni, mert benne van a menetrend. Ez így tehát egy kissé frivolnak hangzik, végtére is kivehetném a könyvből a jegyzetlapot vagy átmásolhatnám az időpontokat. Valamiért mégis inkább velem buszozik a *Rocinante...*, ide és vissza. Talán azért – hogy megint frivol legyek –, mert viszonylag kicsi és könnyű. Van a táskámban egy még kisebb könyvecske, fél eszten-deje az is rendszeresen buszozik a *Rocinante...* társaságában, Montaigne esszéje a tapasztalásról, amely azonban a német nyelvű teljes Montaigne-kiadást helyettesíti, egy kötetben három és fél kilogramm, és most különben sem Montaigne-ről van szó.

Vagyis, azt azért mégiscsak érdemes megemlíteni, hogy első ízben ő hívta fel a figyelmet a modern személyiség alakulására, ő állította a szubjektum középpontjába az akkor még konstansnak hitt értelem helyett a folyamatosan bővülő és átformálódó tapasztalást. A modern világképre nézve legalább olyan jelentős fordulat volt ez, mint a kopernikuszi, s enélkül elképzelhetetlen volna az újkori regény fejlődése. Többek között

erről a fordulatról, ennek konzekvenciáiról beszél Sándor Iván a *Rocinante...* írásában. Felteszi a kérdést: vajon e nagyívű fejlődésnek vége szakad-e rohamosan változó viszonyaink között? Vagy az a törés, amelyet látni vélünk, inkább a fejlődés újabb stádiumát rajzolja ki? (S itt kapcsolhatók be a mi külön magyar ügyeink: elvégre olyan kulturális és politikai közegben élünk, ahol a fejlődés – olykor rohamos fejlődés – irányát és intenzitását a megelőző törések, és persze tragikusnak minősülő törések határozták meg. Igaz ez, többek között, a magyar elbeszélő próza alakulására is: minden erény szükségből van csinálva, de azért hatása miatt mégiscsak erény, de aztán visszamenőleg látszik, hogy mégiscsak szükségből, de mégis erény, és így tovább.) Vagy esetleg nem is törés, csak újabb fordulat?

Vagy még csak nem is fordulat? Nem inkább arról van-e szó, hogy az írók, köztük pedig a figyelmesebbek és érzékenyebbek éppen az új irodalmi tények láttán bizonytalanodnak el, s kényszerülnek magukba szállni? S miközben újragondolják, ki-ki a maga módján, a nagyepika ismeretelméleti feltételrendszerét, újra kell gondolniuk saját készülő vagy tervezett munkájuk ismeretelméleti feltételeit is, anélkül, hogy szorosán hozzá volnának láncolva annak tárgyához.

Sándor Iván nem teoretikusként, hanem gyakorló regényíróként foglalkozik a műfaj kérdéseivel. Amit a világirodalomról tud, azt nagyrészt saját regényein keresztül tudja. Ami nem azt jelenti, hogy ne volna jó olvasó, hiszen széleskörű, megbízható ismeretei vannak; ám esszéiben nem olvasói élményekről, hanem írói problémákról beszél, ahogy csak olyasvalaki tud beszélni, aki ilyeneket vagy ezekkel párhuzamban állíthatókat maga is tapasztalt (és megoldott).

Ülök tehát a buszon, s ha kinézek az ablakon, láthatom a jóra buzdító, szellemdús óriásplakátokat („Így fest a jelen 2000-ben”), amelyekkel annyira tele van a Külső-Bécsi út mindkét oldala, hogy már-már függönyként takarják el az úgynevezett tájat, a kissé szürkének és piszkosnak ható köznapi valóságot, mindenekelőtt pedig azt aényt, hogy ők a szavakba foglalt köznapi valóság. Ha pedig nem akarok kibámulni az ablakon, akkor célszerű elővenni a könyvet, abban pedig azt olvasom (valamilyen oknál fogva mindig itt nyílik ki, a 105. oldalon), hogy a külső nyomás alá került Én osztódása, felmorzsolódása, eltűnése lett a regény központi témája. Én pedig (szintén külső nyomás alá került Én), mihelyt leszálok a buszról (és kinyitom a házat, ellapátolom a havat, fát vágok, begyújtok stb.), tovább fogom írni a központi téma egyik változatát, vagy inkább a központi probléma egyik lehetséges témáját.

Sándor Ivánról még sohasem az jutott eszembe, hogy ennyi meg ennyi éves. Arra való különös tekintettel mondom ezt, hogy e sorokat egy születésnap folyóiratszámába írom. Az idő múlik, ez tudvalevő, s a kétjegyű számok némelyike nullára végződik, ez óhatatlan. Nem vitás, hogy van a számokban varázserő, de erről talán máskor. Legjobb volna Sándor Ivánról ürügy és alkalom nélkül beszélni, „csak úgy”, de ez ma már valami nem egészen ideillő dolgot jelentene. (Lásd az óriásplakátot: „Mindenre nyitott vagy? Csak úgy?”)

Sándor Ivánt pályakezdő koromban ismertem meg egy társaságban. Valaki röviden azt mondta róla: „Nagyon rendes ember”. Azt hiszem, ez egy lényeges megállapítás; legalábbis három szóval nehéz bárkiről is többet mondani. Az efféle kijelentés persze nem pótolja a részletes portrét, amelynek alapján azok is maguk előtt láthatnák, akik soha nem találkoztak vele. Úgy gondolom azonban, hogy akik nem találkoznak a szerzővel, mégis kíváncsiak rá (magyarán: a reális és a potenciális olvasók), mindenekelőtt az írásából ismerhetik meg őt.

Sándor Iván óvatosan bánik a vallomásokkal. Sok személyes dolgot elmond ugyan, különösen a *Tengerikavics*-kötetben s későbbi, ugyancsak ide kapcsolódó esszéiben, de tartózkodik attól, hogy önmagát középpontba állítsa; akár mostani, akár hajdani önmagáról volna szó. Mondhatnám úgy is, hogy számára a szerep megformálása nem probléma és nem buktató. Ennek ára van, főleg a narratív struktúra kimunkálásában, viszont soha nincs okunk kételkedni az indirekt módon kiolvasható Én-kép őszinteségében. Sándor Iván ott mutatja meg legszemélyesebb tulajdonságait, ahol a legnagyobb tárgyyszerűsége törekszik: elemző esszéiben. Okfejtéseit olvasva láthatjuk magunk előtt a minden szempontot mérlegelő, körültekintő, megfontolt férfit, aki aztán, a maga szelíd módján, egyszerre csak radikálisnak bizonyul. Viszont az új regényeiből az derül ki, hogy a történetek irányításának módja mégsem olyan nagyon szelíd.

A Füzi László által készített interjúban (címe: *Alljon a regényíró önmaga helyén*) egyebek mellett a következő elgondolkodtató kijelentést teszi Sándor Iván: amikor a hetvenes években kétféle íróvá vált, azt hitte, az esszé „a gondolatgazdagabb, koncentráltabb szellemi”, a regény pedig az érzékibb műfaj, ám egy idő múlva látnia kellett, hogy ez lényegében fordítva igaz. Ebből két dolog derül ki. Az egyik, amire az imént utaltam: hogy az olyan író, aki alkati okokból idegenkedik a vallomástételtől vagy saját személyiségének boncolgatásától, az esszé műfajában, észjárásán keresztül tudja legérzékletesebben felvázolni arcvonásait is. A másik: van a magyar kultúrának egy olyan jellegzetessége, amire már sokan figyeltek, hogy tudniillik a költők és elbeszélők közül igen sokan érdeklődnek műfajuk elméleti kérdései iránt. Van, aki a magyar lélek adekvát önkifejezési formáját látja e tudós hajlamban, amely – azonkívül, hogy maradandó poétikai felismerésekre adott ösztönzést –, rányomta bélyegét (gyakran épp a természetesség szószólóinál) a költői alkotásmódra is; mások szerint ez a kárpotlás a magyar filozófia kései és csenevész kifejlődéséért.

Nem akarom példának felhozni tizenkilencedik századi nagyjainkat, helyettük egy huszadik századi szerzőt említek, Németh Lászlót, aki Sándor Iván egyik mestere volt, bizonyára példaképe is a kétféle, két szemléletmódú élelátásban (más tekintetben, így a közéleti konfliktusok kezelésében talán inkább intő példa). Nem hinném, hogy itt bővebben kellene beszélnem, Németh Lászlóhoz való ambivalens viszonyomról; ezúttal elég talán annyi, hogy az ő esete is mutatja: mekkora erőssége lehet a magyar irodalomnak, ha egy törő fakad az irodalmi tényekről való gondolkodás a regény létrehozására irányuló gondolkodással. Nem hinném, hogy ez valamiféle magyar lélekből fakadó nemzeti sajátosság. Inkább a magyar kulturális fejlődés töredezettségéből, a műfaji feltételek bizonytalanságából adódik, hogy a technikák még kevésbé állnak rendelkezésre, még kevésbé vehetők át készen, mint máshol; minden művel együtt újra meg újra ki kell őket munkálni. S erről tud valami lényegeset Sándor Iván.

Ha valakiről azt mondjuk, hogy rendes ember, hogy jó, hogy igaz, akkor ezzel nem egyszerűen egy tulajdonságot jelölünk, hanem – ha jelzésszerűen és általánosan is – a személyiség magját igyekszünk megragadni, s ez gyakran többet mond egy-egy megfigyelésekben bővelkedő, árnyalt jellemzésnél. Amikor viszont egy író beszél pályatársáról, nem érheti be ennyivel: beszélnie kell az írói személyiségről is. Annak magja pedig soha nem ragadható meg egy-két minősítéssel.

Tizenöt éves voltam, amikor folyóiratokat kezdtem olvasni. A Kortárs egyik számában rábukkantam Déry Tibor születésnapjára szóló köszöntésére, s benne egy mondatra, hogy Déry még most is fejlődőképes. Az iskolában éppen Déryről volt szó, én idéztem

ezt a mondatot; megütközést váltottam ki vele, s megtudhattam, hogy ez bizony otromba sértés. El is lett magyarázva, miért az. (Pedig ha belegondolunk: Déry kései kisregényei másmilyen írói világot mutatnak, mint a *Szerelemé* vagy a *Nikié*, vagy akár *A kiközösítő*. És mégis: harminc éven felüli szerzőről nem szép ilyesmit mondani. Harminc alatt meg evidens.)

Így hát eszemben sincs azt állítani Sándor Ivánról, hogy ennyi meg ennyi éves, és (illetve de) még mindig fejlődőképes. Másrészt viszont mégiscsak nagy dolog az, ha valaki sok évtizede van a pályán, s nem csökken sem kíváncsisága, sem fogékonysága. Nem válik önmaga szobrává, nem kövesedik bele sem pózokba, sem sértődöttségbe. Ha valaki elér egy olyan életkort, amely az évek száma alapján idős kornak minősül, de úgy viselkedik, úgy lehet vele szót érteni írói és emberi ügyekről, mintha nem volna az.

S ami a legfontosabb: mai szemmel nézve úgy látszik, hosszú pályáján az igazán érdekes dolgok az utóbbi tizenöt évben történtek. Vannak korán érő, hamar kilobbanó írói tehetségek, s vannak olyanok is, akik gyorsan rátalálnak egy hatékony írástechnikára, azt bővítik, variálják tovább. Sándor Iván nem ezek közé tartozik. Lehet úgy is mondani, hogy viszonylag későn talált rá igazi hangjára; de ha korai munkáit nézzük, kiderül, hogy a hangja már akkor is megvolt, s nem volt kevésbé „igazi”, mint most. Inkább arról van szó, hogy a nyolcvanas években, valamikor *A futár* és a *Ködlovas* után rájött, hogy az általa használt narráció másfajta, eddig nem próbált struktúrákba is beilleszthető, s hogy ezek a struktúrák a bölcseleti feszültség terhét is megbírják – anélkül, hogy a szólam didaktikussá válna.

Most már komoly, nagy életműve van, és (nem pedig de) több izgalmas, fontos munkája nincs még megírva. Tudva, hogy korábbi tapasztalatai alapján Sándor Iván mindig előlről kezdi a forma kimunkálását, meglepetésekre számíthatunk. Tájakra.

Különben a regényíró szerintem sem beszél a jövőről, akkor sem, ha a mindenkori jövő század regényét írja. Jó esetben az olvasó fogja észrevenni visszamenőleg, hogy a jövőről esett szó. Píliscsabára 7^{02} , $\times 8^{39}$, 11^{13} , $\times 15^{38}$, $\times 17^{54}$, 20^{12} . Addig is, Rocinante lovast cserél. (Nálunk Magyarországon, eltévedt lovast.)

Isten éltesen, Iván!

BALASSA PÉTER

Sándor Iván meditációi a regényről*

RECENZIO ÉS KÖSZÖNTÉS

Sándor Iván esszékötete (*Rocinante nyomában*) meditációkat tartalmaz a regény műfajáról, amely az író utóbbi negyedszázadában legfontosabb kifejezőmódja lett. Az 1976-ban megjelent *A futár óta A szefforiszi ösvény* a nyolcadik. Írja is egy helyen e műhelynaplóban, hogy az esszé és regény a két legközelebbi megszólalásmódja. A Rocinante-könyv nyolc írást közöl, közöttük három interjú (Budai Katalinnal, Dérczy Péterrel, Füzi Lászlóval). Sándor Iván sok helyen jelzi, hogy nem regényelméleti, tudományos értekezést ír, hanem – tegyük hozzá – alapos, elméletileg gazdag háttérrel bíró, elmélkedő esszét, valóban kísérleteket, amelyek azonban nem a semmibe vesznek. Tétjük a saját írói tapasztalatokon átszűrt regénybefogadási, olvasási stratégiák és következtetések rendszerezése, ívek megrajzolása és összegzése. Korszaka elsősorban a 20. századi modernitás, de kiindulópontja egy négyszáz évvel ezelőtti nagy kezdőpélda, a *Don Quijote*. Könyvének jólesően és szelíden összetartott egységét paradox módon éppen a Rocinante-metafora végigbaktatása, tartott és engedett gyeplő-technikája biztosítja. Egy helyen így ír róla: „A regény mítoszt hordozó lehetőségéről, mint szimbólumjel él bennem, hogy az elmúlt századvégen a Rocinante nyomában haladók egyike felfedezte, hogy Don Quijote helyén már Sancho ül a nyeregben... Eltelt azóta egy évszázad. Rocinante nyeregben ma mintha Dulcinea ülne. Miért? Mert ő az, akiről nem tudjuk, ki is, azt sem tudjuk, hogy van-e valójában, vagy nincs...” E metaforával Sándor Iván hitet tesz az út, mint egyetlen lehetőség és adottság mellett, ugyanakkor elvet mindent, ami az *útvonal* dogmatikája, doktriner elméletiessége volt és lehetett. Az elmélet, amelyre bőven hivatkozik és amit alkotó módon alkalmaz, inkább csöndes lovaglás, zötykölődő kóborlás és otthon-keresés – ez a könyv szép megerősítése ennek a belátásnak. Az utazás-metafora kígyózik a ló és lovasa mögött, mellett, előtt. Csak keresés van és lehetőség, legföljebb időleges pihenőkkel és megnyugvásokkal. Érdekes vonása ennek a műhely-kötetnek, hogy az a lovas-motívum, amely annyiszor vált Sándor Iván regényeinek főmotívumává, milyen termékenyen éltethető egy nem-fikciós közegben is. Vagy tévednénk, és úgy áll a dolog, hogy a regényről mint a végső bizonyosságok nélküliség, az ontológiai bizonytalanság olykor mitikus fikciójáról is mintegy fikciós metaforákban tud nyilatkozni a gyakorló fikcionalista? Alighanem igen, anélkül, hogy a szerző beleveszne a lírizáló, nárcisztikus, nagyot mondó esszényelv útvesztőjébe. Folytatva a metaforát (hiszen a modern irodalomelmélet jeleseitől is tudjuk: a metafora végtelenülő és leállíthatatlan vonása is lehet a nyelvnek, a tovább-írhatóság jegyében): a lovaglás, a Rocinanteval való viszontagságos, bensőséges, beszélgető liaison nem kaotikus, nem labirintusban való ügetés, hanem a racionális kétely és tanácstalanság nagyon is ésszel és szívvel ellenőrzött „meglovagolása”. Am még egy metafora is ki tud merülni (legalábbis az enyém), így visszatérek a könyv bemutatásához.

* Szeretettel köszöntjük Sándor Ivánt, kedves szerzőnket, 70. születésnapja alkalmából.

A Don Quijote-alakzat mint kezdet íve a Proust-regényformában találja meg modern párját, melyet Sándor Iván a legtermékenyebb hozadékgyűjtemények egyikének tekint. Meditatív elemzése vissza-visszatérő majd' mindegyik írásában, *A veszendő személyiség nyomában* pedig teljes egészében róla, illetve a 20. századvég regényeire gyakorolt poétikai, stiláris, szemléleti hatásáról szól. A kötet egyik legtermékenyebb, legnyitottabb darabja ez, amelyet egyenesen taníthatónak, oktatási alapanyagként is el tudnék képzelni. Ebből a szempontból figyelemre méltó, egyébként az író egész életművét jellemző mértékletesség, ami a modern és a posztmodern közötti dinamikus egyensúlyozást illeti: ebben a vitában a komplementaritás és a kölcsönös korrekció mellett voksol, ami alighanem a lehetséges produktív kiút volna a fölöslegesen egymást kioltó szembeállítások útvesztőjéből. „...a regényutazásban nincsenek szakaszhatárok, ahol egy tantusz bedobásával lehet továbblépni: folyamatok és folyamatosságok hatnak minden újdonságon belül és mögött. (...) A Világ-Személy, a Olvasó Személy, a Regény Személy osztódása, fölmorzsolódása: közös, együtt, egymásra hatva történik meg.” Ez utóbbi mondat a *Rocinante nyomában* című fragmentumsorozatból való, amely a könyv talán legattraktívabb, tudatosan „szétírt” tapasztalat- és meditáció gyűjteménye arról, hogyan olvas-gondol regényt a regényíró, az egyetlen kötet-rész, amely stilárisan és ritmikailag is leképezi a lovaglás kiszámíthatatlan és irányított mozgását, játékát.

Miközben Sándor Iván – ironikusan szólva – lehetséges tanulóként végigbaktat a kortárs regénypoétika és narratológia néhány jellegzetességén, a decentrált egótól a nyelvi, verbális kifejezhetőség korlátosságán át az idő- és történetvesztésig, mindvégig megőrzi, éppen a Cervantes-Proust összefüggéshez való ragaszkodás révén, tehetségének egyik legfőbb erényét (legalábbis számomra ez a minősítés adódik), nevezetesen a historikus szemléletet, a történelmi kérdésfeltevésekhez való hűségét. Ez azért vonzó, sőt példás, mert aki időben, változásban, romlás és gyarapodás kettősségeiben mintegy elveszejtí saját centrumát, és képes lemondani az evilági örökkévalóság illúziójáról, éppen hogy az az életpárti ember, a folytathatóság, a „tovább!” bizakodója. Az én-szerény a bátor, s számomra ez az etosz Sándor Iváné, keveseké, ami egyben jelesül regényírói, történetmondó etosz, egy jellegzetesen hozzátartozó magatartás-mozdulat, egy olyan szemléleti gesztus, amely felismerhetővé teszi. A nagybetűk, a nagy hang, a nagy kép ellentéte, vagyis az ő személyiségstílusa teszi maradandóvá elmékedéseit. És erre a teljesítményre éppen azáltal képes, hogy mintegy sorsszerűen hagyta átadni magát a történelem melankóliájának, annak, ami minden „regényesen” vizsgálódó ember, legyen az író, tudós, esszéista, olvasó, nem könnyű, de nem is bizalom nélküli tulajdona. Ez Sándor Iván sajátos és közismerten nagylelkű, e kötetben is megtapasztalható kollegialitásának (kollegialitás az iránt, ami történik velünk, és amit mi magunk idézünk elő) a mélyebb vonatkozása. A fikció, a narratíva világán belül, mely szavakat voltaképpen mindig többes számba kéne tenni, a könyv a feltöredezettséget is mondja többek között, mindezen belül lovagol tehát élénk a történelem(történetek) ezerarcú, megfoghatatlan itt-lévő szelleme, melyre ez a baráti-kollegiális meditációs szubjektum, ez az író-médium oly fogékony. Kvalitásainak szinte hasonlíthatatlan és besorolhatatlan egyensúlyossága, ám drámaiságot semmiképpen sem nélkülöző lélegzése méltán vívhatja ki a közfigyelmet, a közmegebecsülést, a csendes és megújító szellemi örömök jegyében. Mindezzel csupán a tárgyyszerűség igaz álcájában, játékkal a magam módján felköszönteni, megköszönteni akartam e jelentékeny és mindig újra a kezdetén álló életmű szerzőjét, a hetvenéves Sándor Ivánt. Mindenek előtt és után: köszönet és „hogyan volt”!

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája

AVAGY: EMLÉKMŰVE-E ÖNMAGÁNAK A „HUNGAROLÓGIA”?

*Problémáink csak akkor vannak, ha/mert egyáltalán
– vagyis egy bizonyos módon – megértettünk „valamit”.
(Josef Simon)*

*Egy nép egyénisége, egy kultúra lényege...önmagában nincs.
(Németh László)*

Van-e állandósult üzenete s kivált: létezik-e „megszilárdult” identitásként fölmutatható jelentése valamely kultúrának? A klasszika-filológus Nietzsche már a múlt század hetvenes éveiben úgy látta, a görögök „jólistmert története olyan csillogó tükör, amely mindig olyasvalamit sugároz vissza, ami maga nincs benne a tükörben” (*Menschliches, Allzumenschliches*). Persze ma sem az ezredforduló pusztá mágikus számszerűsége, még csak nem is a kulturális közvetítés új technikai indokolják elsősorban, hogy a kérdést a magyar kultúra vonatkozásában fogalmazzuk újra. Sokkal inkább az a több évtizedes tapasztalat, hogy a magyar kulturális identitás értelmezésének tudományos szerve, hagyományos kifejezéssel élve: a hungarológia régóta semmi jelét nem mutatja annak, hogy akárcsak hajlama volna saját tárgyának – régtől időszerű – újraértésére. Már amennyiben százegynéhány év múltán újnak mondható az a nietzschei dilemma, amely végső soron már akkor a kulturális identitás *hozzáférhetőségére* és – attól alighanem elválaszthatatlan – *létmódjára* vonatkozott. A szisztematikus kezdeményezőhöz, Cassirerhez képest Nietzsche ugyan nem volt elsőszámú barátja a kultúra elméleteinek, de jóval elmélyültebb kultúrafilozófiai reflexiói beláthatóvá tették, miért alapoz meg érvényesebb következtetéseket a megértendő dolog létmódjára vonatkozó kérdés megújítása, mint az „életteljesség” védelmében hadra kelt tudomány legelszántabb – és hagyományos módszerekkel végrehajtott – kritikai offenzívái. Amiből itt mindössze az következik, hogy nem annyira a hungarológia eddigi teljesítményének bírálata vezethet új fölismerésekhez, mint inkább a tárgyának új megértésére tett kísérletek. Az alábbiakban e lehetőségek egyikeként a hemeneutikáét szeretnénk próbára tenni.

„És mennyien csak a romantikát látják a magyarban – írja Babits 1913-ban –, csak az Ázsiát (talán rajongva, talán örülve egy kis európai Ázsiának, szabadságnak, mesének: de mégis Ázsiát: bennünk, akik oly régóta, oly kitartóan, oly szent vággyal akarunk Európa lenni); és Poe és Richépin és hányan, hányan még, csak a messzit, csak a turáni fajt, csak az egzotikus miliőt, messze mesés mezőt, ahova nagy természetvággyukat, szabadságvággyukat, ahova mesevággyukat, kalandvággyukat, fantáziavággyukat legelni hajthatják!” (*Magyar irodalom*). A klasszikus-modern európai kulturális antropoló-

lógia keletkezésével egyidejűleg nemcsak az figyelhető meg Babits érvelésében, hogy az önmegértés milyen érdekeltségei tárulnak föl az idegen kulturális identitás iránti érdeklődés – teret idővel keresztező (Ázsia és romantika) – allegóriáiban. Sokkal inkább az, hogy a kultúraközi tapasztalatok fölvetését vezérlő premisszákon eladdig talán soha nem ütött még át ilyen erővel az antropológiai meghatározottság, éspedig egy *kulturális létesülésszerű* antropológia értelmében. A szabadság, a(z otthonos) természet, és a mesei egzotikum az önkiteljesítő európai szubjektum-mítosz esztétikai horizontjában találkozik itt az önmeghatározásnak azzal a történeti folytonosságú igényével, amely a magyar identitást *kulturálisan* szeretné ennek a szubjektumnak a világában megalapozni.

S valóban, a hungarológia keletkezésének ideje arra az episztémére esik, amely az ember kultúrában való elhelyezkedésének, illetve kultúraalkotó képességének kontaminációjával alakította ki a világ átfogó értelmezhetőségének új formáit. E korszakküszöbön túl a későromantikus zsenigondolat hagyománya (a teremtő, világalkotó ember eszméje jegyében) olyan új, chiasztikus alakzatban él együtt a kultúra „hor-doza” ember képzetével, amely az embernek nemcsak az individuális-, hanem – különösen majd Spenglernél – a közösségi konstitúcióját is kulturális összefüggésekből vezeti le. Vagy, ahogyan a *Zarathustra* fogalmazta, „az emberben teremtmény és teremtő van egyesítve”. Ebben a felfogásban az ember már nem isteni képmás, de nem is az univerzális értelem időtlen lényegiségének megtestesítője. A kulturalitás emberképe annyiban szabadítja föl az ember értelmezhetőségét a keresztény, illetve a kartézianus előföltevések hatalma alól, amennyiben nem tekinti eleve bűnösnek (és ezért megváltandónak), de nem látja el a természetben való felülkerekedés kötelezettségével sem. Mert amennyiben a kultúra emberi produktum, akkor maga az ember mibenléte is a kulturalitás megértésén keresztül bizonyul hozzáférhetőnek. Másképpen fogalmazva: a kultúra maga ad tehát választ arra, mivé teszi az embert saját kultúraalkotó emberléte. Az e korszakküszöbön újraaktualizált herderi antropológiai hagyomány nyomvonalán alakulnak ki az új feltételei annak, hogy maga a – nyelvi és történeti hovatarozásában megértendő – (nemzeti) identitás is annak a kérdésnek a horizontjába kerül, amely az önzonosság megragadható formáját (ahogyan azt majd nálunk is megfogalmazza a szellemtörténeti iskola: „*mi a magyar?*”) elsőrendűen a kultúra produktumának tekinti.

Az ismert történelmi körülmények elégséges magyarázatot adnak arra is, hogy a trianoni békeszerződések után nálunk miért terelődött különös kényszerűséggel ebbe a horizontba az eredetileg nem etnokulturális összefüggésben fölmerült problémakör legtöbb vonatkozása. Azaz, a hungarológiának – mint nem-önálló, tárgya szerint azonban mégiscsak egyfajta kultúratudományi ágazattá alakult diszciplínának – a viszontagságos története föltehetőleg nem a (már Graggernél hiányzó s később is) kidolgozatlan koncepciókkal magyarázható, hanem azzal, hogy a hungarológia elméletét lényegében sohasem sikerült olyan alapzatra helyezni, ahol épp azzal választhatta volna le magáról a mégoly jogosulatlan politikai indexeket is, hogy a hungarológiai kutatómunkát a teória erejével legitímálta volna a társtudományok körében. Anélkül, hogy terünk nyílnék itt e – többé-kevésbé bizony – módszertani kudarctörténet értelmezésére, valószínűsíthető: a hungarológia alighanem azt a minden tudományra jellemző ideológiai fikciót volt képtelen differenciáltan értelmezni, amely egyrészt azért kiiktathatatlan ugyan a kutatásból, mert szükségszerű, hogy a folyamatok mindenkori végén ott álljanak valakik, de ezt az otlétet nem a tudományos episztémé dilemmáiból próbálta megérteni (és ideologikus potenciálját *innen* korlátozni), hanem a magyarság-

tudomány konkrétabb pragmatikai – nemegyszer: politikai – érdekeltségei felől. Legszembeötlőbb jelzése ennek a kérdéses hagyománynak, hogy a hungarológia még a legújabb kézikönyveiben is amolyan *alkalmazott* ágazatként igyekszik meghatározni önmagát, mintha ezzel csak részben volnának rá érvényesek a tudományokat tudománnyá tevő kritériumok.

Elegendő vázlatos pillantást vetnünk ugyanis a magyarságtudomány önértelmezési kísérleteinek történetére ahhoz, hogy lássuk, miként maradtak foglyai nemcsak koruk már akkor kérdéses hermeneutikai előföltévéseinek, hanem az identitásképződés egyfajta naiv későhistorista elgondolásának is. Ami azt jelenti, nemcsak hogy Nietzsche radikális antiszubsztancializmusától álltak igen távol (ez az összes főbb nemzetközi irányzaton megfigyelhető), de még Cassirer kritიცista álláspontjának kérdésirányait sem lehet fölismerni bennük. Mindez, persze, csak akkor járulhat hozzá – ha van még remény s kivált igény rá egyáltalán – egy új magyarságtudományi koncepció alapjainak kidolgozásához, ha láthatóvá tudja tenni, miért és miben nem számoltak az azóta elbukott definíciók megalkotói ama hatástörténeti evidenciával, hogy minden – a maga idején alkalmazhatónak bizonyult – kategória előbb-utóbb a meghaladottság értelmében alakul át szükségszerűen *történeti* kategóriává. Nemcsak azért, mert a folyamatok mindig túlfutnak a mindenkori értelmezőikén, hanem azért is, mert ennek az átalakulásnak az eseménye is csupán akkor segíthet hozzá új felismerésekhez, ha egyáltalán annak tudatában reflektáljuk ezt a „visszahistorizálódást”, hogy megértetlenül maradt következményei új episztemológiai tapasztalatok elöl zárják el az utat. Ezért aztán az a furcsa helyzet állhat elő – s sok tekintetben ez történt a hungarológiával is –, hogy nemcsak elavult problémamegoldó technikák eshetnek áldozatául a feledésnek, hanem olyanok is, amelyek épp amiatt nem fejthették ki egykor termékenynek ígérkező hatásukat, mert – utólag látható – föl nem ismert lehetőségekként kerültek ki az önreflexió folyamatából. Ennek tudható be például az a szomorú tény, hogy miközben a kultúra-tudományt a hagyományozott, az élő formában továbbadott identitásképző elemek, illetve a jórészt explicit szociális konstrukciók és termékek hordozta „rögzített” formák (recorded culture) kutatási egyensúlyának megbomlása foglalkoztatja (lásd D. Crane: *The Sociology of Culture*, 1994), a hungarológiában még az ezt megelőző állapot dilemmáinak sincsenek semmiféle nyomai...

A Gragger utáni első igényesebb önértelmezés – a fentieket tekintve nem igazán meglepő módon – abból az új magyar antropológiai tradícióból származik, amelyet többek mellett Bartucz Lajos neve fémjelzett. 1930-ban azt írja: „Nyilvánvaló (...), hogy a «nemzeti» jelző elsősorban azokat a tudományokat illeti meg, amelyek a tudós nemzeti egyéniségéből, eredetiségéből fakadó s nemzeti nyelv és logika útján a mód-szerekbe, tudományos szerződésbe belevitt nemzeti jellegen kívül tárgyukban és célkitűzésükben is nemzetiek” (*A modern nemzeti tudományról*). Az okfejtés főbb implikációi szerint tehát a sajátnak elsősorban az a megértése lehet sikeres, amelyet a többi lehetséges közül az ahhoz való – nyelvi és kulturális eredetű – odatartozás tüntet ki, s mint ilyennek a tartalmazottság szinekdochéjában vannak a hermeneutikai biztosítékai.

Ezt az immanens elgondolást jóval tágabb összefüggésben érti újra ugyan Németh László, amikor a térségi összehasonlító elvet koncentrikus metaforikával juttatja érvényre, de a hungarológia kérdése nála éppúgy egy megszilárdult identitás föltárhatóságára irányul, mint a Bartucznál: „A legbelső kör a magyarság. Körülötte Európa és a kis népek öve; benne a magyar hagyomány, alatta a magyar tájak. Mi ennek a törté-

nelmi és földrajzi, helyesebben történelmi-földrajzi helynek a génusza? Milyen nép, amely e helyen áll?” (*A magyarságtudomány feladatai*). A megszilárdultságot itt persze nem az „eredetisztaság” dogmatikus értelmében kell elgondolnunk, hanem olyan történelmi hatáskölcsönösség képződményeként, amelynek abban van a tartóssága, hogy mint valamely alkat egyénisége, „szorosán összefüggő, egyjellegű, kifelé egyöntetűen viselkedő lételelem”. Ezért tehát nem a létmódja, hanem csupán a hozzáférhetősége bizonyul dialogikusnak. Hiszen, fűzi hozzá Németh, „aki a magyarsághoz Európa és Közép-Európa felől ér el, a maga görögségében és a maga közép-európaiságában találja meg a magyarság eszményeit s mértékét” (*A magyarságtudomány feladatai*).

Bibó a negyvenes években viszont már azt tette megfontolás tárgyává, vajon a hungarológia hagyományos vezető ágazatai alkalmasak-e egyáltalán az identitás mibenlétének megértésére, illetve képződési folyamatának megújítására. A kultúrafilozófiák első hanyatlásának idején nála értelemszerűen már nem az identitás *morfológiai* chiazmusa, hanem a – kulturális antropológia új, sartre-i paradigmájától (az ember kényszerű, akarattól független szabadsága mint a kulturális önmegalkotás alapzata) ugyan még igen távoli – szociális-politikai konstrukció válik meghatározóvá. Legalábbis amennyiben az „egységes” kulturális identitás képződését egyfajta közös politikai vállalkozással, közelebbről: a „közösségi történéssel és cselekvéssel” hozza összefüggésbe. Innen tekintve a kultúra hagyományos tudományainak az „eredményei jelentősek lehetnek, de nem szükségképpen jelentősek a magyar kultúra regenerálódása számára” (*A magyarságtudomány problémája*, megj. 1948).

A vázlatosan idézett meghatározásokra mindössze azért volt szükségünk, hogy közös vonásaik mentén rámutathassunk: kérdésirányaikat nemcsak mélyen jellemzik a mondott szubsztancialista előföltevések, hanem – s itt van máig hátrányos szerepe az elmaradt történelmi önreflexiónak – ugyanezek korlátozzák válaszaik hatástörténelmi lehetőségeit is. Hiszen, ha jól megfigyeljük, a Bartucz-féle *tartalmazottság* a kultúra metaforikus konstitúciója értelmében éppen nem az immanens megértésnek, hanem a megértendő dologhoz való hozzáférhetetlenségnek lesz a legelválasztottabb – mert a *legkívülre* kényszerült – paradigmája. Mert amennyiben a kultúra értelmezhetősége csak a „saját” elidegenülésének aktusában mehet végbe, akkor ez a megértés a sajátnak azon a tapasztalatán keresztül lehetséges, amely valamihez *képest* – tehát nem önzónosként – ismerteti föl ugyanebben a sajátban az így immár hozzáférhető önmagát. De az összehasonlító, illetve a proleptikus komponens Németh és Bibó látószögében sem sokkal több az identitást formálisan stabilizáló igénynél: az egyik a *hungarocentrika* pozíciójából keresi a körköröség jobb megértésre vezérlő tükörképeit, a másik pedig az adekvát önmegnyilvánítás érdekében hirdeti a funkciók *áthelyezhetőségét*.

E kérdéses hagyománnyal a hátunk mögött tehát talán még olyan radikális kérdésektől sem kellene visszariadnunk, mint hogy miben van az értelme, „lényege” s fönn tartható-e (egyáltalán) ebben a formában a hungarológia funkciórendszere, mai pragmatikus definíciója (miben áll a „nemzeti kultúratudományok” sajátossága, „külön arculata”, el- vagy kikülönültsége a többi szellemtudomány alkotta rendszerből, joggal tarthatnak-e számot önálló szerepkörre, valóságos-e egyáltalán ez a kikülönültség stb.). Mert jelenleg nagyjából az a helyzet, hogy az igényesen utoljára Kósa László megfogalmazta koncepció egyetlen olyan interkulturális fölmérésre, vizsgálatra sem támaszkodhatik, amely legalább abban a pragmatikai kérdésben biztonságos eligazítást nyújthatna, vajon fölgyűlt-e annyi kultúraközi tapasztalat a hungarológia mai közvetítő gyakorlatában, amennyi kikényszerítheti a szak alapvető újraértelmezését, avagy

érjük be kevesebbel. Vagyis, mindazoknak, akiknek dolga van vele, továbbra is egyfajta „alkalmazott hungarológiára” kell berendezkedniök. Ez a szerencsétlen jelző azonban ama kartézianus tudományfilozófia emlékezetét hozza veszélyes közelségbe, amely szerint vannak valóban „felfedező”, új eredményeket „termelő” igazi-, illetve azokat mindössze csupán „fölhasználó” vagy e feladatra korlátozott tudományok. Elméleti, módszertani és tárgyi tisztázatlansága következtében egy mai állapotú hungarológia klasszifikációs hovatartozása – az említett episztémé szabályai szerint – nemigen lehet kétséges.

Ha abból indulunk ki, hogy a kultúratudományok mára már nemcsak a nevezetes davosi vita (1929) sokkját heverték ki, hanem – ítéljük róla bárhogy, de – feltartóztathatatlan lendülettel hódították meg a nyugati egyetemek többségét is, akkor könnyen levonhatjuk a következtetést. A hungarológiával előbb-utóbb vagy az történik, hogy komolyan veszi szakmai illetékességét egy olyan területen, ahol az új kulturális antropológia sok tekintetben már nálunk is elhódította előle a kezdeményezést, vagy pedig – elveszítve minden kultúrakutatási relevanciáját – önmaga emlékműveként mutat vissza arra a hatvanas/hetvenes évekbeli fordulatra, ahol a kultúrfilozófiák öröksége nála életképebb szakkutatási ágazatok kezébe ment át. Amikor – a kultúrfilozófiákat sokra úgyszintén nem értékelő – Heidegger Davosban azt vetette Cassirer szemére, hogy a kultúrfilozófiai megértés mindössze az egészre vonatkozó filozófiai kérdések legitimációs válsága felől érdekes (hiszen csak azt teszi láthatóvá, amit az ismeretelméleti bizonyosságtudat maga után hagyott, vagy feledésre ítélt), a kulturalitás elméleteit még az a háború utáni tapasztalat foglalkoztatta. Elsősorban is az, hogy miért fenyegeti éppen magát a kultúrát a modernség fölgyorsult kulturális fejlődése (Vö.: R. Kónersmann: *Kultur als Metapher*, 1996). Új kultúrafogalom és megváltozott kérdezőhorizont híján szükségszerűen kerültek criticista horizontba tehát mindazok a kultúratudományi kérdések, amelyek – távolról ugyan, de – a hungarológia elvileg rokon szellemi környezetét képezhették volna. Minthogy azonban itt a kultúr válság Husserl–Cassirer–Simmel-féle kritikái feldolgozása alighanem azért maradt el, mert e válság hazai tapasztalata még a saját humánideológiai horizontjait sem tudta hasonló összefüggésekben fölismerni (a két háború közti időszak szellemiségének újkonzervatív reprezentánsai lényegében éppúgy regionális válaszokat kerestek, mint a liberális vagy a „harmadik út” gondolkodói), a hungarológia kultúratudományi kibontakozásának meglehetősen gyorsan odavesztek a kedvező feltételei. Abban az értelemben, hogy legalább egy klasszikus-modern kultúr morfológiai vértettséggel érkezett volna el az (egyébként évtizedekig elhúzódó) kultúratudományi szemléletváltás küszöbére.

Azzal ugyanis, hogy a kulturális folytonosság elvi megszakíthatóságának tragizáló válságtapasztalatát a hetvenes évek irányzatai új kérdésekbe fordították át és feladták a „szimbolikus formák” transzepochális antropológiai hagyományát, a kulturális identitás kérdése is távolodni kezdett a maga eredetorientált értelmezési modelljeitől. Mára már a kultúraközvetítő szellemtudományok többsége az interkulturális megértésméletek (az idegen kulturális tapasztalat fölvetésének – itt túlnyomórészt etnikai – perspektívája, az alteritás mint hagyományosan elhanyagolt, sőt eliminált kulturális effektus stb.) jegyében keresi önmaga újradefiniálhatóságának irányait. Ami nem egyszerűen a „címzettközpontság” értelmében megújított kultúraközvetítést jelent, hanem olyan általános megértésméleti belátásokból táplálkozik, amelyek a szellemtudományok legfőbb kérdését mindinkább az *alteritás mögékerülhetetlenségének* tapasztalatában és e tapasztalat modellálhatatlan feldolgozásában ismerte föl. Azaz: a hungaroló-

gia a mostani körülmények között nemcsak új horizontba került, hanem ennek köszönhetően ki is léphetne a hagyományosan „fontosabb” szellemtudományi folyamatok árnyékából. Mint gyakran másodlagosnak, „alkalmazottnak” ítélt tudásforma ugyanis épp azért kaphatna komoly támogatást az új tudományos díszkurzustól, mert kérdései lényegében most egybeesnek azoknak a 70-es évektől fogva megújított kérdéseivel.

Ha mindenfajta interkulturális találkozás azért kiszámíthatatlan és tervezhetetlen esemény, mert maga az anyanyelvi kultúra sem abszolút helye az önmagunkról való „igaz és identikus” tudásnak, akkor belátható, hogy elvileg sem rendelkezhetünk az ilyen találkozások „vezérlésére” alkalmas centrális kulturális technikákkal. (Alighanem ezért tartozik nem egy olyan kezdeményezésünk a hiábavaló vállalkozások sorába, amely „a” magyar irodalom (történelem, zene, civilizáció stb.) *általában* külföldieknek szánt kézikönyveit szorgalmazza.) A magyar kultúrának a némettel való találkozásában pl. okvetlenül számolnunk kell a idegenség-tapasztalat távolságának nem elutasító, de a várakozásnak inkább csak egyfajta érdekességre, az egzotikumra beállított recepciós horizontjával. Az egzotikus elvárás itt ugyanúgy tartalmazza a „kevésbé jelentős”, a „kissé félmúltba tartozóan romantikus” kulturális mentalitás konnotátumait, mint a „nem példásan megbízható” iránti elnéző megértés készségét is. Távolságtartó, tartózkodó érdeklődési forma ez, noha bizonyos nem gyanakvó vagy ellenszenvező. Semlegessége elsősorban talán a magyar kulturális jelenség viszonylagos távolságával, perifériakusságával magyarázható. Nem bizonyos azonban, hogy északi szomszédunk kulturális horizontjában ugyanezekkel a tulajdonságaival jelenik meg a szlovák értelmiségi „Bildung” egykori hordozója, a magyar nyelv és irodalom. Itt a tartózkodó érdeklődésnek alighanem inkább egy idegenkedve távolságot tartó formája alakítja ki a tapasztalat fölvetelének távlatát, szükségképpen kizárva olyan kulturális közvetítő-lehetőségeket, amelyek másutt sikeresek lehetnek. Részint hasonló okokból illúzió egyelőre az identitásképző nagy nemzeti- kulturális elbeszélések körül olyan szellemtudományi díszkurzusban reménykedni, amely hatékony lehet pl. a magyar-román kulturális kapcsolatokban stb. Ezeket az összefüggéseket erősítheti meg az a tapasztalat is, hogy Rippl-Rónai, Ady, Bartók vagy Móricz vagy alapvetően nagy hatáskülönbséggel, vagy pedig távolról sem ugyanazokkal a műveikkel képesek megszólítani az eltérő kulturális befogadási formákat. Sőt, még az is vélelmezhető, Bartók befogadásának mások lesznek a feltételei ott, ahol Szymanowskitól Penderecki felé, illetve ahol Janáček-től Kopelent irányában alakult a zenei modernség története. S itt még csak olyan kultúrákról esett szó, amelyek hagyományosan is rendelkeznek valamilyen ismerettel Magyarországról... (Dél-koreai irodalomtudósok tették föl nekem a kérdést, vajon a nyelvrokonság ténye(!) elegendő-e a magyar-koreai kultúrkapcsolatok koncepcionális megalapozásához, mert maguk nem találnak hozzá kézzelfogható kultúratörténeti kiindulópontokat. Észkollégám viszont épp abbéli aggályainak adott hangot, vajon a nyelvrokonság kutatása nem szorított-e ki kapcsolattörténetileg érdemlegesebb komparatív fölismeréseket a két kultúra kutatóinak látószögéből.)

Amiből tehát egy jövődöbéli hungarológia alapvetésének ki kellene indulnia, az talán nem is feltétlenül annak elméleti bizonyítása, hogy önmagával „egyféleképpen” azonos kultúra nem létezik. (Ennek fordítottjáról a kutatók közül ma már jórészt csak azok vannak meggyőződve, akik kulturális értékeinket soha nem vizsgálták nemzetközi horizontban.) Hisz itt végső soron mindig egy, az aktuális kulturális dialógusban újrakonstituálódó – mert a kommunikációt épp vezérlő kérdés megoldásában érdekelt,

és az ott közreműködő elemei megnyilvánította – „másik” magyar kultúra az, amelyik valamely alakjában érvényre jut. Ennek a létmódját azonban nem lehet leírni az önmagával csak képződése végpontján azonossá váló, hegeli „igaz Egész” alakzataival. Ezért a meghatározó teoretikus kérdéseknek mindenekelőtt a két konstitutív mozzanatra: a mindig *keletkezésben* levő identitásra, illetve e képződés *dialogikus* mibenlétére kell irányulniok. (Ahogy az irodalom mibenlétét érintő kérdéseknek is azért kell a történő megértés eseményének mindenkori történetiségére, a szövegek nyelvi konstitúciójára és az implikált szubjektumképre vonatkozniok, ha az irodalmiságnak rajtuk túl ontológiailag nincs nélkülözhetetlen alkotórésze.)

Hagyományosan megszoktuk, persze, hogy a nemzeti kultúra – miként a nemzeti irodalmi kánon is – identitást fémjelez. Akár akarjuk, akár nem, a kultúra fenoménja nemcsak az adott kultúrához tartozók tudatában jelenik meg így, de az idegen befogadók is ilyen identitásjegyeket keresnek annak alkotásaiban. A hungarológia – mint a kulturális önmegértés tudományos szerve – innen tekintve azért van különös helyzetben, mert ma már az interkulturális közvetítés új feltételei között kell számot adnia egy olyan megértés képességéről, amely a (látszólag immanens) tárgy külsővé tételében, a saját elidegenítésében van megalapozva. Az idegenként hozzáférhető saját azonban – utaltunk már rá – mindig olyan tárgya a megértésnek, amelyet sem hatástörténetileg, sem struktúrafenomenológiailag nem lehet megszilárdult képződményként értelmezni. Ha bármely megértés annyiban mindig utólagosként következik be, hogy egy – előzetesen már valamiképp értett – dolgot vagy összefüggést újként tapasztalunk meg, az hermeneutikailag azzal magyarázható, hogy sohasem vagyunk úgy a létben, hogy előzetesen ne értettünk volna már valamit. Még abból is, amivel kapcsolatban konkrét új tudásra teszünk szert: a megértést ugyanis sohasem tabula rasa-szerű tudat hajtja végre. E megértés eseményjellege éppen abban van, hogy – új összefüggések világába léptetve be bennünket – temporálisan hirtelen saját korábbi tudásunktól, korábbi önmagunktól idegenít el. Struktúrafenomenológiailag pedig azért írható le mindez dialogikus szerkezetben, mert még az önmagunkkal folytatott beszélgetésben (ami könnyen beilleszthető a kultúrák közti találkozás eseményének modelljébe) is eltávolítva/elidegenítve inszenírozzuk sajátmagunk másik álláspontját, mellyel a problémamegoldó dialógust lefolytathatjuk. Ilyenkor természetesen mindig a párbeszéd bonyolítója köteles érvényre juttatni azt a Gadamer megfogalmazta hermeneutikai maximumát, hogy a megértés sikere érdekében még akkor is érvényesítenem kell magamban a másik álláspontját (azaz, annak lehetőségét, hogy a másiknak igaza lehet), ha rajtam kívül nincs ott senki, aki érvényt szerezhetne neki.

Minthogy tehát minden kultúra csak dialogikus helyzetben és mindig valamely máshoz képest mutathat föl identitásjegyeket, a másik kontingens cserélhetősége miatt nemcsak azt kell hangsúlyoznunk, hogy minden kultúra más arcukat fordít ön maga, illetve mások felé. Azt is, hogy épp ebből következően megragadhatatlan az a megszilárdultnak vélt „központi” identitásjegy is, amelyet csak a historista hagyomány gondolt el úgy, mint valamit, ami önmagával azonosként mindössze a befogadás különböző látószögeibe kerülve kelt eltérő képzeteket. De nehogy félreértsük, itt sohasem valamiféle tetszőleges változékonyság váltja fel az egyféleképpen önazonos „főnnállás” látszatát. Nem arról van szó, mintha az idegen alteritással való találkozás maradéktalanul volna kiszolgáltatva a véletlenszerűség hatalmának. „Az idegen, az ismeretlen is – írja erről Jauß – csak a már ismerthez képest ismerhető föl a maga másságában. A másik idegensége olyan előzetes megértés horizontjában áll, amely egyáltalán tapasztalattá

teszi a vele való találkozást – és pedig olyan elvárások horizontjában, amelyekben korábbi tapasztalat csapódott le” (*Probleme des Verstehens*, 1999). Vagyis, az idegenség megváltozott, új tapasztalata, amelyben minden kultúra részesül egy másikkal való találkozása során, azzal válik a korábbiak – akár korrektív – újraértésévé, hogy a másik „kontingens ügyletén” keresztül először az eladdig mérvadó saját tudás elégtelensége mutatkozik meg. S csak ezután áll elő annak kölcsönössége, ahol a másiknak a sajáttól való különbözése olyan metaforikus átvitelrel teljesíti ki (vagy fordítja meg) az előző megértési aktus következményeit, amely lehetővé teszi, hogy a másik kontingenciája immár az (éppen megingatott) saját identitás mindenkori mássá válásának lehetőségeként is belépjen a tapasztalatba.

Mégpedig nemcsak addigi elvárásainak módosító impulzusaként, hanem annak tapasztalata gyanánt is, hogy a másik különbözőséhez való joga maga az, ami – az individualitás metaforikus konstitúciója értelmében – a mindig előzetesen közösre ráutalt új megértés mindenkori biztosítéka. Ezért – nem pedig az alteritás pusztá méltánylatának hamis pozitivitása miatt – érinthetetlen minden hermeneutikában az idegen véletlenszerű máslete. Ilymódon hozzásegítve saját (hatás)történeti benneállásunk hollétének fölismeréséhez nyerünk csak távlatot a birtokolt tudás viszonylagosságára és időbeli instabilitására. Vagyis: bármennyire befolyásolhatatlan is egy kultúraközi találkozás eseménye, nemcsak a találkozásnak kiszolgáltatott előzetes megértési formák megléte, hanem az örökölt horizont továbbható ereje is közreműködik abban, hogy mely határok között fogalmazódik újra valamely kulturális identitás „jelentése”. Mert bár pl. a horvát és a szlovák irodalom kultúráképe még e század első harmadában is szorosan kötődött a magyarhoz, föltehető, hogy a fentebbi összefüggés miatt nem azonos minta szerint következik be a magyar kulturális identitás „jelentésének” újraértése ott, ahol M. Krleža, illetve, ahol E. Boleslav Lukáč és/vagy S. Krčmery alakította ki a közvetítés diszkurzív hagyományát.

Az igaz ugyan, hogy az irodalomtudományban – elsősorban Fried István kezdeményezésére – vannak már jelei egy ilyen irányú összehasonlító kutatás igényének, a kultúra átfogó „poétikájának” hasonló vizsgálatában azonban nemcsak a hungarológia, hanem az egész hazai kultúrakutatás elmaradni látszik. Hiszen a kulturális identitásra vonatkozó kérdések egy másik nagyobb – a hermeneutikaival éles vitában álló – paradigmája a valóság olyan „történeti szövegiségként” látja megtestesülni a kultúrát, amely – minthogy csak a társadalmi interakciókban nem stabilan jelentésszerű (és egymástól nagyon is idegen) elemek cirkulációs szemantikáján keresztül férhető hozzá – régóta nem írható már le a magas kultúra teremtette „sokszínű egység” harmonikus képletével (S. Greenblatt: *Towards a Poetics of Culture*, 1990). Az új historizmusnak ez a diszkurzív széthangzásban – érdek, félelem és élvezet hármasságának körkörös dinamikájában – megalapozott felismerése ugyanis meglehetősen episztemológiai távolságban mutatja a harmonikus „összebékülésnek” azt a babitsi horizontját, amelybe még nem lépett be a modernség fölgyorsult ritmusának tapasztalata. S mint ilyennek – a klasszikus modernség teljes művészeti episztéméjét tekintve egészen Sztravinszkijig – pontosan ezért nem is rendült meg a hite az *eredetiséggel* azonosított értékalkotás axiológiai bizonyosságában: „...annyit állíthatunk – nyilvánítja meg a sokszínű egység eredendő értéktöbbletének klasszikus-modern gondolatát, igaz, nagyon is mértéktartóan a *Magyar irodalom* –, hogy szőnyegünk, bár bizonynyal nem a legdrágább az európai szőnyegek között, valóban mindeniktől különböző, új szőnyeg, s a szőnyegek gyűjteménye nem lehetne teljes nélküle. Részleteiben találhatunk más szőnyegekéhez hasonló

motívumokat (az erdélyi motívumok hasonlíthatnak a skótokhoz, némely dunántúliak olasz tájakra emlékeztethetnek, a felvidéken német városmotívumokra bukkanhatunk): *egészében* mégis a szőnyeg páratlan, s a külső környezetszínek a magyar irodalomban – egy ország színei egy nép lelkén átszűrve – oly tarka és mégis egységes szövetet adnak, melynek már magában is volna bizonyos értéke.” Ennek az egységhitű, egészelvű felfogásnak a lassú visszahistorizálódása is arra vall, hogy a kulturalitás poétikájának újhistorista értelmezése ugyan talán nem a legsürgetőbb hungarológiai feladat, ám a fölismeréseitől való érintetlenség bizonyosan nem szolgálja a szak megújulását.

A hungarológia kulturális közvetítő munkája alighanem csak akkor lesz sikeres, ha elméleti premisszáit olyan kultúrafogalomra építi föl, amely a kultúra létmódját tekintve a mindenkori önazonosság instabilitásából indul ki s a közvetítés tárgyát ezért a folyamatosan keletkező és megrögzíthetetlen alteritás kiküszöbölhetetlensége jegyében határozza meg. Az a tapasztalat tehát, hogy a magyar kultúra német vagy szlovák befogadója *ténylegesen* nem ugyanazt a kultúrát látja s értelmezi sajátjává, nem pusztán kettejük különbözőségéből adódik. Kulturális feltételezetszerű természetesen már az maga, hogy ugyanazt a jelenséget eltérő kódokkal referencializálják. Ám itt legalább ilyen jelentősége van annak is, hogy a megértendő jelenség maga sem olyan önazonos tárgy, amelyen keresztül a befogadó kultúra mindössze saját megértési érdekeltségét juttatja érvényre. A rajta próbára tett önmegértés ugyanis olyan váratlan változásokhoz vezethet a befogadás világában, mint amelyet a *négritude* idézett elő a 20/30-as, vagy a latinamerikai epika a 80/90-es évek Európájában. A kölcsönös közvetítettség létmódja, illetve ennek tapasztalata tehát épp a rögzíthetetlen (sőt: esszenciálisan kifejezetten *hiányzó*) „üzenet” értelmében mutat vissza a Nietzsche-i tétel figuratív jelentésének centrális elemére. Arra, hogy egy kultúra éppen *nem eredete* értékmivoltán keresztül hat. Nem, mert a közvetítő megértésben ez az eredet legtöbbször – ha föllelhető egyáltalán – szükségszerűen tűnik el s maga a keletkező hatás az, amely identitását, ebben a megszilárdíthatatlanul átmeneti, közvetítő eseményben megváltozott jelentéssel, konstituálja. (Ami, persze a kultúra tudományában sem vezethet e viszonylatok önkényes értelmezéséhez. Hisz a kulturális recepció olyan újkeletű „etnográfiai relativizmusának” cáfolhatósága, mint hogy minden kultúra tetszőlegesen és – fölszámolva a másik saját igényét – bármely érdekből sikeresen veheti föl a másik tapasztalatát, *ex negativo* nem jelenti a „átadó” kultúra önazonosságának statikus tartalmi megragadhatóságát.)

A fentebbi metaforikus konstitúcióhoz ugyanakkor lényegileg tartozik hozzá az átvitel performatív eseményének uralhatatlansága is: az interkulturális találkozás kiszámíthatatlansága és tervezhetetlensége többek között abban van, hogy a létesülés hatalmát a kezdeményező impulzusok egyike sem képes már korlátozni. Egy interkulturális találkozás ezért értelemszerűen *olyan sajátot is* megmutathat, föltárhathat a partnerekből egymásnak, amiről azok maguk sem tudtak, vagy pedig el kívánták rejteni a másik elől. Ha tehát par excellene elméleti igénnyel tekintjük a hungarológia kérdését, alighanem itt találjuk meg azt a hermeneutikai váltópontot is, ahol nemcsak az aktuális összefüggésre korlátozva vonható le az applikatív következtetés: az ilyen találkozásokat olyan megértés konstituálja, amely kimenetelének előreláthatatlan váratlanságával azt is meglepheti, aki mindössze önmaga tárgyilagos bemutatásának szándékával lépett kapcsolatba a másikkal. Mert e történet bekövetkeztének pillanatában még azt sem lehet valószínűsíteni, az „átadó” vagy a „befogadó” kultúra jut-e érvé-

nyesebb, használhatóbb önmegértésre, illetve, hogy utólag vajon a magunkról vagy a másiktól nyert új tudás bizonyul-e majd relevánsabbnak.

A kultúra metaforikus konstitúciója tehát kettős horizontban válik a dialogikus megértés tapasztalatává. Saját kulturális környezetünk megértésének művelődéstörténete arra vall, hogy az identitás kulturális megállapításának stratégiái között – Toldy Ferencről Horváth Jánosig – vagy térbeli, vagy pedig időbeli értelemben ugyanaz az alteritásképzet jut szerephez, amelyre az interkulturális közvetítés feladata is épül. *A Handbuch* identitáskereső értelmezésének figuratív eljárásai ugyanis térszerkezet tekintetében ugyanúgy az elkülönöződés inskripciói, mint *a Fejlődéstörténet* időbeli konstrukciójának stádiumszerű állapotosora. Ha a hungarológiában ma inkább a magyar irodalom és kultúra nemzetközi képviselőire kerültek a hangsúlyok, akkor a tudomány szak még ezeknek a történetileg képződött, önmagukhoz stabilizáló értelemben visszatérő identitásformáknak az irodalmi hagyományából is meríthet annyi tanulságot, amennyi a kultúra interdiszkurzív elhelyezkedésének új megértéséhez szükséges. Azt, hogy még az identitás legzártabb konstrukcióit is alteritások – azaz, a „saját” elidegenített alakban megjelenő – tapasztalata építi föl.

Mert nemzetközi szinten – s hol, ha nem itt van igazán tennivalója – csak az a hungarológia képes a kulturális arculat érvényes közvetítésére, amely nem egyszerűen (és ideologikusan) az identitás *megléte*t tagadja, hanem annak *létmódját* és *szerkezetét* érti meg kulturális alakzatként. Úgy, mint valamit, ami mindenki számára *ugyanúgy* hozzáférhetően soha nincs ugyan, de az interkulturális megértés élő, dialogikus folyamatában valami nem-identikusként mégiscsak mindig újraképződik. Nem feltétlenül, vagy nem is elsősorban azzal az alternatív logikával, amely Kazinczytól Németh Lászlón át Szerb Antalig oly mélyen gyökerezik a haza hagyományban: „Első irodalomtörténet-íróink feladata az volt – olvasható Szerb *Magyar irodalomtörténetében* –, hogy megmutassák, hogy a magyarnak is van irodalma... (...) A követők buzgalma aztán sokszor odáig ment, hogy elfelejtették, hogy más nemzetnek is van irodalma... (...) Újabban másként látjuk mindezt. Úgy gondoljuk, hogy a magyar irodalom is, mint a német vagy a francia, a régi kép szerint, hangszer a jól összetanult zenekarban, ami a keresztény-európai kultúra. Önmagából nem lehet jelenségeit megmagyarázni, hanem csak az európai fejlődésből...” Inkább egy olyan aktuális problémamegoldó megértés változó eljárásainak érvényesülésével, amelynek alapjait – tradíció és jelen termékeny találkozását *a kétirányú* hagyományközvetítés hatáselvében* fölismerve –

* Mert igaz ugyan, hogy Gyöngyösihez képest erősen kanonizálta Zrínyit, de pontosan tudatában volt annak is, hogy ha valamely hatástörténeti esemény nem a maga szisztematikus temporális „helyén” következik be, annak utóbb helyrehozhatatlan következményei lesznek: „külső ékességet 's versificatori érdemet ő nála híjában keresnél, 's ez utolsó okból foly, hogy a' nemzetben egy egész századig nem találkozott lélek, meny feléje vonzódott volna, midőn a' csengő rímű, vizenyős Gyöngyösi sok füleknek tetszett. Így történt, hogy Zríni, mint poeta, nemzetünkre semmi befolyást nem nyerhete; mert míg a' kornak felette állott addig nem ismertetett, 's midőn végezetre szemeink érdemeire felnyílni kezdenek, már akkor ha nem sokkal is, de még is valamivel, őtet meghaladtuk.” Ez a különös hatástörténeti chiasmus ugyanis – a barokk dekoratív-ornamentális költői nyelvváltozatának recepcióstúltengése miatt – kifejezetten úgy alakul ki Kölcsey értelmezésében a kulturális önmegértés rovására, hogy csak a maga utólagosságában tárja föl elmulasztott lehetőségének következményeit. Jól látható itt, hogy Zrínyit nem a korukat megelőző klasszikusok végérvényes

Kölcsey a *Nemzeti hagyományokban* rakta le s amely utóbb elsősorban Kosztolányi nyelvéről- és fordítás vallott nézeteiben tett szert a kulturális (ön)megértés új premiszáira. „Évekkel ezelőtt megjelent németül egy magyar versantológia – írja 1928-ban. – A gyűjteménybe valahogy – tévedésből vagy pártfogásból – belecsúszott egy kétszakos, jelentéktelen versike is. Magyarul csapnivaló volt. Ebben mi itthon mindnyájan meg- egyeztünk. (...) A német költőknek azonban megakadt rajta a szemük. Valahányan ol- vasták, kiemelték, dicsérték. (...) Úgy látszik, a nyelv csodát művel. Néha maga a nyelv szelleme hat. (...) Ilyenformán próbáltam magyarázgatni magamnak a német bírálat egyhangú véleményét, melyet valójában ma se értek” (*Ábécé a fordításról és fordításról*). Ha a nyelv – melyet „nem lehet szótározni, elzárni és véglegezni”, (...) melyet „mindig újra és újra kell szónünk, valahányszor beszélünk vagy írunk” (*Fellegjáró és elképesztő*, 1926) – maga is megrogzíthatetlen képződmény, akkor ebből egyenesen következik, hogy az elvileg nemidentikus nyelv(köz)i közvetítés az önmagával látszólag legszilár- dabban azonos dolgot is szükségszerűen szolgáltatja ki a kontingenciának. Ahol is a dolog olyan mivoltában jut léthez, mint valami, ami „a realitás felől mindig másként is lehetséges” (Luhmann: *Soziale Systeme*). Márpedig ha a nyelv(köz)i közvetítés példa- szerűen teszi láthatóvá a – ráadásul mindig is csak nyelvileg hozzáférhető – iden- titásnak ezt a véletlenszerű változékonyságát, akkor ez a kontingencia mindenütt elő- áll, ahol a kulturális identitás hirtelen aktuális „jelentésbe” szilárdul. Kosztolányi be- fejezhetetlen tapasztalata („melyet valójában *ma se értek*”) metahermeneutikai szinten nemcsak azt mutatja pontosan, hogy a kultúrák közti találkozások eseményében nyert új identitás *váratlansága* miként hozza látóköreinkbe a megértés elvi határait. Hanem azt is, hogy az önazonosság bármely formája azért mögékerülhetetlen tárgya minden kultúratudományi kutatásnak, mert az mindig olyan nyelvbeiródott létmódra van ráutalva, amely csak szüntelenül keletkező és pusztuló formáit ismeri a kulturális jelentésnek. Az így temporálissá – tehát *valóban* történetivé – lett identitást helyezte Nietzsche a „Werden” megrogzíthatetlen nyitottságába. Ez az – állandó levésben levő – keletkezés nem valamely folyamatosan képződő azonosság végső létrejöttét jelenti, hanem annak fölismerését, hogy „a »lényeg« *hiányzik*: a »keletkező«, a »fenomenális« az egyetlen létmód” (*Kritische Studienausgabe* 12).

A változó episztémológiai hozzáférhetőségén keresztül tehát mégiscsak van, létezik a kultúrának ez a metaforikus alakzata, amennyiben történő folyamatként az örökö-

prolepszisével, hanem – a visszahistorizálódás valószínűsített fokozatossága jegyében – oda- értett kétséggel, mai szóval: eldöntetlen hatástörténeti helyzetben kanonizálja. Még tanulsá- gosabb ennél, hogy ennek az instabil helyzetnek az esztétikai tapasztalat történeti változé- konyságában és annak sajátos hatástörténetében adja meg a látens magyarázatát. Legalábbis amennyiben mind a kortársi visszhangtalanságnak, mind pedig az elavulás kizárhatatlansá- gának az esztétikai episztémé felől nevezi meg, illetve sejteti az okait. Kölcseynek a régi ma- gyar irodalom bizonyos értékeinek visszahozhatatlanságára vonatkozó további, hasonló ha- tástörténeti megfigyelései arra engednek következtetni, hogy a *Nemzeti hagyományok* nem- csak hogy rugalmasabb – nem finalizált – elméletét rejti a tradícióképződésnek a Horváth Jánosénál, hanem hogy lényegében máig nincs föltárva belőle mindaz, ami a keletkezés és ki- törlődés hatástörténeti temporalitása felől tehetné új formában hozzáférhetővé az irodalom- történeti hagyományképződés nem-lineáris és nem célelvű folyamatát. Hogy mindez való- színűsíthetőbben tárná föl a történelem irodalmi valóságát a transzcendáló módszertani ha- gyománynál, abból is vélelmezhető, hogy nálunk Kölcsey foglalt először állást a távollevő alteritások kizárólagos esztétikai közvetíthetősége mellett.

kapott identitás formáit új önmegértés feltételeivé változtatja. Olyan összefüggésben juttatja ugyanis őket érvényre, ahol ezen a kontingens időbeli másletén – hasonlóan az idegen tapasztalat tőlünk elválasztott újszerűségéhez – úgy tehetjük próbára saját ön-értésünket, mint mássá válásunk potenciális teljesítményét. Legalábbis amennyiben eddig még csak olyan kultúrák maradtak életben, amelyek – nem az őket hordozó tradíció erejét, hanem mindössze meghaladott világértési formáit föladván – az idegen tapasztalat fölvetelésében őrizték meg mássá válásuk képességét.

KÉRI LÁSZLÓ: AZ ILLUZIONISTA

SZÉLES KLÁRA

Van-e tandorológia?

...Van-e ilyen kérdés? Hiszen igenlő válasznak tekinthető az, hogy 1997-ben két-napos Tandori-konferencia megrendezésére került sor.* A két merész (merész?) szervező: Angyalosi Gergely és Doboss Gyula fölkérésére szakajtónyi tandorológus gyűlt össze, hogy – mintegy tudományos ülészakként – tandorológiával foglalkozzon. Persze, van itt néhány nyitott kérdés.

- A két-napos tanácskozás témája valóban „tandorológia”? (Ha nem az, akkor mi? Ha pedig az, akkor mi is ez a „tandorológia”?)
- Akik előadásokkal, hozzászólásokkal részt vesznek ezen az ülésen, azok „tandorológusok”? Miért, vannak ilyenek? Ha igen, akkor kik azok, milyenek azok? Miben különbözik egy „tandorológus” egy nem-tandorológustól? Különbözik-e egyáltalán? Ha különbözik, akkor miből, honnan ered ez a különbség? S ha egyszer van, létezik efféle differencia, akkor ez maradandó jegy-e, avagy mindig újra kell születnie? Stb.

De hagyjuk a komolytalanságot! (Komolytalanság-e ez? Miért hagyjuk?) Forró kása-kerületés ide vagy oda: mi a kitűzött tárgya, célja a két Tandori-napnak? (Van, lehet egyáltalán „kitűzött” „tárgya”, „célja” – avagy inkább utólag derül, derülhet ki, miről volt, lehetett szó, mivé kerekedett ez a – mindenképpen szokatlan – konferencia?) Fogalmazzunk inkább így: mi is lesz, lehet a természete? Az esélyeket élesen kell megjelölnünk:

- Mi ez tehát: kultusz? – tudomány? – játék?

Vagy talán mind a háromhoz van köze, – esetleg a háromból egy negyedik változat kerekedik? Tandori Dezső életműve mindezekre ösztönözhet, mindezeket sugallhatja. Ahogy most, a két-napos megbeszélésen a köztisztelet, közméltányolás jegyében beszélünk Tandori Dezsőről, – ugyanígy (akár ugyancsak a Ménesi úton például) három-négy magánember is cseveghetne egymás közt róla, ha nem is a közmegevetés, vagy köz-elfelejtés tárgyaként, – de mondjuk a köz-viccelődés témájaként. Hiszen, többen, a konferencián résztvevők – emlékezhetünk arra, amikor ugyanezen a színhelyen, esetleg inkább a folyosón, könyvtársarokban (tehát egészen nem-kultikus helyeken és módokon) parázs magánvitákat folytattunk ama „sárga könyv” (*Egy talált tárgy megtisztítása*)** értékét illetően. Hozzátehető ma már, – mintegy happy endként – „ma már mindenki tudja” azt, amit legutóbb Fogarassy Miklós (egyik él-tandorológus) fogalmazott meg: ez a verskötet „a hazai modernizmus egyik alapműve” (*Tandori-kalauz*, 1996. 25. 1.). Vajon valóban „mindenki tudja”? Vagy inkább csak úgy tesz, mintha tudná, – hiszen talán ma már valóban „illik tudni”? Ez utóbbi esetben bizony feltehetőleg kultuszról van szó inkább, mint akár tudományról, akár játékról. S akkor még hol van

* 1997. október 15-16. MTA. Irodalomtudományi Intézet, Ménesi u. 11-13. könyvtárterem. Ott hangzott el előadásként az alábbi gondolatmenet.

** Vö. Sz.K.: Tandori Dezsőről többféleképpen. Kortárs. 1974/6./ pp. 1001-1005.

a többi, az eddigi teljes Tandori-életmű számos kérdése! (S az is: vitás, vitatható kérdésekről van szó, vagy sem?) Hol vannak még a Nat Roid-könyvek, a verebek, medvék, gombfocik, lovak,* – az íráson belül és íráson kívül létező Tandori-jelenség?! – Elkelnék hát a tandorológusok!

De adós vagyok a válasszal: kik is a tandorológusok? (Ha vannak.) Akár: kik is a Tandori-olvasók? Az igaziak? Hiszen lehetnek ál-Tandori-olvasók bőven. Az, aki olvas, de nem ért, csak elhisz. Hogyne lehetnének ál-tandorológusok is? Akik méltányolják az életművet – mert hiszen most ez a nyilvánvalónak tetsző vájtfulú közvélemény –, ám ha netalán elindulna egy Tandori-elítélés-hullám, elsőként csatlakoznának ehhez, megkönnyebbülve, mert lényegében nincsenek mélyen meggyőződve arról, hogy egy rendkívüli irodalmi (és egyéb) érték – rendkívüli létrejöttéről van szó. Dehát akkor mitől ál- s egyáltalán mitől „igazi” egy Tandori-olvasó (befogadó), illetve egy tandorológus? Újra a kérdések kezdetéhez kanyarodtam vissza.

Hipotézisként javaslom: tandorológus lehet például az, aki írásban bizonyította vagy bizonyítja azt, hogy érti a Tandori-jelenséget, – s akinek ezt az „értését” maga a Mester is „értés”-ként fogadja el; oda- és vissza-igazolják egymást. (Még mindig: mitől más ez, mint egy adott, szektaszerű zárt kör? Tandori és a tandoriul értő, beszélő kör tolvajnyelvi összeesküvése?)

Mitől más? (Más-e?)

A válasz – úgy vélem, – mégiscsak az: MÁS. Ugyanakkor be is vallom: nem vagyok elfogulatlan. (Természetesen, tehetném hozzá, hiszen ezért lehetek a konferencia meghívott, megtisztelt előadója.) S ezzel a kör bezárul?

Talán mégsem. Például a hipotétikusan meghatározott tandorológusok körén belül differenciálnék. Így akár a nagyon tisztelt Fogarassy Miklóshoz mérve (aki önmagát „mindenre elszánt Tandori-olvasónak” nevezi), – önmagamat nem mindenre elszánt Tandori-olvasónak nevezném. S mint ilyen, mondom a következőket:

1. 1997-es Tandori-konferencián azt vélem leginkább lényegyetkeresőnek, ami *kérdések* sorozata formájában fogalmazódhat meg. Így, kérdezni fogok. A kérdések egy része – talán – választ sem kíván. Más része pedig szándékosan és provokatív módon hagyja adóssággként a választ.

2. Ugyanakkor, tudom, – maga a kérdésfelvetés is hiányos lesz, vagyis teljesség nélküli. Pontosítva: a teljesség *igényét* próbálom körvonalazni, annak tudatában, hogy ennek az igénynek a kielégíthetősége eleve csonka.

Kérdéseket mondtam. Sok kérdés-e, avagy inkább egy? A sok abból az egyből fakad? Kérdések (kérdés)-e, vagy inkább olyan ál-kérdés(sorozat), amely/ek választ (válaszokat), feltevést (feltevéseket) rejtenek magukban?

Eszerint: arra felelni:

mitől Tandori – Tandori? – nemcsak annyi, mint arra válaszolni:

mitől költészet az, ami költészet? – (és mitől nem költészet az, ami nem-költészet?), – hanem egyúttal túl is mutat Tandorin, s a költészetten önmagán.

Tandori: költő, – (szerintem igen kitűnő és rendkívüli)

költő, – de nemcsak az.

* Sz. K. A Tandori-szigetcsoport. Új Írás. 1981. 5. pp. 113–115.

Tandori: olyan költő, aki versen, prózán kívül több, más műfajban is alkot (vagy „alkot”?) Például képzőművészetben „igen”-nel válaszolt a kérdésre a szakmailag kompetens Korniss Dezső, Baranyay András. S még egyre folytatható a sor:

Tandori: olyan költő, aki irodalmon, képzőművészetén kívül; látható és olvasható munkákon kívül olyan „műfajokban” is megnyilatkozik (mintegy „műfajjá” avatja ezeket,) mint amilyenek a verebész, medvészet, gombfocibajnokság stb.

Vagyis jóval túllépve azon, hogy versé varázsol például egy írásjelet (ld. *Halottas urna két füle E. E. Cummings magángyűjteményéből* – legutóbb egy kevésbé ismert szegedi tandorológus: Vadai István vont le egész váratlan, eddigiéknél messzebbmenő következtetéseket, fedett fel újabb rejtett jelentéseket ebből) –, „műfajjá” változtat számos egyéb – irodalmon, művészetén ugyancsak kívüleső –, avagy csak eddig kívül esőnek gondolt? – lét-megnyilvánulást, jelenséget.

...egymássá alakulhat a kettő
műfajjá az „élet” és életté a „műfaj”

– írja önmaga Jékely Zoltán kapcsán. De a nagy költő-kortárs feltehetően csak kitűnő alkalmat kínál annak megfogalmazására, amely vonatkozik rá, ám ugyanakkor vonatkozik egy jóval tágasabb körre is, s mindenekelőtt talán magára a sorok megfogalmazójára.

Miért és hogyan?

Elsőként meglepszem egy példával. Szándékosan nem is központi jellegűvel, – netalán az életmű peremvidékére tartozóval.

A Tandori műfordításokra gondolok. A *Tandori* című dokumentumfilmben (Színház- és Filmművészeti Főiskolások munkája) sajátmaga mondja, – eddigi élete során kb. 40.000 lapnyi műfordítás került ki a keze alól. S elképzelteti: ez hozzávetőleg olyan mennyiségű papír, amellyel nagyjából körbe lehetne rakni az egyenlítő. Ezen eltűnődve kérdéseim a következők:

a.) Hogy lehet képes erre egyetlen ember? (Még ha egyetlen nyelvből fordítana, s még ha emellett semmi mást nem tenne, akkor is). Hát normális ez? – Felelet: nem. A teljesítmény rendkívüli, rekordokat döntő.

b.) Aki ezt teszi (folyamatosan) nem sínyli meg ezt a példátlan szellemi erőfeszítést, ön-kizsigerelést? Aki ezt teszi, nem változik-e meg önmaga is? Illetve: nem tesz-e szert rendhagyó fizikai-szellemi képességekre? Ráadásul: Ez az akart-akaratlan életmóddá idomuló, személyiséget is próbára tevő, szigorú élet-keret a cselekvő egyéniség számára vagy kárára válik?

c.) Közbeszúrt hipotézisként, – *ha* javára szolgál, végül, – mindezt önszántából tette (teszi, – vagy kénytelenségből? (Részkérdésnek látszik: külső vagy belső kényszerre kell gondolnunk? – Elválasztható-e a kettő egymástól? Főként ebben az esetben.)

d.) Tehát, – az akár ekként, leegyszerűsítve körvonalazott „Tandori-életmód” eredője, oka önmagában vagy, – avagy ön-hatáskörén kívüli adottságokból fakad?

Ki kényszerítette (kényszeríti) Tandorit – a „Tandori-életmódra”? (Melynek csupán egyik, de állandó alapmotívuma ez a fajta és az ilyen abnormis méreteket öltő műfordítás-rengeteg.) – Senki. Tehetne mást. Elmehtne például nyelvtanárnak, avagy szer-

* Tiszatáj, 1996/5/Diákmelléklet

kesztőnek egy kiadóhoz stb. „Csakhogy” ebben az esetben, a változtatás esetében ki kellene mozdulnia saját négy fala közül, saját intim köréből. Miért ne?

... Azért ne, mert – most már bevallott tandorológusként kell hozzátennem –, ha másként tenne, ha kimozdulna, ha nem pont ezt, így tenné, – akkor nem lenne a Tandori-Tandori. Vagy (variálhatjuk), ha nem épp Ő lenne (A) Tandori, akkor tehetne csak mást, élhetne csak másként. Mert...

Pontosabban kell fogalmazni:

Tandori azért Tandori, mert pont ekkor és ekkor
itt és itt
így és úgy ír, él, dönt.

Avagy:

Tandorit az teszi Tandorivá, hogy pont ekkor és ekkor
itt és itt
így és *nem másként*
ír, él, dönt stb.

Azaz: – úgy vélem, – fontos a képben (a „képletben”) Tandorin kívül az is, – sőt, talán 1:1 –, hogy ekkor (ekkor: Kádár-korszak),

Budapesten (Budán)

tesz így.

Vagyis: máskor, máshol, – más koordinációban – netalán *másként* írna, élne, döntene. Máskor, máshol – másként lenne Tandori: Tandori, azaz önelvűségének, autentikusságának megélője – megalkotója, (az adott lehetőségek szerint).

Igaz-e ez?

S ha igaz, milyen konzekvenciák adódnak ebből?

(Most már nemcsak tandorológusként, hanem – netalán – elvetemült, „eretnek”-tandorológusként mondom, vélekedem.)

A Tandori-életmű, s az ettől elválaszthatatlannak látott Tandori-életmód: csodaszzerű győzelem, az önelvűség diadala. Az, mégpedig nagyszámú *kockázat* ellenére, ezek leküzdése árán az. Mai szemszögből ezek a kockázatok kevésbé átláthatóak, alig-érzkelhetőek – főként kívülállók számára.

Ez a Tandori-féle művészi elszigeteltség (elszigetelt művészség) több, sok más jelentés mellett – de talán legkevésbé szembeűnően – lenyomat egy korról: saját emberöltője idejéről, – amely véletlenszerűen azonos a mi, az én generációm emberöltőjének idejével, s netán a tandorológusok zömének emberöltője idejével. A Tandori-jelenség: lenyomat egy korról, egy kor egyféle lehetőségéről, – szinte: ad absurdum -. Mondhatnám, ez a lehetőség, voltaképpen egy „kalitka”, – sőt: egy „kelepce”. (Ön-kelepce?)

A Tandori-életmű – és ez az „élet” mint „műfaj” – ezer másféle jelentésén túl, – miközben diadal, – még ennek ellenére is kép erről a bizonyos korról, ennek a bizonyos generációnak az életidejéről; arról, hogy *mit ért (mit ér) az értelmiségi* (a valódi, az elszánt fajta, a felesküdt) az ethoszt vállaló – a társadalmi értékskálán mérve? – *Mit ért (mit ér) a tehetség*, az akár rendkívüli tehetséggel, szorgalommal megáldott tehetség ezen a skálán? Mit ér a lenyűgöző szellemi teljesítménnyel, munkabírással rendelkező szellemi ember például ebben a bizonyos Kádár-korszakban, – és azóta?

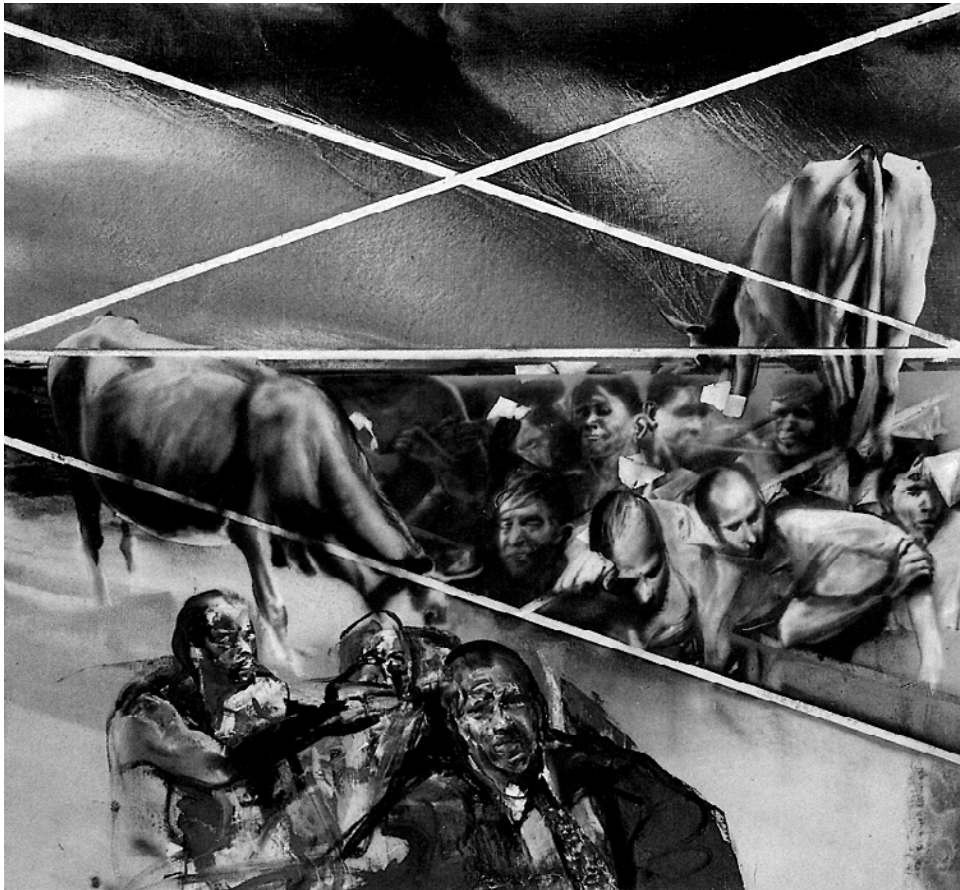
Hol áll ez a fajta érték az említett, látott élet társadalmi értékhierarchiában?

Tandori nem az átlag. (Ő a nem-átlag.) Ő az, aki, íme a „jég hátán is” alkotó, aki a „jég hátán” sem fagy meg. De *ahogyan* ezt a fagyatlan-maradást véghezviszi, véghez-

vitte, – voltaképpen Németh László „gályapadból – munkapad”-gondolatának abszolút megvalósítója. Úgy is mondhatnám: „él-gályarab”. S ez őt dicséri, s nem a jeget, s főként nem az efféle „jégháta”-helyzeteket.

Eszerint mi a Tandori-életmű, a Tandori-élet, – mondhatnám: „Tandori-bravúr” egyik lehetséges, műfajokat és „műfajokat” egységben látó/élő gyakorlatának egyik lehetséges üzenete?

...Ha van „Tandorológia”, akkor az valahol az Antropológia és Ornitológia (Mackológia) között van: Ragaszkodás ez a repülés képességéhez, a „repülő ember” ősi, sokértelmű eszméjéhez.

KÉRI LÁSZLÓ: HUMÁN ÉK

KÁPRÁZAT.DOC

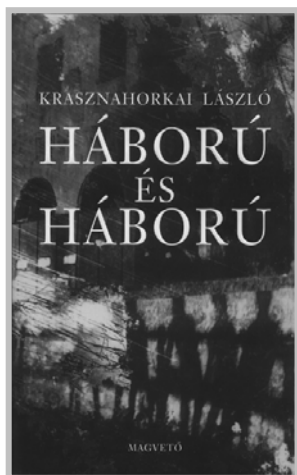
MUNKAFÁJLOK

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: HÁBORÚ ÉS HÁBORÚ CÍMŰ REGÉNYÉHEZ

(a mese)

Első mondatok ritkán maradnak meg az emlékezetben. Azok, amelyek poétikus fontosságuknál fogva képesek rögtön bevésni magukat az olvasó felejtésre ítélt emlékezetébe. S az esetleges bevéső szándékolás mellett az sem mellékes, hogy a sajátosan felhívó, olvasócsalogató felütések és megszólalások miféle paktumot kínálnak az olvasói elváráshorizont szeszélyes és kíméletlen elitizmusának lerombolásához. Nem mintha most závadázni kívánnék, de ha jól emlékszem, legutóbb és kizárólag Závada Pálnak sikerült törölhetetlen mondatokkal megindítania a *Jadвига párnáját*. Krasznahorkai László *Háború és háború* című nagyregénye ebben közös a Závadaéval: azonnal megszólít, játékba hív és beszű varázsos nyelvfonalával. Ha megvan az első mondat, vele az első regényszituáció vagy a történet szegmentuma, és mindvégig töretlenül és unalommentesen el-

kísér, akkor megvan a fonadék, a könyv. Krasznahorkai többszöri ismétléssel teszi emlékezetessé az első mondatból kibomló történetképet. Az első egy-mondat-evidencia egzisztenciálfilozofikus hangulatteremtésében hét guggoló gyerek közé szorítva olvashatjuk doktor Korim György folytonos meséjének (kusza monológjának) morbid felütését: „Már nem érdekel, hogy meghalok, mondta Korim, majd hosszú csend után egy közeli bányatóra mutatott: – Azok ott hattyúk?” Így kezdődik Korim kéretlen és váratlan nekifeszülése – talán egzisztenciális félelemből, mindenesetre a szóval tartás védelmi reakciójából – egy törekvésnek, hogy jóságát és igaz ügyére felelküvésért, ugyanakkor védtelenségét és menthetetlenségét mindvégig deklarálja és legitimálja. Egy fehér a hét gonosz törpe hálójában. Ha az ebből a kezdetből kibomló regénytörténet során figyelnek is, segítenek is, Korimot sosem értik egészében a történetből részesülők: miért a menekülése, miért a félelme fejének elvesztésétől stb., vagy mert nem is érthetik azt a nyelvet, amin Korim beszél, vagy mert eleve ki vannak zárva abból a rettenetes eufóriából, amelynek kizárólagos részese csakis a kiválasztott Korim lehet. A médiumok (a hallgatók, az együttjátszók, a Korimmal olvasók) részleges szövegek birtokába jutnak – értelemadástól vagy -kereséstől függetlenül. A (hivatalosan doktriner) ráció felfüggesztése és a (misztikus) beavatódás mindaddig tart, míg Korim be

Magvető Kiadó
Budapest, 1999
1390,- Ft, 228 oldal

nem végzi feladatát: beírja talált és titkos kéziratát az Internetre, s megszabadul fejének fájdmától anélkül, hogy a benne lévő (benne lakó) angyali figurák, a kézirat nemes alakjai szörnyű véget érnének. A tervezett vég Schaffhausenben mégsem nyeri el végső kiteljesedését. Korim nem tudja kísérőit (őrangyalait?) kimenekíteni a fejből. Korim eltűnik. Nincs képbe égetve a holtteste. Mindenesetre a regény befejezése semmi jelét nem adja annak, hogy az a bizonyos feszesre font háló, melyben Korim természetesen, és az olvasó is az első pillanattól kezdve természetesen érzi végétét, egy, bár hosszan tematizált, mégsem értelmezett öngyilkossággal volna feltéphető. A múzeumigazgató teljesíti Korim utolsó kérését, kap a Hallen für die Neue Kunstban egy emléktáblát, mely egyetlen mondatban tartalmazza élettörténetének lényegét. Ez a mondat a regényen túlra kerül, az olvasó nem avatódik be a megoldásba, hisz a kiválasztottság nem megosztható attribútum, de ha nem tudná kitalálni annyi egy-mondat-evidencia után sem a mese végét, még elutazhat tiszteletét tenni Korim György életre keltett regényének Schaffhausenbe. Ha már bináris oppozíciós rendben előfeltételezi a véget a kezdet.

(írásképp és deskripció)

Római számok és titkosan lebegő címek jelzik a regény nyolc elkülönülő fejezetét. Arab számozással követik egymást a fejezeteken belül az egy mondatnyi szövegek. 167 egy-mondatot tartalmaz a regény. Ha akarom, újraregisztrálom, s könnyen visszakereshetővé, esetleg permutálhatóvá teszem őket. Mondjuk így: I.1., I.2., I.3...; II.1., II.2...; III.1... Adatbázis? Traktátus? Apokrif prófécia a Biblia kódjait használva? (A Háború és Háború mint a Krasznahorkai-életmű Hatodik Könyve; benne vers és szakasz felosztás...)

Az egy-mondat sűrű szövésű, olykor néhány sort, olykor oldalakat kitevő, be-

kezdésnyi forma. (Visszaidézi a *Megjött Ézsaiás* korábbi, folyóiratokban publikált, definatorikusan szemantizált sorozatcímét: Egy mondat). Tartalmazza mind a beszélő megnyilatkozását, mind a beszédszituációt. Aktuális megnyilatkozásokként imitálja a köznapi beszédformulákat. A *Sántántangó*ban már használt, értelmi egységeken belüli „fordításként” jelennek meg az aktuális beszélők saját beszédmódjuktól, vagy nyelvüktől eltérő megnyilatkozásai, zárt mondatstruktúrán belül is nyitottságot, lezáratlanságot, fordított viszonyulást feltételezve. Minden egy-mondat értelmezés, ami vonatkozhat a kéziratra, Korim megvilágosodó és áldozatot vállaló életére, a Korimmal kapcsolatba kerülő figurák Korimot illető megnyilvánulásaira. Tudatfolyamokat tart össze: a hosszabban kitartott mondat váratlanul és motiválatlanul egy másik beszélőnek biztosítja a megszólalási teret. A bináris oppozíció feloldásának kommunikációs megoldása a Thomas Bernhard-féle beszédmodot imitálva törésmentesen rajzolja át a nyelvi közvetítettségében is azonos beszélők arcát.

Nem sok tiszta elbeszélői rész olvasható a regényben. Eppen ezért rendkívül erős hatásúak a közvetlen beszédimitációk elbeszéléshálójában. Az I. 19. például súlyos képpé szublimálja a Budapest-fejezet alvilági létezmódját:

„Alattuk egy újabb hosszú teher dübörgött el, és a felüljáró ismét finoman megremegett, s remegett végig, míg csak el nem ment – két ugrádozó, vörös pontot hagyva hátra – az utolsó vagon is, akkor csendesedni kezdett s hamarosan el is halt a kerekek zakatolása, majd a beállt csöndben, a két távolodó vörös pontocska nyomában, közvetlenül a sínek fölött, nem több, mint egy méter magasán egy csapat denevér tűnt fel s húzott el a szerelvény után Rákosrendező felé; minden nesz nélkül, egészen hangtalanul, mint valami középkori kísértetalakzat repültek zárt rendben, szorosan egymás mellett,

egy állandó, egy rejtélyesen állandó sebességgel, suhantak szigorúan a két sín között tovább, olyan képet nyújtva így, mintha vontatnák magukat Budapestre, mintha kihasználnák a vonat mozgása keltette légfolyosót, hogy mutassa nekik az utat, s vigye őket, sodorja, szívja, s ők erőfeszítés nélkül, rezzenetlen, terített szárnyakkal érik el a sötétben Budapestet, egy méter magasan a talpfák felett.”

Nem mintha e mondatnyi szöveg elbeszélőjét bárkivel is azonosítani kellene. És nem is annyira „rossz” a kép, ha Christoph Ransmayr nyomán egyfajta egzisztenciális rettenet ember nélküli képet olvasnánk ki belőle. Ez a pontosság szemlélő és a szemlélet tárgya között, mi több a leírás sikeres hatásmechanizmusa, a bővített jeltárgyak közti szemantikai mező többszörös áttétele olyan képet generál, mint a regénykezdet szituáltsága, s ez a regényben szereplő kézirat egyik poétikai vívmánya. Ugyanakkor mégsem szeretnék túlságosan elmélyülni a denevér-kép asszociációiban, csak marginálisan jegyzem meg, hogy Korim külső jellemzésében denevér attribútumokat kap. És e vonat-denevér képdialógus egyszerű képletét alkotja az egész regény befogadhatósági mechanizmusának: a *Háború és háború* regénymozgása ugyanis megteremti azt a légfolyosót, amelyben az olvasó erőfeszítés nélkül és rezzenetlenül sodródhat és szívódhat a bonyolítás és a kifejtet helyszínei felé. Az első fejezet Budapestje (a kezdet) és az utolsó fejezet Schaffhausene (a vég) sajátos kronotoposzt alkotva zárják körbe a hat New Yorkban „játszódo” fejezetet, s e hat fejezetben az ugyancsak hat fejezetből álló kézirat lokálisan osztódó, újabb sajátlagos kronotoposzait. A Budapest-New York-Schaffhausen tengelyre épül a Kréta-Köln-Velence, illetve a Vallum-Gibraltár-Róma horizontális és vertikális komparációja, valamint New York és Babel dialogicitása. A *Háború és háború* kettős elbeszéltségének

(Korim történetének és Korim olvasástörténetének) egymásra íródása, a helyszínek egymásba nyíló világtérré lényegülése, az és-állapotban levés kontinuitása és az egy-mondatok egzisztenciális evidencia- és korrespondencia-igénye egy remekmű poétológailag is biztos alappilléreit alkotják. A *Háború és háború*, mondom halkabban, remek mű, ha nem akarnám érzelmi túlfűtöttségemnek miértjeit a regény felülírása során állandóan ignorálni.

(vignázat, csalog)

Ha a szerző csőbe akarná húzni az olvasót, akkor az, gondolom, a *Háború és háború* esetén a naiv olvasatnak az a módzata, amikor az olvasó a stilizáció szuggesztivitása folytán kénytelen felüggeszteni logikusan kritikai nézőpontját. Krasznahorkai nyelvének szépsége és édessége az első mondattól az utolsóig eltöltheti az olvasót, kérdés, milyen mértékben tud ellenállni annak a végtelen szomorúságnak, amit perverz módon még a kikeményített blúz hófehérségén finoman áttörő csecsbimbók aprólékos leírása is képes előhívni. Minden részletes és hajszálfinomságú, észleletnyi csoda a szépség ünnepét jelenti a regény generálta közönséges világállapotban. És ami abszolút kurvas, azt úgy kell előadni, mintha valami szelíd fennséggel állnánk szemben, állítja a MALEV-iroda hölgyközönsége, miközben a világ „legártatlanabb angyala”, a „szende, szolgálatkész, aranyos királykisasszonyka” ügyeskedő és praktikus ribanccá devalválódik. A macsó észlelet potenciája sem hiányzik a láthatatlanul dichotomatikussá átváltozó egy-mondattal-evidenciából: „jó test”, „hatalmas, előremeredő cicik”, „lassan ringó, gömbölyű segg” alkotja meg a stewardess pars pro toto-grammatikáját. Hogy végezetül kimondasson az a szentencia, mely minden egyes regénybeli ábrázolásra, és magára a regény befogadhatóságára is igaz: „[...] nem lehet, egész egyszerűen lehetetlen megfogni ezt a nőt, mert mintha a szép-

ségben azt kellene megfogni, ami aljasan ellenállhatatlan, vagy, hogy teljesen őszinték legyenek: egy igazi, káprázatos, királyi nőstényt a sivár, az émelyítő, a hamis világban.”

Ha jól olvasom, az elbeszélő képes felidézni ama régi (írásos) hagyományt, melyről a kézirat első fejezete beszél. Szemlélő és szemléletének tárgya közt ugyanis minden esetben megteremtődik a harmónia, részletetik abból az egészből, mely már nincs jelen, és ha működőképes is lenne, csak részleges pompájában, mint a fenti passzusban, ahol az elbeszélő feloldódik a látványban, de a közönség, a közönséges közönség csupán diszharmonikus értelmezésekig jut el. Ha nem tévedek, minden jelentős poétikának ez az egyik tétje: korrespondencia-rendszert kell teremteni, az elveszett egészt részként, s e részt virtuális egészként, evidenciaként kell tudni kezelni. A *Háború és háború* elbeszélője, a beavatás mestere, valami hihetetlen kitarással: elhivatottsággal és eufóriával teszi a dolgát, anélkül, hogy legalább némi vigasszal kecsgetne. A nemesek, a felsőbbrendűek kivesztek, eltűntek. Tételmondat. Ezt persze Korim egészen másképp mondta a regényt bejelentő levélbeszélésben, mikor is *Ézsaiás* könyvének aktualizálására, s a krisztusi kereszthalál ismétlésére tett nem csupán sikertelen, de neveltségességre is fulladó kísérletet.

A *Háború és háború* egyszerre pornografikus és profétikus hatásvadászata érzéki és érzelmi evidenciákra épít, ez nyilvánul meg a közönségesen egyszerűnek tűnő cselekményvezetésben (vagy történetkezelésben) és a tökéletesen érthető és a végtelenségig élvezhető nyelvmodulációban. A regény egyetlen pillanatában sem tesz fel kérdést akár önmaga, akár az olvasó irányában. Tisztában van önmagával és olvasójával, minden trükkjét, allúzióját, szubtextusát reflektáltan adja elő. Az olvasó tulajdonképpen Korim György és az elbeszélő csendestárságára van utalva.

A *Háború és háború* bámulásra méltó csodaként tünteti fel magát egy jobb korokat is megélt olvasói publikum előtt, s ebben még igaza is van, ha komolyan vesszük, ha elhisszük a regényből kiolvasható kézirat üzenetét, mely nem más, mint maga a regény, az egykor volt világokat és birodalmakat újrairó, végigbeszélő és befejező, teljes kézirat. Persze az ecői mintaolvasó a regény hatása alá kerül. És ha nem tévedek, a beavatódás ünnepi pillanata akkor, és csakis akkor nyeri el értelmét, akkor, és csakis akkor teljeseedik ki, ha a világ nem úgy áll fenn, mint ahogyan – jelen állapotainkban is – fennáll. Ha viszont a világ nem úgy volna, ahogyan van, szerzőnk nem fogalmazhatná újra és újra e mindenkori világok utolsó episztémáját. És akkor az utolsó világot kioltó utolsó regény is elveszitené érvényét.

(a *háború újraolvasása*)

Néhány széljegyzetnyi megjegyzés Krasznahorkai háborús olvasatához. A két ismétlődő főnév közti kötőszóra helyezve a hangsúlyt. Előtte is, meg mögötte is – így közepette is: csak háború van. Mint meghatározó emberi egzisztenciális állapot, lét, bennefelejtkezés. Nem a történelem oktalan ismétlődése, hanem önfelszámolásra aktivált genetikai kód. A háború dupluma a bináris oppozíció ontológiai megszüntetése, s felszámolása mindannak, ami az európai kultúrkör logikai modelljét jelenti. Nem a pusztulás és leépülés és omlás hírhozója, hanem állandósult folyamatának regisztrálója. A regény nem a „nyugat alkonyáról” beszél, a mindenkori emberi létezést mint sajnálatos önelrákosodást szemléli. Innen olvasva a *Sátántangó* egy úgynevezett „legutolsó háború” után játszódik (utolsó utáni világot ábrázolva így), *Az ellenállás melankóliájának* háborús kutyái, maguk a környék lakosai hajtják a regényben szereplő várost szabályos ostromlott állapotba. *Az urgai fogoly* elbeszélői pozíciója, mely maga az írás ak-

tusa, egy éppen zajló háborúra reflektál: „[...] ebben a nagy csendességben a fűtőcsövek zümmögésével csak egészen halkra lecsavart rádióm verseng az asztal mellett, ahogy mint valami elhallgathatatlan tücsök cirpeli a beteges lelkesedés híreit [...] e percben épp óriásbombázók ámulatra méltó pusztításairól a megindult ütközetben [...] „*A Théseus-általános* Harmadik beszédének pedig már tartalmi elemévé emelkedik a háború szubsztanciális leírása: „[...] volt egy világ, amelyben – függetlenül tartalmának minősítésétől – világosan rögzíteni lehetett a tulajdon értelmét, és olymódon lehetett ezt az értelmet rögzíteni, hogy rámutathattunk: ennek a tulajdonnak az értelme kizárólag az emberi és a természeti viszonyokban uralkodó béke esetén áll fenn [...] ennek a világnak, amelyik különben tényleg volt, vége, az emberi és a természeti viszonyokban a béke állapota már nem áll fenn, és azért nem, mert a háború állapota áll fenn ezekben a viszonyokban [...] talán nem is lehet meghúzni a határt, hogy hol ér véget az egyik, és hol kezdődik a másik, mert nem határ választja el őket egymástól, hanem az egyik a másiktól nő ki [...] háborús állapoton nem azt gondolom, hogy [...] lőnek az utcán [...] nem ez teszi a háborút [...] a háború szelleme [...] az élvezet [...] mindent, ami van, le lehet rontani [...] Ez a szellem az anyag öngyűlölete. Arra kényszerít, hogy önmagunkat pusztítsuk el [...] „ *A Kegyelmi viszonyok* új kiadása, s benne az elbeszélések eredeti sorrendjének megváltoztatása, tematikus hangsúlyeltolódásra hívja fel a figyelmet. *Az utolsó hajó* mint az utolsó elbeszélés – Vörösmarty emlékeztetének megszólításával – háborús viszonyok közti nemzethalál-víziót fest. *A Háború és háború* VIII.7-es szövege e lokális pusztulást („Emberek. Az volt ott Magyarország.”) genetikus történetben írja vissza: „[...] magyarok nincsenek [...] kihaltak [...] körülbelül úgy százszázötven évvel ezelőtt kezdődött, és va-

lami hihetetlen módon, tudniillik teljesen észrevétlenül [...] mivel volt itt egy nagyon nagy keveredés, amiben a végére nem maradt egyetlen magyar sem, csak egy keverék [...] csak Magyarország van még meg a magyarok helyén [...] de már egyetlen őszinte, ép emlék se arról, mi csoda különös, nagyszerű, büszke, fékezhetetlen népség volt ez itt [...] elvesztek, degenerálódtak, kipusztultak és elkeveredtek [...] és nem maradt belőlük más, csak a nyelvük, a költészetük [...] „Az idézet a háború mivoltának és eredményének sajátlagos állapotát rögzíti és az egykori nemzeti eszmény nem-jelenválóságára utal. Korimnak e rövid reflexiója saját hovatarozását illetően pontosan beilleszthető az általa olvasott kézirat genealógiájába, mondjuk, a „nagy tettek örökös véghezvitele” (ironikus hangra komponált magyar barbarizmus) és a „kis tettek be rendezkedett világ” közti sikertelen diffúzió áldokumentumaként elmentve. *A Megjött Ézsaiás* levélüzenetében Korim a körülötte lévő világot és történetét Atlantisz elsüllyedésével azonosítja. Mintha ebben az egyetlen működőképes mítoszban sűrűsödne a világ megléte, de a világ éppen általa demitizálódik, mert Atlantisz legendája csupán a tudatalatti félelmeinek megvalósulását vetíti ki a pusztulás rettenetének valóságosságába. *Háború van.*

(már megint egy kézirat)

Ha a mai magyar irodalomból kikopni is látszik a kéziratosi titokzatosságának gyönyöre, ne feledkezzünk meg róla, hogy az európai regényírás még mindig őrzi e tradíciót, s alig van regény(siker) a főszerepet játszó kézirat nélkül. A kéziratok előfordulási és működési elvének grammatikája van, ennek legfontosabb alapszabálya, hogy ne ismételj. Íme, néhány variáció a legutóbbi évtizedből:

A regény korában (Robert Menasse, 1991) egy Leo Singer nevezetű önjelölt filozófus azon igyekszik, hogy formába öntse

monologikusan szétáramló gondolatait Hegel abszolút szellem tézisének megfordíthatóságáról. A szerző regényében irodalmiasított filozófiáját figurájának neve alatt filozófiai diskurzussá alakítja és publikálja. A *Lisszabon ostromának históriája* (José Saramago, 1989) címével ellentétben nem a szerzőjétől elvárt történelmi regények sorát növeli, hanem csupán egy kéziratra utal, amely furcsamód kibillenti megszokott életviteléből és munkájának tisztességéből a korrektort, aki nem javítja ki a kézirat levonatában talált hibákat, hanem saját kutatásba: olvasásba és írásba kezd Lisszabon ostromáról. *A tegnap szigete* (Umberto Eco, 1994) egy titokzatos kézirat silabizálásából, olvashatóvá tételéből és olykor barokkos lendületű újrarázsolásából születik meg. *Az utolsó világ* (Christoph Ransmayr, 1989) Ovidius *Metamorphoses*ának kereséséről szól, miközben a keresés az újraelvénedő és átváltozó kéziratban történik. A *Finis Terrae* (Raoul Schrott, 1995) a Massaliai Pytheas i.e. a 4. évszázadban Európa északi vidékeinek első beutazásáról szóló hajónaplóját kezeli és adja közre először német nyelven mint hagyatékban talált fordítást. Ésígytovább, ésígytovább. Az itt felsorolt szerzők és kéziratosi könyvek egyetlen dologban biztosan közösek: esetükben a „szöveg a szövegben” lotmani paradigmája popularizációs aktusok bevonásával olvasódik sikeresre.

Krasznahorkai sem először dolgozik titokzatos kéziratokkal. Első regénye azaz ért véget, hogy az elhagyatott telephely részeg doktora – mintegy megkezdve a regényt – írni kezd, s ez a reflexív gesztus kelti azt a hitet, hogy a *Sátántangó* szerzője és elbeszélője tulajdonképpen nem más, mint maga a doktor. A záró szövegrész azonban hibákat (elírásokat) tartalmaz a regénykezdethez képest, kibillen az önmagába záruló regénystruktúra, s a doktor írásával valóban létező kézirat születik meg a regény világán belül. A kéz-

irat módosuló – vagy állandó átírásban lévő – jellege ugyanakkor a telephely lakosairól készített jelentésekben is érvényre jut: Jeremiás feljegyzéseit a hivatalnokok – értelemszerűen vagy értelmezésszerűen – újrírják. A *Sátántangó* lokális regényterét éppúgy alakítja a kézirat szerzősége felfüggesztő funkciója és olvasatainak újrastrukturáló igénye, mint a *Háború és háború* világregény-terét. A kézirat itt is vonzó, mi több, a krétai, a kölni és a velencei kéziratrészek, melyek önálló értelmezői vagy újramondó fejezetek érdemeltek ki maguknak, olykor tényleg valódiságot szimulálnak. Korim György mindenestre jól mesél, hihetően és rendkívül szuggesztívan. Korim beleél a kéziratba, viszont jó mesemondóként megmaradnak azok a nyelvi gesztusai, amelyek az érzékletességen és a tökéletes szimuláción keresztül megborzongatják az olvasót. Olykor valóságosnak tűnik a közvetve olvasható kézirat, s nem tagadom, volt pillanat, mikor Ardinghellóra és a Boldogok Szigetére, és egyéb, az érzékeny világnézethez közelsimuló könyvek nosztalgikus szomorúságára, vagy misztikus olvasmányaimra, Agrippa von Nettesheimre, illetve Swedenborgra, leginkább persze a hiányukra gondoltam. A szépséges értelmét villantja fel Krasznahorkai, azt a szépséget, amit *A Thészeus-áttalános* egyik előadásában a világ hiányaként tüntetett fel. Ennyiben, a nyelviség szépségében olvad össze kézirat és kézirat, az, amit és amiről Korim olvas, ír és beszámol, és az, amit és amiről Korim megél és megtapasztal, és lesz egyetlen kézirat, a *Háború és háború*. A vélt kéziratról érkező információk tényleges kéziratná nőnek össze, a Korim történetéről érkező információk pedig egy másik kéziratná alakulnak. S ezek írni kezdik egymást, míg el nem készül egy regény arról a földről, melyben már nem élnek angyalok, s arról a mennyországról, melynek csupán egy, de végzetes tulajdonsága van, az, hogy szomorú. Föld

és menny egymásba ér: Korim György még lát egy angyalt new yorki szűk szobájában, de aztán az is eltűnik.

A Korim találta kézirat, úgy tetszik, irodalmi remeklés, benne, értelmezhetően, a poétai és poétikai receptúra minden bűbája feltalálható. „Leheletfinom, hajlékony mondatok” hangzanak el az első fejezetben egy kommoszi halászfalu békéjéről, melyben a napnyugta s a napfelkelte (még oppozíciójukban is) ugyanazt a rajongást váltja ki a szemlélőből, hiszen megvolt ott az a „magával ragadó összefüggés ember és táj között, a figyelő ember és a szemlélt tárgy közt, egy nagyszerű összefüggés, amelynek révén ez az ember az egésze látott.” Aztán iszonyatos égi háború, állati változás, az 1500 év megismételhetetlen béke után érthetetlen, fájdalmas és tökéletes pusztulás. Hogy minden újrakezdődjön Kölnben, a keresztény kultúra meghírállításával, s azzal a csodálattal, mely a szentség felfedezőjének, a keresztény kultúrkör emberének kijár. Annak, aki felfedezte a láthatatlan teret és időt, az istent és az istenit. De „változatlan volt az emésztő, az irdatlan feszültség a monumentális és aprócska megteremtője között.” A harmadik fejezet Velence és a vízre épített védelem és a szerelem dicséretét tematizálja. A negyedik fejezetről poetológiai értelemben „már nem a kiválasztott tények és körülményeik korábról megismert s hihetetlenül aprólékos számbavételével” kísérletezik a kézirat írója, „hanem a kiválasztott tényekben és körülményekben való példátlanul intenzív elmélyedéssel.” („... hogy például a Segedunumtól, tehát a Tyne-folyó torkolatától nyugatra a negyedik helyőrségi állomásig, majd onnan a Corstopitumig vezető utat, *road*, összesen *négyszer* írja le szoros egymásutánban a fejezet kezdete, *négyszer ugyanazt*, olykor csupán egy-egy mellékmondattal bővítve ki az előzőt...”) Az ötödik, Gibraltár-fejezetben a „leírás az ismétlésnek egy másik különleges alakzatá-

val él, mégpedig úgy, hogy egy hihetetlenül élesen megrajzolt képet, *a picture*, újra és újra felidéz, s a képnek ezzel az állandó életben tartásával szinte beleégeti az olvasói agyba az egészet...” A tét pedig: mi történik, ha felfedezik Amerikát? A hatodik fejezetben a nyelv felmondja a szolgálatot. Az itt szereplő Róma embertelenül bonyolult, olvashatatlan és közben példátlanul szép, érthetetlen és gyönyörű. Leltár egyetlen végeérhetetlen, örült mondatban. (Jó volna olvasni.)

Az olvasás hétpróbája jelenne meg Krasznahorkai kéziratodijában? Minél tekervényesebb a szöveg, annál több információt kapunk beszédmódjának lehetséges megközelítéséről. De ugyanazon a nyelven, mint amin az egyre szűkülő mese is szól.

Néha az az érzésem, a kézirat különböző fejezetei valamilyen áttétellel mégis léteznek valahol, ha nem máshol, akkor a meg nem írt, vagy éppen így megírt Krasznahorkai ouvre-ben. Hiszen ez a könyv könyvek sorozatát tartalmazza. A kézirat hat fejezete hat különböző módon elbeszélte variáció a Mennysorság Szomorúságára.

(öt angyal)

Bár négyen vannak, akik belesodródtak a történelem vigasztalan csapdájába, vagy a történelmietlen – hisz a történelem mégiscsak idealista konstrukció – létezés botrányába, a kontinuum háború világában mégiscsak öten volnának. A szépnevű, nemes és titokzatos alakokként jellemzett, mitikus és meditatív nyugalmat és békét megtestesítő Kasser, Falke, Bengazza és Toot a világtörténet (véletlenszerű) határhelyzeteiben bukkannak fel, mindig a többnyire vészjósló változás „előestéjén”, mindenesetre akkor, amikor megcsodálhatják és dicsérhetik még az emberi szellem aktuális állapotát, de annak már hanyatló, omló, visszahúzó, lezüllesztő törekvései is nyilvánvalóvá válnak. Négyükkel szemben mindig ott és mindig akkor

bukkan fel magányos méltóságában Mastemann. S miközben a négy „angyali teremtés” békétlenségében állandó útonlétre, keresésre és nem-találásra ítéltetett, mi több, örökre, mert hiszen „örökre jöttek” örök otthontalanoknak és örök csodálkozóknak és búcsúzóknak, addig Mastemann (a mester?) mindig győztesnek, mindig a háború sokszínűségének megjövendőljeként, szimbólumaként, (fekete) mágusaként, (bukott) angyalaként jelenik meg. És nem ismernek egymásra a különböző világszituációkban: mintha soha nem találkoztak volna. Jönnek és mennek a rajongók, olykor még beszédbe is elegyednek az ötödik ismeretlennel, ötödik társsal, netán az „ötödik elemmel”, aki mintha szívósabbnak és halálosabbnak is bizonyulna a négy védtelennel és sérülékennyel szemben. Krasznahorkai örökre jött „angyalai” nem változnak, csak fogynak, s a világgal nő sérülékenységük és védtelenségük, míg el nem tűnnek, s hiányukat a világban ki nem tölti valami iszonytató szomorúság. Az ég költözik el velük a világ feől.

(Könnymutatványosok jönnek, s mennek Darvasi László regényében. Éppen öten vannak ők is. S bár valaha emberek voltak, könnymutatványosokként újrászületve utazzák be és asszisztálják végig az emberi létezés egzisztenciális rettenétét. Úgy látszik, a regényterek bővülése egyre inkább igényli a közvetítőket, a hősöket, a figurákat világokat átjárni, s összekötni tudó attribútumát. És mintha mágikusan reális terek születnének a magyar irodalomban. Még ha számuktól eltekintve semmi közülük sincsen Krasznahorkai nemes alakjainak Darvasi profán mutatványosaihoz.)

(egy angyal)

Ha a napi negyven dollárt beszorzom tízzel, az négyszáz dollár tíz napra, és ez képtelenség, mondta Korim az angyalnak,

amikor az időeltolódás miatt ébren töltött éjszaka után hajnalban végre elnyomta az álmot, majd hogy hiába várta, választ nem kapott, mert az angyal csak állt dermedten és csak nézett, nézett valamit az ő háta mögött, Korim a másik oldalára fordult, és így folytatta: – *Néztem már én is. Nincs ott semmi.*

(kézirat és kézirat)

Mennyiben válik Korim az általa olvasott kézirat szereplőjévé? Írja-e a kézirat Korimon keresztül a regényvilágot? Van-e dialógus a kézirat és a regényvilág között?

Korim mindig a centrumba vágyik. Ez történik Budapesten, New Yorkban és Zürichben. S bár a világ közepének titulált New York beárnyékolhatja a többi középpontot, a középpont szóródása végig hangsúlyos történetet alkot. New York olvasata nem a divat diktálta didaktikus követelménye szerint alakítandó, hanem a kézirat immanens rendjén belül a kolosszális építményeket állító, védelmi mechanizmust generáló, önértékével már nem rendelkező világbirodalmak kéziratbeli aktuális fejezetét érdemes benne feltételezni, amelyben már a „nemes” figurák, s ellenfigurák sem lépnek már föl. A New York-i történet a maga sablonosságával pontosan annak a bizarr háborús állapotok közt pusztuló életvilágnak a képét mutatja, amelyet a kézirat írója stratégiája szerint már nem megír, hanem megél. Eltekintve az olvasás és értelmezés azonosságától, az nem derül ki, vajon a másoló szerzetesi szerepbe bújt Korim tényleg csak másolja-e a talált kéziratot, és nem ragad-e át rá az örültnek tételezett kézirat-szerző örülete. Babel történetének felidézése (a Brueghel kép értelmezése) azonban ugyanazon koordinációs pontokkal rendelkezik, mint a kézirat bármely világbirodalom- vagy monolitállító fejezete. Korim a kéziratban és a kézirattal él, a sokszoros olvasással, újramondással és leírás-

sal megeleveníti a négy angyali alak kalandjait, akik a háború *ésített* állapotából eredő egzisztenciális csőd miatt nem jutnak ki az emberi történelem labirintusának katasztrófájából. Kizárólag egy helyen, az olvasó fejében, a Korim Györgyében nyernek menedéket, éppen egy olyan figurájában, aki kezdettől fogva attól retteg, hogy egyszer ténylegesen elveszíti a fejét. A világ aktuális állapota pontosan megfelel a kézirat folytatásának. Nem a valódi folytatás értelmében, hisz a kézirat térideje sem az úgynevezett valós világ menetrendjét követi, sokkal inkább mutatja állandó referenciális közegében a párhuzamosan létező és lehetségesen legjobb világok rejtélyes módon ismétlődő ellehetetlenülését. A tapasztalat, azaz a történelem tanítása szerint ez lefedhető ugyan a háború kifejezéssel, de az emberi természet hihetetlen mértékű nagysága és esendősége közti (keresztre) feszítettségéből eredően nem rendelkezik mérvadó argumentációs erővel az ún. nemesek körén túl. S mivel ezek a kéziratbeli nemes alakok éppen ezért védtelenek, mi több, pusztulásra ítéltettek (Kasser a római színen már nincs jelen, a Velencéhez vezető úton a négy alak közül az egyik sebesülten utazik), mégis azért léteznek, hogy lássák a birodalmak épülését és pusztulását. Míg végleg el nem tűnnek (a kéziratban), míg végleg fel nem tűnnek (Korim olvasatában), és Mastemanné, a néha hallgatag, néha szókimondó, mindenesetre éppoly titokzatos ötödik valakié lesz a végső tapasztalat (vagy igazság). A new yorki történelemszegmentum uralkodó jegye a Mastemanné. Korim, a kézirat világszemlélete és a magunk aktuális világot olvasata szerint New York építkezési túlhajszoltságában (Bábelek sokasága), létezmódjában (bábeli káosz) az újabb birodalmi alkony szimbóluma (mondom így, hisz ha nem is látom, kénytelen vagyok tudni), ugyanakkor világközép, s ha már közép, az új barbárság telepítő helye. A négy nemes

figura Korim fejében szorong. Mastemann maga a világ, a világkiterjedés. A kézirat hat világfejezete, mely, és erre állandóan reflektálni kell, soha nem olvasható valóságosan, és a Korim-féle regényvilág, mely épp oly áttételességgel jut csupán érvényre, azonos nyelven és azonos stratégiákon keresztül működnek. A kézirat látszólagos poétikai feszültsége (melyről csak Korim értelmezése ad hírt) és Korim történetének látható fesztelensége (mely viszont az értelmezői gesztus révén kénytelen megalkotni az egész regény hipertextusát) dialogizál egymással. Egy olyan regényszöveget létrehozva, melynek kellőképp kimódoltnak, modernnek és meghaladhatatlannak kell tűnnie.

(Korin)

A *Sátántangó*nak van egy mellékfigurája, akit úgy hívnak hogy Korin. Vak harmonikás a városban, aki mindkét szemét az utolsó háborúban veszítette el. Nem mintha bármi köze is volna Korimhoz, mindenesetre ő a *Sátántangó* egyetlen olyan figurája, akivel Estike közeli viszonyt tud kialakítani. „Tőle tudta meg, hogy a vakság 'varázslatos állapot, lányom', s ő, mármint Korin, nemhogy bánkódna, egyenesen boldog, és hálás az Istennek 'ez örök homályért', így aztán csak nevet, ha valaki e szegényes földi 'színeit' ecseteli előtte...”

Lehet, hogy tényleg csak vakolvasatok léteznek.

(<http://www.napfolt.hu/warandwar/5.html>)

A regény számos szatellittel rendelkezik, és ezek nem hagyják nyugodt és szép kötésében a könyvet. Különösen alkalmassak továbbá meggondolatlan gyorstüzelésre kritikus oldalról. Külön történetet ír ugyanis a könyvjelző, a betétlevél, s az Interneten olvasható *War and war* című kézirat. Mindháromban az a közös, hogy nem az elvárásoknak megfelelő kiegészí-

tők, hanem jelzések csupán egy határátö-rési kísérletről, mely a kész és zárt mű-egész és a folytonosságában lévő nyitott vi-lág közti dialógust igyekszik végtelen spi-rállá alakítani. Krasznahorkai bűvészkedik.

Mindebből engem kizárólag a *War and war* tud érdekelni. Az Internet gyakorlati-lag végtelenné alakítja az egyet. Ilyen érte-lemben az örökkévalóság birtokolhatósá-gának földi megvalósulása. Ha kikapcsolom a gépet, az olvasott szöveg megszűnik létezni az én számomra. Biztosan létezik akkor is, mondjuk, ha leég egy könyvtár, ha elég egy kézirat. Banális következtetés a regényben, de nem annyira az, ha teoretikusan a feleslegessé váló könyvről beszélünk. Krasznahorkai, illetve Korim kéz-irata, ha nem olvassák is, sokszoros pél-dányban kering a virtuális rendszerben. Elpusztíthatatlanul. Mert *örökre jött*. Csak el kell kapni. És engem tényleg érdekelt, talállok-e valamit az Alta Vista keresőprog-ramján, s még azt is el kell árulnom, hogy talán a Krasznahorkai-hatás alatt, de tény-leg ama kéziratot vártam, amit oly hosz-szan és becsesen olvas és ír Korim György. S gondolom, nem én vagyok az egyetlen, aki már tudja: a *Megjött Ézsaiás* mint le-vélmelléklet, a schaffhauseni könyvjelző, valamint az emléktábla felhelyezése a mú-zeum falára ugyanolyan szabad és függet-len, ugyanakkor némi köldökzsínórt felté-telező fájllokként lebegik körbe a regény-estet, mint a *War and war* címszó alatt olvasható kézirat. Ez nem más, s így marad fikció a fikció, s így íródik tovább a kéz-iratosdi történet világparadigmája, mint a *Háború és háború* III–VI. fejezete. És.

(vég)

Már *Az ellenállás melankóliája* élt az ön-magát kioltó zárlat poétikai funkciójával, hol figura (egzisztencia) és könyv (maté-ria) azonos sorsra jut egy távoli ítélet ha-tására. Korim György haláláról, esetleges öngyilkosságáról nincs szó a regényben, csupán sorozatos sejtetés az utolsó cseleke-

det lehetőségéről. Korim azonban nyom-talanul eltűnik, s az utolsó mondat utolsó részlete a regény egyetlen olyan momen-tuma, amely ellenáll a regénytörténet evi-dens menetének. Ahogy Márton László hőse, Jacob Wunschwitz, úgy Korim is, ha már sorsát el nem kerülheti, az elbe-szélői önkény nyomására tűnik el a re-génytérből. Krasznahorkai kegyelmi tör-ténete hasonló modulációban (retorikai fogással), de eltérő disszemináns befejezés-sel zárul: „... és hát miért múzeumigazgató ő, ha nem azért, hogy ugyanis amint a rendőrökkel befejezte, azonnal nekilát, és a teremőrrel együtt kiválasztja a meg-felelő helyet a falon odakint, mert úgy határozott, jelentette ki, hogy az a tábla fel fog kerülni a falra, egy egyszerű tábla, amin ott áll majd, mi történt Korim Györggyel az utolsó órán, amin ott lesz az a cédulára írt mondat szó szerint, mert ez az ember megérdemli, hogy náluk, egy tábla szövegében békét találjon, ő, eresztette le a hangját az igazgató, akinek a vég Schaffhausenben volt,

a vég tényleg Schaffhausenben.”

Nincs nagy jelentősége a táblára írt egyetlen mondatnak, kiolvasható a re-gényből, vagy leolvasható már a schaff-hauseni múzeum oldalfaláról, jelentősége annak az egyetlen szónak van, amit az igazgató Korim utolsó órájával kapcsola-tban elejt, vagyis hogy Korim békét fog találni a mondatban, mert még nem talált. A békét akkor nyeri el, ha a tábla, s a táblán a mondat meglesz. Ahhoz klikkelni kell egy másik fájlra – a történeten túl. A vég dupluma, ráadásul az ismétlés szö-vegtipológiai elhelyezése egyszerre utal a történetnek mint olyannak a befejezett-ségére és a történeten túl mutató nyitott-ságra. Az ismétlés már reflektált helyzet-ben túllépi a regény terét, bár vesszőnyi köldökzsínórral kapaszkodik az anya-estbe, mégis leválni készül róla. A 'vég Schaffhausenben volt' a hiányzó, utolsó

mondat foglalat (hogy tényleg kerek legyen Korim meséje), a 'vég tényleg Schaffhausenben' pedig már a regény foglalat, az elbeszélő, a mester búcsúja közönséges olvasójától.

(egy-mondat-evidencia)

Ha már csak egyetlen mondat volna hátra, akkor az az én esetemben nem lehetne más, mint hogy nem volt, drága kisasszony,

annyira nem volt értelme semminek, jegyezte meg a következő napon egy szokásos hosszú csend után Korim, aztán csak bámult kifelé az ablakon, nézte a tűzfalakat, a háztetőket s a fenyegető, sötét felhőket az égen, végül csak annyit mondott: – De hát még sok mondat van hátra, és most meg itt a hó.

Bombitz Attila

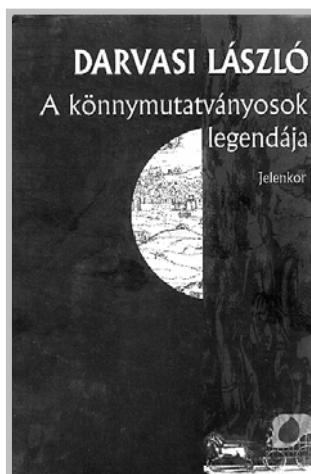
„A mesélés nem fáj”

DARVASI LÁSZLÓ: A KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA

Szerb Antal novellahőse (*Gondolatok a könyvtárban*) egy párizsi kávéházban könyvei birodalmába kíván bevezetni egy ifjú hölgyet, aki minden jel szerint unja a dolgot. A kiselőadást tartó ifjú előtt megjelenik Casanova szelleme. „A líra nem elég, fiatal barátom – mondta. – Cselekmény kell, kérlek alássan, cselekmény.” Mintha a 90-es évek regényíróinak is Casanova súgna. Látványosan megdől az

évtizedeken át uralkodó tévhit, hogy a történetmondás a regényben valami atavisztikus forma, hogy a mesélés olcsó, kezdetleges, s eleve nem lehet jó. Az évtized magyar prózájában a teljes folyamattalanság után mintha újra visszatérne a folyamatoság iránti érzék – a szónak időbeli és logikai értelmében. A történetmondás azonban csalóka dolog, nem segít megmagyarázni vagy megvilágítani az életünket, s a történet nem egymást követő eseményekből épül. A korlátokat nem ismerő, olykor gátlástalanul áradó mese mozaikokra hull, s végképp nem kívánja a világot megmagyarázni, noha létértelmező szándéka tagadhatatlan.

Elgondolkodtató, hogy a posztmodern prózára érvényesíthető szempontok közül jó néhány (például a jelentésszóródás és -elbizonytalanítás) ebben az újfajta „történetközpontú” prózában is fölfedezhető. A meglehetősen Janus-arcú regénypoétikai

Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
2500,- Ft, 576 oldal

jelenség értelmezésében azért is fontos Szilasi László gondolatmenete, mert – jóval Darvasi regényének megjelenése előtt – a kettősségek árnyalt megközelítését adta: „Nem kívánom azt állítani, hogy Darvasi nem történetet mond (bár felettebb kíváncsi lennék azokra az értelmezésekre, amelyek ennek ellenkezőjét határozottan állítják), az azonban biztos, hogy nem kizárólag történetként olvasható és értékelhető nagyra. Ha pedig (az enyémnél mindenképp nagyobb bizalommal és minden dilemmán túl) mégis történetmondó szövegként olvassuk, a történet és mondása – szerintem – akkor sem olyan, hogy okot adjon a hagyományos történet visszatérése feletti hangos rajongásra vagy a naiv problémátlanság, a mondás szeretete, a bőbeszédűség, a sorozatszerűség, a szokottnál nagyobb termékenység miatti csöndes fanyalgásra.” (Szilasi László: *Jánoskám, egyetlenem – mégis oly sokféle*. In: Hárs Endre – Szilasi László: *Lassú olvasás*, 1996.)

A fenti idézet végül is mind azt erősíti meg, hogy az irodalomban legföljebb csak a teoretikus szigorúság lát éles cezúrákat; a formaelvek változásaiban nincsenek végleges és megmáshatatlanság határvonalak. Kétely nélküli és maradéktalan visszatérésről éppúgy nem lehet szó, mint a korábbi (nálunk a 70-es évek közepétől kialakult) szövegformáló eljárások teljes tagadásáról. Hiszen a regény műfajban is nyilvánvaló vagy rejtett emlékképek működnek, s ezek termékeny szöveg- és műfajközi ösztönzések lehetnek. A tradícióból átörökített narrációs formák pedig akkor is hatnak, amikor nem állnak az érdeklődés középpontjában. Az innen és túl határhelyzete a 90-es évek történelemmel foglalkozó regényeire is igaz. Hiszen ezek a művek bőségesen merítenek a szövegközpontú előttiből, s ugyanakkor olyan szabad régiókba tudnak emelkedni (ne feledjük: „a regény szabadságharc”, miként Szerb Antal mondja), amelyek az elmúlt évtizedek tapasztalatai nélkül elképzelhe-

tetlenek. Hajlunk afelé, hogy a mesélő és nem történetmondó próza dichotómiája ugyanolyan bizonytalan, mint a „világszerű” – „szövegszerű” ellentétpár. „Azért ez nem olyan egyszerű, hogy volt egy szövegirodalom, most meg jön az életes történet” – írja Esterházy Péter. „Mindenféle posztmodernnek mondott könyvekben nagyon is van cselekmény. [...] Itt inkább a valósághoz való viszony, az más, azt gondolom, az változik.” (Esterházy Péter: *„Ki nem történet-elvű itt?” Magyar Lettre Internationale*, 1998–99 tél.) Am a regény, Esterházy állításával ellentétben, a 20. század végén minden megtévesztő hasonlóság ellenére sincs ott, ahonnan Cervantes Don Quijoté-jával elindult. A történetmondó regények (gyorsan tegyük hozzá, más funkciójú, átértelmezett „mese” ez) nem elsősorban a hangsúlyos irodalmiság miatt (irodalom generál irodalmat) alkalmasak a párhuzamra. Inkább abban rejlik hasonlóság, hogy újra szerepet kap a kaland, az akár Szerb Antal-i értelemben is felfogott csoda (ld. *Hétköznapok és csodák*). Darvasi László, Láng Zsolt, Háy János regényei azzal kétségkívül föl-idéznek a modern regény korszakos művét (sokan Cervantesben látják az előzményeket), hogy egy kizárólag nyelvben létező világot teremtenek. Az is kétségessé válik ily módon, hogy a regény saját nyelvén kívül másra nézve is információforrás lenne. A hagyományos történetmondó epikához való visszakanyarodás már csak emiatt is elképzelhetetlen. Ott az események történeté szervezésében döntő mozzanat a „valóságábrázoló”, „korfestő”, „realista” stb. szándék.

A *könnymutatványosok legendája* a realista narratív modellt elsőként és leglátványosabban az ok-okozatosságát illetően lazítja föl. Azt ugyan nem mondhatjuk, hogy ebben a hihetetlen bőségű eseménykollekcióban egyik esemény sem oka vagy következménye a másiknak. A tradicionális, valóságsszimuláló, egyenesvonalú elbe-

széléstől idegen princípiumok jelennek meg: a regényszöveg jelentős részében a „valós” (Iser) az asszociáció, az irreális összefüggés (fantasztikum), az alogizmus (groteszk), az analógiás kapcsolat (metafora, szimbólum) felé billen. Amiről itt olvashatunk, azt nem az okság irányítja. Széttartó, majd összefutó történetek végeláthatatlan sokaságát kapjuk. Hiába a „nagyregényekre” emlékeztető terjedelem, nagy elbeszélés, nagy történet ebből már nem kerekedik. Így aztán e regényre is érvényes, amit Balassa Péter *A Borgognoni-féle szomorúság* c. novelláskötetről (1994) írt: „Az elhíttetés destrualásának vagyunk a tanúi, a történetmondás mélyebb, ravaszabb és gúnyolódó fajtájának, kontra posztmodern, amelyben minél reálisabb valami, annál fantasztikusabb, minél kézzelfoghatóbb, annál illanóbb és hihetlenebb. A történetek ugyanis nem adnak ki históriát, nem folytatódnak igazán ciklus-szerűen, nem áll össze általuk valamely történelmi tér.” (Balassa Péter: Darvasi és Borgognoni. Jelenkor, 1995. 1. sz.)

Az elbeszélővel együtt kérdezhetjük: „Mi az, ami megtörténik, s mi az, ami a káprázat játszi fénye csupán?” Majd a narrátorral együtt állapíthatjuk meg – a Dunáról, de a regényfolyóra is gondolva: „Mennyi legenda és mese ömlik a sós vízbe, mennyi történet csorog a végtelenbe ebből a hatalmas, egész Európát bejáró folyóból!” Történelminek álcázott időben, pontosabban a mítosz időtlenségében járunk. Bizonytalanságunkat némiképp magyarázza, hogy nemcsak a legendát, hanem a legenda születését is olvasuk. Mindazonáltal – megint csak a narrátor szavaival szólva – „egynémely dolog kifejezetten zavarosnak tetszik ebben a históriában”. Az Abdurrahman tanácstalanságát sejtető elbeszélői közlést akár az olvasó is mondhatja, ha nem érzékeli, a kiszámíthatatlanul csapongó történet úgy válik elbeszéléssé, hogy a „tündéri bolyongás” (Márton László kritikája, ÉS, 1999.

szept. 17.) világítélet, történelem- és létszemlélet is egyben.

De egyelőre maradjunk e szokványosnak semmiképpen sem mondható regénynek a szerkezeténél. Ha Darvasi a történetmondás korábban jól bevált változataihoz tért volna vissza, akkor a regényben az összefüggően elbeszél, történet-szerűen előadott események szerkezetét fedezhetnénk föl. Ám Darvasi regényében az egyes epizódok látszólag összefüggéstelen egymásutánban játszódnak le előttünk, s a jelentés – hiába nő meg rendkívüli mértékben a történet szerepe – a történet-szerű értelmezés számára hozzáférhetetlen. Hiszen itt jóformán az alapvető epikai tényezők sem azonosíthatók. Hiányoznak azok a fix pontok, melyekkel az olvasó egy értelmezett epikai világ modelljét építhetné föl. Ki mondja el a történetet, s milyen értékrendet sugall az elbeszélői előadásmód? Hogyan foglaljuk állást a pergő eseményekkel kapcsolatban? Hely- és időjelölések vannak ugyan, a tér és idő azonban olyan szeszélyesen változik, s olyan látványosan veszi semmibe a valós históriai helyeket és dátumokat, hogy az olvasó a referencialitásnak egyre kisebb jelentőséget tulajdonít. Hiába van történelmi háttér, a fabuláris szűzsé nem a „valósból” bontakozik ki, a külső eseményekre irányuló elbeszélést látomások váltják föl.

„A mesélés itt olykor anekdotikus stilizációt, olykor csattanós mini-történetet jelent. Legendák, szóbeszéddek, hallomások sejlének fel a szövegek mélyén. És krimi, horror, erotikus történet – csupa érthetetlen, csodálni valóan varázsos indíték...”¹⁰ Amit Balassa Péter Darvasi novelláiról mond, azért lehet igaz a regényre is, mert itt ugyanazzal a mozaikokból építkező, anekdotikus szerkesztésmóddal találkozunk. A könyv persze nem rövid prózák gyűjteménye, maga a szerző is tiltakozik ez ellen: „... mindennek megvan a maga helye, minden egymásba illik,

a legvégén kiderül, hogy el vannak varrva a szálak, és semmi, egyetlen történetdarabka sem lóg a levegőben. Ugyanakkor széttart minden, úgy tűnik, mintha szétessen, ezt a cserép-érzést mindenütt érezni. Csakhogy az ideákban, a szomorúság mélyén és a képzeletben van valamiféle egész...” (A mutatványos titka. Panek Sándor beszélgetése Darvasi Lászlóval. Délmagyarország, 1999. jún. 5.) Ez az „egész”-ség minden bizonnyal azzal is magyarázható, hogy a regénynek összetéveszthetetlen tónust, modalitást adó lírai és narratív és reflexív szerkezetei vannak.

Ezt a sokféle szerkezetet, a sokféle szét-tartó, novellisztikus betétet – a struktúra pillanatnyi átláthatatlansága ellenére – azért érezzük mégis egységnek, mert analógiás kapcsolatokon nyugvó metaforaláncok fűzik őket az alaptörténethez. A rövidtörténetek ily módon szerves kapcsolatban állnak a szüzsével. Különös feszültség támad így: kispikái és nagyepikai hagyomány szinkrón jelenlétének vagyunk tanúi. A fragmentumokat motivikus szövegösszefüggés fogja egybe. Mintha valamiféle szerzői intertextualitással, pontosabban intratextualitással volna dolgunk: alakok, helyszínek, helyzetek, cselekménytöredékek térnek vissza. A beékelések, betétek egyfajta mise en abyme, történet a történetben szerkezetet adnak; a sok kis belső szöveg a szöveg egészével függ össze. Csábító volna a regényben a többemeles, szinte tetszés szerinti számban bővíthető cselekményt, s benne a pikareszk láncszerűségét látni. Inkább a románcsal (Frye tipológiájának egyik változatával) van dolgunk. Ebben a típusban – szemben a pikareszkkal – éppen a metaforikus szerkezetek bősége jellemző.

Ilyen egységesítő metaforasort alkotnak a regény könnyűmutatványosai. „Öten vannak tehát. Ők utaznak fel s alá az idők országútjain.” Mindenütt ott vannak – még akkor is, ha nincsenek ott. Az is ismeri őket, aki sohasem hallott róluk.

„Akkor is tudnánk róluk, ha egyetlen papírdarabka, fosszília, kódex, évkönyv, memoár, napló, útleírás, de még egyetlen gondolat nem adott volna hírt a működésükről. Jól van. A tanúkat meghallgatjuk. *De nem a bizonyosság kedvéért.* Csak hogy a kedvünk növekedjék.” (Kiemelés tőlem O.S.) Goran Dalmatinac, Feketekő Péter, Zorán Vukovics, Aaron Blumm, Franjo Mendebaba – többnyire valóban segítik a regény szereplőit. Am szerepük korántsem nevezhető egyértelműnek. Az öt különös férfi: „mintha a Sátán lenne öt különböző alakban”. A titokra kíváncsi Jozef Bezdán világkép és orgyilkos is. „Kik ezek az alakok és mit akarnak? Amit akarnak, azt vajon miért akarják? S miért azt akarják, amit akarnak?” Végül arra a föl ismerésre jut, hogy a mutatványosok bárhol és bármikor fölbukkanhatnak, „legendákból, álmokból, ködből és hajnali párából, éjszakából és az alkonyat véréből, a bölcsélet hordalékából és a hit pernyéjéből vannak összegyúrva”. Bezdán megtud valamit, de semmit nem tud meg, mert „nincs egyetlen válasz”. A modernség utáni irodalom eme nagy-nagy relativitásában egyetlen elfogadható út marad: saját magát kell figyelnie, könnyűmutatványossá kell válnia. A történetek szereplői (és olvasói) sorstársukra ismerhetnek a mutatványosok szomorúságában? Mindannyian mutatványosok vagyunk/lehetünk? Az ilyesféle általánosítás retorikai tetőpontján legföljebb ez a néhány mondat jelent fogódzót: „A mutatvány – mondja Pilinger Ferenc – senkié. Ha bárkié is lehetne, nem mutatvány lenne többé. – A mutatvány tehát mindenkié – mondja egyetértőleg Jozef Bezdán bólogatása is.” Meglepő fordulat, hogy a regény vége felé – valamilyen személyiség transzformációt is sugallva – könnyűmutatványossá válik Pilinger Ferenc (a mű egyetlen – úgyahogy központinak nevezhető – alakja), Vaszilka Drajan, a bolgár gyermek, Jozef Bezdán, David Mendelson (az egykori

zsidó kereskedő) és Arnót Abdurrahman (Buda utolsó helytartója) is.

A történet jelzett esetlegességei minden bizonnyal összefüggenek a legenda műfaji hagyományával. Hiszen sem a klaszszikus szövegekben, sem Darvasi regényében nem választható el a „valós” és a „képzelt”, az akciósor ily módon egymást feltételező és kizáró mozzanatokból áll. Ugyanez a tudatos elbizonytalanítás figyelhető meg a regény személyiségeiben. Ha átmenetileg össze is állnak bizonyos szereplőosztályok (például ellenfél – segítő), a funkciókörökhöz tartozók szüntelenül változnak, miként maguk az aktánsok határai is elveszítik körvonalukat.

Az esemény – történet – elbeszélés hármas rétegzettségében föllelhető nem szokványos, nem teleologikus eljárások mellett igen nagy szerepe van a regény költőiségének. Ha bizonytalan, elmosódó körvonalúnak érezzük az elbeszélést, az nagymértékben összefügg a nézőpont és beszédhelyzet sajátosságaival. A narrátor harmadik személyű ugyan, közléseitől azonban nem távolodik el. Önmagát is szemléli, s e tekintetben már mindegy, hogy a maga „valóságviszonya”, hangulata, világlátása vetítődik a hősökre, vagy azoké az övére. Az elbeszélő egy közülük. Nem idegen személyeket, nem eltávolított egzisztenciákat szemlél, sőt, a narráció aktusához sem alakít ki távolságtartó attitűdöt. Szólamának költőiségét semmi sem akadályozza. A jelentettnek éppúgy megvan az elbeszélő konnotatív gondolatát közvetítő funkciója, mint a jelentő jelsornak. Az elbeszélő történési jellege, a stilizáltság magas foka, a szerzőnek az elbeszéléshez való szubjektív viszonya, a szöveg plusz-szemantikai funkciója teszi költőivé a regényt.

Olykor úgy tűnik, a könnyemutatványosok azzal is gyógyítanak, hogy sírnak – a megalázottakért és megszorítottakért, esetleg azok helyett. A narrátor pozíciója talán éppen ebben rokonítható

a mutatványosokéval. Aztán az is kiderül, hogy „a szó sem gyógyít meg”, hiába minden szóeufória, „Nem lehet szavakra bízni. Felesleges. És talán mégis szükséges.” Messzemenő poétikai, nyelvszemléleti tanulsága van annak is, amit Szelkiáltó Borbála mond az önmaga után nyomozó Jozef Bezdánnak: „Még belehalsz nekem ebbe a hiábavalóságba. Hiszen neked kellene a legjobban tudnod, hogy aki maga után kémked, végül belehal. Meghalnak a mondatai, a mozdulatai, a gondolatai, s csak a lelke pislog úgy, mintha élne.” Gyanítható, hogy a „kémkedés” lefordíthatatlan metaforikus többértelműségében a minden áron megnevezésre, egyértelműségre, titkok megvilágítására törő művészet csődje éppúgy benne van, mint a „maga után kémkedő”, önreflexió irodalomé.

Szent és profán, bűn és jóság szétválaszthatatlanul kavargó Darvasi regényében. Művének az elbeszélés szövetébe simuló reflexív rétege a tarka és kegyetlen emberi létet érzékelteti, melyben a csetlő-botló hősök egyszerre szívják be a vér szagát és a rózsák illatát. A világkémről mondja a Kosztolányi-allúziókat keltő elbeszélő: „S míg az akarata egyik felével arra hoz millió példát, hogy az élet csodálatos, másfelől azt erősíti ugyancsak milliónyi bizonyítékkal, hogy az élet nyomor, kín és szenvedés völgye.” Darvasi ezredvégi élményével függ össze, hogy eme kettősségből a regényben többnyire az utóbbi van túlsúlyban. Kegyetlenkedésekről, válogatott halálnemekről olvasunk ebben a mérhetetlen szomorúságot árasztó regényben. Am e sok-sok deprimáló történet a mese szívárványszíneiben, a tragikum viharfelhői nélkül követi egymást. Mivel Darvasi világában mindenki egyformán kiszolgáltatott, egyértelműen jók, rosszak sincsenek. Elviselik a lét abszurditását, a pusztulást, a veszteségeket nem tragédiaként, nem sorscsapásként élik meg. „Az élet szégyen, mert minden pillanata botrányos.” „Sár és mocskok, rothadás

búze, halál mindenütt.” „Nádszál az ember.” – Ehhez hasonló mondatokkal szinte minden oldalon találkozunk. De ilyenekkel is: „a legnagyobb csoda, amikor arra döbbenünk, hogy az, amit siralomvölgynek nevezünk, a boldogság terepe is egyúttal”. Darvasi hősei a folyamatos vereségtudat állapotában vannak. Ezért is figyelemre méltó Jánossy kapitány kifakadása: „A hétszentséges kirelejumát! Hát megint! Hát már megint leszartak!” Nem kevésbé tanulságosak a kapitánynak a híres Ady-sort parafrázáló megállapításai: „Azt akartad mondani, hogy megint elkéstünk.” „Azt akartad mondani, hogy sohasem időben jövünk.” „És mindig elkésünk, és sohasem időben jövünk.” Am ezek a mondatok ugyanúgy elválnak a nemzeti-nemzetiségi kontextustól, mint Kovács András Ferencnek az erdélyi irodalom értékjelképét, létszimbólumát új összefüggésbe helyező verse. („Gyöngy és homok. / Most, ismét, mindörökkön. / De végül már csak gyöngyök. / Csak gyöngyök és disznók.” – *Napló, kilencvenöt nyarán*) A transzilván tradíció szerint – miként a kagyló a gyöngyöt – a kisebbség is szenvedései árán teremt meg értékeit. Nehezen ugyan, de értéket hoz létre. Darvasi regényében nincs értékteremtés: „a földi világ a törpék és a csökevényesek paradicsoma”, „nyomorult világ, kurva élet”. „Hagyod, hogy a mocskos hétköznapiak, a törpék győzzenek!” „A szart hagyod nőni, a gyöngyöt meg elveszted!”

Darvasi regényhőseinek nem a történelemmel, uraikkal vagy a hódítókkal van bajuk, hanem az emberi létezéssel. *A könnyűmutatványosok legendája* az 1541 és 1686 közötti történelmi események ürügyén a mindenkori történelemről, értelméről vagy értelmetlenségéről is képet ad. Darvasi történelemszemléletében az események a kiszámíthatatlan világrend megnyilvánulásai. A történelem nem egyértelműség és linearitás. Itt nincsenek szükségszerűségek, itt jóformán csak a véletlenek van sze-

repe. A történészek persze másként látják mindezt. *A könnyűmutatványosok legendája* azonban regény, melyben a nagy történelem legfőbb alulnézetből látszik – úgy, ahogy a kisember megéli. A történész – bár tudja, hogy nincsen százszázalékos szükségszerűség – tendenciákat, nagy vonalakat, lehetőségeket is lát, melyek persze könnyen el is puszkázhatók. A regény hősei (legyenek törökök vagy németek, kurucok vagy labancok) csak az „elpuszkázott tartományt” látják. Megtervezhető szabadság és mozgási lehetőség híján a história a kaotikus és nem a teleologikus arcát mutatja felénk. Ráadásul a regény kimondva, kimondatlanul azt sugallja, hogy mindenféle lejegyzés, megörökítés (ideértve a történetírást is) deformál, s a tény azonnal fikcióvá alakítja át. A krónikák fennkölt eseményeket őriznek a megtörtént alpári dolgok helyett. „Ezen a földön minden mindennel összeér, s ha úgy tetszik, van a miérteknek magyarázata, az inkább csak historikus tudósokdás vagy poétai szentiment. Itt a ráció a maga karikatúrája. Soha nem tudod, sírnod vagy nevetned kell-e a következő pillanatban. A szellentésből tragédia lesz, áldozati véredbe belekapnak, aztán megsütik és kiárulják. Ezen a földön nem a dolgok miérte az érdekes, hanem a lehetséges, ami viszont sohasem teljesedik be. Csak annak lehet igaza, aki belepusztul a rögeszméjébe, hogy lehetne másképpen is, mint ahogy van. Nem és nem. Ezen a földön soha nem lehet másképpen, mint ahogyan van. Isten angyalai unottan hozzák a híreket, és soha nem mondják el egészen mindazt, amit rájuk bíztak.”

A históriának itt (éppen amiatt, hogy „soha nem az, aminek valójában látszik”) nincs tanulsága, nincs értelem benne. Minden váratlan és esetleges, miként véletlen az is, hogy a szerelmeskedő Szilágyi Katinát és Somolyai Boldizsárt ágyugolyó találja el. Darvasi hangsúlyosan nem mimetikus prózájában – igaz, történelmi ku-

lisszák előtt – a fantasztikum birodalmában járunk. (Rögtön pontosítanunk kell: minden alkotásban megvan a mimetikus kényszer, de nem mindegyik egyformán és ugyanazon okból utánczó hajlamú.) Boszorkány él Balaszentmiklós határában, aki madárrá is tud változni, villik, férfi-tündérek, adriai szélleányok és viharfiúk tűnnek föl. A mesébe illő dolgok a fantasztikum – Todorov megfogalmazta – hármas funkciójának mindegyikére példaként szolgálhatnak. Groteszk hatást keltenek, elbizonytalanítanak és – nem utolsó sorban – a regényvilág művi, teremtett jellegét jelzik. A szabályos, logikus, szekvenciális narráció azért nem lehetséges, mert a lét vált kaotikussá. Az élet Darvasi regényében rendszertelenség, végtelen fikciók sorozata. *A könnyemutatványosok legendája*

hősei e sok száz oldalas könyvben mindvégig keresnek valamit. Ez a keresés azonban – miként Raymond Federman fejtegeti *A regény ma* című esszéjében – „a nemtudás vágyá”-nak módszerével jellemezhető: „Számomra a tudás olyasmi, amit azért szerez meg az ember, mert nincs meg neki. Ellenben ha azért vágyik tudásra az ember, hogy ráismerjen magában arra, amit úgyis tud, akkor nem szerzett meg semmit, akkor egyszerűen nemtudásra törekszik.” *A könnyemutatványosok legendájában*, mely mindenképpen a 90-es évek legjobb regényei közé tartozik, e „ráismerés” gesztusát is méltányolnunk kell.

Olasz Sándor

Egy könyvmutatványos legendáriuma

DARVASI LÁSZLÓ: A KÖNNYMUTATVÁNYOSOK LEGENDÁJA

Habár Darvasi László új – vagy talán első és mindezidáig egyetlen – regényét a legendaképződés olyasféle formája nem jellemzi, mint mondjuk Krasznahorkai László *Háború és háború* című regényét, a könyvet megelőző várakozás tüneteit talán betudhatjuk egy ilyenfajta működés eredményének. A teljesség igénye nélkül elég talán megemlíteni Márton László elismerő véleményét, mely az 1998-as (!) év kiemelkedő teljesítményei közé sorolta fiatalabb pályatársa kötetét, illetve hogy némely írások a történelmi regény újában ismét középpontba került tárgykörében Háy János, Láng Zsolt és Márton László szövegeinek sorába illesztik Darvasi – akkor még kiadás előtt vagy alatt

lévő – regényét. Az érdeklődő figyelem tehát, amely a rövidebb szövegek és a kisregénynek is betudható formátumú írások alapján formálódott meg, jelen esetben egy olyan előleges elvárás-struktúráként működött, illetve működik, amely a „Darvasi-kultusz” epitetont ugyan alkalmazhatatlannak láttatja, de – a jelenség szembe-tűnően impulzív és intenzív sajátosságai miatt – többnek tűnik egyszerű várakozásnál. *A könyvmutatványosok legendájával* ugyanis olyan regényt kapunk kézhez, amely mintegy rájátszik az elvárásoknak olyan összefüggés-rendszerére, amely az író eddigi munkái mentén alakult ki, s amely a Darvasi-szöveg sajátos megformáltságára vonja a figyelmet. A mesésze-

rűség, a történetvezetésnek a cselekménymenet kibontásában érdekelt volta és más ehhez hasonló vélekedések, melyek a Darvasi-recepcióban vezérgondolatnak minősültek, ismét előtérbe kerülhetnek, azzal a változtatással azonban, hogy itt a jól megformált történettel kapcsolatos előfeltételek a regényforma megteremtette keretben találkoznak össze a szimulatív elbeszélés, illetve a történelmi regény újonnan formálódó paradigmájának képzeteivel. Ez a találkozás viszont nem annyira Darvasi regényét, mintsem inkább a Darvasi-regény egyedi nimbuszát erősíti. Mihelyt ugyanis e több oldalról építkező, ámde mégis homogén szempontrendszer szem előtt tartó értelmezések együttese felbukkan, veszélybe kerülnek a szövegalkotás és a hatásösszefüggések hogyanjára rákérdező interpretációk. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy a mimetikus olvasatok nem képezhetnek – a szöveg nyelvi-poétikai megformáltságára vonatkozóan – semmiféle érvényes jelentést. Hiszen itt csupán annak a Darvasi-recepció egy részében tetten érhető tapasztalatnak a megfogalmazására történt kísérlet, amely a „történetelvűség versus szövegszerűség” kérdéses szembeállításában az előbbinek juttat előnyt. S efelől a tapasztalat felől jelen kritika merőben erőltetettnek, odaértett jelentéseket alkalmazónak, a Darvasi-szöveg egyediségében rejlő erőnyeit elhazudónak, vagyis egyszerűen inadekvátnak tekinthető. S ha a továbbiakban ez az írás mégis egy olyan úton kíván haladni, amelyben a szövegartikuláció némely sajátossága kerül előtérbe, az nem feltétlenül a Darvasi-regény legendaszerűségének megszüntetését, hanem átformálását jelenti.

Darvasi régóta várt regényét minden bizonnyal nagy örömmel üdvözlük majd a hazai multikulturális (irodalom)kritika művelői, hiszen ez az a könyv, amely végre alapot adhat tevékenységüknek. Az a fajta szöveg ugyanis a Darvasi-regény,

amely számot tarthat – talán éppen a fentebb vázoltak miatt – a Mészöly Miklós megidézése által is explicitté tett közép-kelet-európaiság szellemi horizontjának elbeszélésére, mivel több olyan aspektust tár a szemünk elé, amelyek ezen elbeszélés témáját a közép-kelet-európaiság nehezen megragadható – mégis általánosan használt – fogalma köré rendezik. A regény narratívája ezáltal az értelmezői logika által megfeleltethető volna azon kis elbeszélés logikájának, melynek fókuszában a magyar mint közép-kelet-európai, azaz mint sajátosan identifikálhatatlan fogalom kerül élénk. Identifikálhatatlan, mert mihelyt ez a kis elbeszélés helyi metanarratívává lép elő, a benne elhelyezkedő elemek strukturáltságának felcserélhetősége miatt lehetővé válik az elemek szelektív kiténtetése és a multikulturalitás relativizáló ereje egyaránt. *A könnyemutatványosok legendájában* olvasható történetek helyszínei és szereplői több kultúra, nemzet vagy nyelv képviselőiként bukkannak fel egy esetleges multikulturális értelmezésben, ami a regionális viszonyok térbeli elrendeződését egy magasabb szinten képes felmutatni. Jelképes értelmű ezen interpretáció keretein belül például a könnyemutatványosok alakja. Ők azok, akik mind az öten különféle nemzetiségűek, és személyükben testesül meg – a szimbólum logikája szerint – az a magyarságkép, amely botrányos, amennyiben a nemzeti tudatnak nevezett képzetet nem a *Kisebbségben* elgondolásai alapján határozzuk meg, hanem a különféle nyelvek, kultúrák közötti átmenetként jellemezzük. Ebben az esetben viszont a kultúrák különbözősége és egymásmellettsége egyként követeli meg azt az olvasási módot, amely a szöveg ideologikus azonosíthatóságát tekintti vezérfonalának. A könnyemutatványosok, mint egy tágabb térség képviselői, bár egymás közötti összekülönböződésükről is olvashatunk, mégis egy közös

cél érdekében adják elő mutatványaikat „Rostocktól Fiuméig, Münchentől Kijevig”. A közép-kelet-európaiság és magyarság sajátos viszonyának egy esetleges értelmezése ily módon meghatározott jelentérendszerrel, illetve azok igénybevételeivel zajlik. Nem csupán a már említett irodalmi hagyomány, de a nehezen meghatározható magyarságfogalom vagy nemzeti identitás képzete is közrejátszhat *A könnyemutatványosok legendájának* interpretatív megközelítésében. A szöveg jelképi vagy allegorikus szerkezete szinte arra készteti az olvasót, hogy emellett a megközelítés mellett döntsön. Mihelyt pedig erre esik választása, a regény toposzokból és egyedi történetekből felépülő narratívává lesz, amely ugyanakkor ezen transzformáció által is megtartja az őt preformáló metanarratív elemeket. Ez az értelmezői attitűd azonban sokkal inkább a *mire használjuk fel?*, s nem a *miként értelmezzük?* kérdését veti fel a regénnyel kapcsolatban.

Ha tovább követjük egy lehetséges, de fiktív kritika nyomvonalát, és egy olyan gyanakvóbb multikulturális értelmezővel számolunk, aki immár nem a metanarratívára való ráhagyatkozást, hanem annak relativációját véli kiolvashatónak a regényből, akkor a könnyemutatványosok alakját nem vonatkoztathatjuk a toposzok és a nagy elbeszélés közötti összekapcsolódásra, hanem inkább a kettő közötti folyamatos elkülönböződésre kell figyelniünk. Ebben az elkülönböződésben ugyan az egyik oldalt a hagyományozott képzetek alkotják, a másik oldalon viszont ezek dekonstruálása, devalvációja, ironizálása érhető tetten. Példának okáért az elbeszélésben a török *veszedelem* nem oly indokoltan negatív előjelű, mint ahogy azt a történelmi narratívák közvetítik. A török egy nép lesz a sok közül, amely szinte kontingens módon tartózkodik Buda várában, egy olyan várban, amely amúgy sem

a magyar lakosság kizárólagos birtoka. Élnék itt németek és zsidók egyaránt, akik ebből a sajátos, ám ugyancsak esetlegesnek látszó együttélésből következően a nagy elbeszélés részeseivé válnak. A történelmi relativizmus gondolata, mely ebben a kontextusban mint téma artikulálódik, adekvátnak tűnik abból a szempontból, hogy segítségével megpróbálhatjuk egybejátszani a preromantikus korszakot jellemző nemzet-identitástól mentes térségi és kulturális kapcsolatrendszert, valamint a nemzeti nyelv és kultúra köré szerveződött XIX. századi nemzetfogalomkonstrukciót. Eszerint viszont úgy tűnik, mintha Darvasi regényében a magyarok nem ez utóbbi értelmében vett magyarságfogalomhoz tartozónak vallanák magukat. A nemzetkarakterológia ugyan felbukkan, a tradicionális képzetek azonban rendre megkérdőjeleződnek, s átadják helyüket a szimbólumoknak és az allegóriáknak. A könnyemutatványosok így a szomorú közép-kelet-európai sorsot és magatartást hivatottak jelképezni, mely szomorúság egyszersmind a mutatvány művészi artikulációjában bennfoglalt játékszerű struktúra, illetve az imigyen tapasztalt meghökkentő, mégis csodaszerűen megerősítő, azaz eredeti (a mai befogadó számára átöröklött módon elgondolt) helyzetéből kimozdított, s más jelentésösszefüggésbe helyezett események következtében destabilizálódik. A *magyar* mint olvasási mód – mely Darvasi *Magyar novelláinak* értelmezésekor fogalmazódott meg e sorok írója számára – csak a nyelv s nem a kulturális és térségi mozzanatok által valósul meg (bármennyire legyenek is ezek nyelvíleg kifejezettek). A kitüntetett trópusok pedig úgy vezérlik ezt az olvasási módot, hogy a fogalmak mentén történő meghatározást az alakzatok közreműködését fegyelemben vevő interpretáció váltja fel – annak minden, a referencialitást érintő következményével együtt. Ez pedig a mul-

tikulturális kérdésmodtól elrugaszkodó, a szöveg poétikai artikulációját firtató, és a regényt a kibontakozó, s ezáltal folyamatosan változó életmű kontextusában elhelyezni kívánó értelmezést kíván.

A narrátori szólások, amelyek hol egyes szám harmadik személyben, hol többes szám első személyben, ámár azonosnak tűnő hangon szólalnak meg, több szituációt is képesek bemutatni, perspektivikus elrendeződésekhez vezetnek. A perspektívák nemcsak a sokféle történet egymáshoz való viszonyát – vagyis azok összefüggéseit és szembenállását – artikulálják, de egy sajátos hierarchiát is megképeznek, mely hierarchia sem annyira a hang, mint inkább a cselekményszöveg szintjén válik jelentőségteljessé. Magára a szituációra és a szituálás mikéntjére adott elbeszélői reflexiók is ezt a távlati megközelítésmódot hagyják örökölni az olvasónak. Mihelyt pedig a történetek egymásra vonatkozása a hierarchia által látszik megvalósulni – legalábbis amennyiben a könnyűmutatványosok történetét a többi fölé emeljük –, a mutatványosok legendája voltaképpen szervezője lesz az elbeszélésnek is. A történet és történelem egymásra vonatkozása ugyanakkor magában nem hierarchikus. Az évszámokkal jelölt részek elbeszélés módja ugyanis egyfelől nem nélkülözi azokat a mese-elemeket, amelyek a historikus adatcentrizmust elbizonytalaníthatják, és így a történelem narrativitása válik hangsúlyossá, másfelől a lineáris haladás csak amiatt valósul meg, hogy egy sajátos háttérnarratíva mégiscsak zsinórmértékké avatja a „történelemkönyvek” elbeszélés módját. A „külsődleges” történelmi idő – Buda elfoglalásától Buda felszabadításáig – ebben az ellentmondásos helyzetben csak akkor lehet szervezője a regényidőnek, ha egyben aláveti magát a regényidő poétikai megformáltságának is. Azt viszont nem mondhatjuk, hogy a hierarchia a cselekményszöveg teleologikus összeszövődéséhez vezet. Hiszen a mutatványosok alakja

köré csoportosuló történetek nem egyetlen pontba futnak, hanem megtartják sokrétűségüket, ugyanakkor a mutatványosok történelembe helyezett, de valamiféleképp mégiscsak történelemformáló legendájához kapcsolódnak. A narrátori szólalom nem tekinti magáénak a végzetszerűség távlatát, ellenben utólagosság jellemzi. A történelmi időre való rálátás éppen azért ellentmondásos, mert a központi történet, illetve a kétesélyes időperspektíva történelmi és narratív aspektusa ehhez a retrospektív elbeszélői horizonthoz viszonyítva vagy megkérdőjelezi ezen horizont jogosultságát, vagy maga válik érvénytelenné. A történelem és cselekményszöveg elbeszélését így olyan történetmondónak kell tulajdonítanunk, aki vagy hiteltelen mesékkel traktálja az olvasót, vagy pedig a történet szerkezetét szem előtt tartva meg sem kísérli a történetet hiteles színben feltüntetni. E két eset azonban nem mond ellent egymásnak. A történelem és történet(elbeszélés) viszonya e kettős perspektíva alapján a hitelesség kategóriáját alkalmazhatatlannak tűnneti fel, mivel a regény olvashatósága nem az adott történelmi távlat megvalósítását, hanem a történelem elbeszélhetőségének feltételeit kutatja. A történelem mint háttérnarratíva – utaltunk rá a „történelemkönyvi” kronológia kapcsán – nem éppen a narratív elemek hangsúlyozásán ügyködik, de mint elbeszélés, kísérletet tesz a történelmen – mint áthagyományozott nagy elbeszélésen – „kívül” eső történetek megformálására. A történetek és történelem közötti diszkrépancia láthatóvá tétele így szinte egybeesik a kettő közös előfeltevéseivel, amennyiben a történelem egyszerre többnek és kevesebbnek mutatkozik, mint történetek összessége. Ezért mindegy a regény kontextusában, hogy az elbeszélő avagy a történet hiteltelen-e, hiszen „a história soha nem az, aminek valójában látszik.” (14.)

A narrátori reflexió is a történelemnek és a regény történetének közös gyökere mellett érvel: „[...] az ember nem szabad. Hát néha úgy tesz, mint aki mégiscsak az. Szórakozik. Mulat. Játszik a könnyeivel. Megríkat másokat. Magát siratja.” (14.) A sírás és a boldogtalanság ugyanazon törőről fakad, mint a történelem (vagy történet-elbeszélés): „Így van az ember a históriával is. Ha szabad lenne, nem kellene neki.” (14.) A szabadság e sírva-vigadó – a sírást nemcsak afféle szublimációs folyamatként, hanem örömforrásként leíró – tulajdonságban nemzetkarakterre vagy általános antropológiai jellemzővé emelkedik, amely mint tradíció, a történetek közös tapasztalatáért is szavatol: „Máskülönben hagyomány az is, hogy úgy sírunk, mint dédapáink. Olyanok a könnyeink, mint az övéi. Arcunkat éppúgy temetjük tenyerünkbe, és mi is azt gondoljuk, hogy az az igazi könny, amikor a szív sír a szem tükrén át. Ez a mi igazi örökségünk. Ezért mondjuk azt, hogy a könnymutatványosokról akkor is tudnánk, ha egyetlen szó sem hangzott volna róluk. Ha jalkiáltás helyett is csak az összeszorított fogak csikorgatását hallanánk az idő színpadáról. Akkor is tudnánk róluk, ha egyetlen papírdarabka, fosszília, kódex, évkönyv, memoár, napló, útleírás, de még egyetlen gondolat nem adott volna hírt a működésükről.” (14–15.) A történet közvetítettsége eszerint a passzus szerint nem az írott szövegeken keresztül valósul meg, de még csak nem is a memória segítségével, hanem olyan „genetikailag kódolt” öröklődésen át, amely sokkal inkább látszik alkalmasnak a fentebb vázolt multikulturális értelmezési lehetőségek metanarratívájának körülírására, mint a kisebb elbeszélések (értve ezalatt a könnymutatványosok történetét és a regényt egyaránt) interpretációjára. Sőt, a hagyományt így nem is tekinthetjük történetekben manifesztálódónak. A történetektől elválasztható ha-

gyomány vagy történelem azonban illúzió. Amikor tehát jelen esetben a narrátori reflexió saját történetének narrativitása ellen szól, elbeszélte történetiségének fikciós vonásait hangsúlyozza. A történelem nagy elbeszélése, amely a kronológiát éppúgy magában foglalja, mint az események datálásának igényét, felbomlik, s nyomában ugyan fennmarad, ámde ekkor is csupán „megszüntetve-megőrzött” formában. A történelem ellenében a történet válik hangsúlyossá, s egyúttal a visszaellenőrizhetőnek vélt adatok rögzítésének és az erről való tudósításnak emlékezőorientációját is felülírja a képzelet játékszerűsége, mely a történetmondást olyan mutatvánnyá nevezi át, ahol az elbeszélőnek mint krónikásnak az imitáltan leíró szerepe is átfordul alkotói funkcióba: „Jól van. A tanúkat tehát meghallgatjuk. De nem a bizonyosság kedvéért. Csak hogy a kedvünk növekedjék.” (15.) „S hogy mit láthat a krónikás, az elbeszélő Magyarországon a század hetvenes éveiben? Sokat, de nem eleget.” (229.)

A Darvasi szövegeire jellemző, meglehetősen terhelt – és sokszor szinte jelentéltelenné vagy komikussá koptatott – trópusok egyedi rehabilitálása itt is kiütöközik. Ahogy más írásokban a szív, a test, a víz stb. figurális-motivikus kapcsolatrendszere, *A könnymutatványosok legendájában* a sírás – illetve a boldogtalanság – mutatkozik efféle strukturáló trópusnak, amelyet a meseszerűség, a kulturális szövegeződés toposz-szerkezete mentén haladó, vagy akár az elbeszélés reflexivitása és szövegszerűsége ellenében ügyködő interpretáció könnyedén beazonosíthat. Az azonosítás lehetetlensége azonban már a mutatványosok alakjában nyilvánvalóvá lesz. Amit ugyanis az öt alakról megtudunk, kevésnek bizonyul a fenti interpretációs indokok legitimációjához. „Öten vannak tehát. Ők utaznak fel s alá az idők országútjain. [...] Öten vannak, ez bizo-

nyos. / Név szerint Goran Dalmatinac, Feketekő Péter, Zorán Vukovics, Aaron Blumm és Franjo Mendebaba, öt férfi az idők országútjain. Szekerük ponyvájára egy szegény budai német festi a hatalmas, éggék könnyet...” (109–110.) A bizonyosság csupán a könnymutatványosok számára, mutatványukra, nevükre, nemükre, valamint utazószekerük kinézetére vonatkozik. A könnymutatványosok kilétét firtató kérdések mindegyre bizonytalanságba torkollnak. Amikor Arnót Abdurrahmann budai helytartó elé hamis könnymutatványosokat vezetnek, sajátos próbájával szembeülünk a mutatványosok azonosíthatóságának: „Azt akarod mondani, hogy csalók. Hogy az igazi könnymutatványosok többen vannak és valami szekerrel utaznak, és hogy a sírásuknak mindig marad valami nyoma. És az is tudni való, amerre ők járnak, ott valami fontos dolog történik. Ezeknél? – A hamis könnymutatványosokra mutat. – Nem. Mintha egyáltalán semmi sem történt volna.” (310.) A könnymutatványosok alakját körül lehet írni. Tevékenységükre és céljaikra azonban nem lehet egyértelmű választ adni, mint ahogyan a két hamis mutatványos „feketén-fehéren” igaz könnyei sem kielégítőek ebből a szempontból: „S valóban, a tömzsi és a hórihorgas alak úgy áll előttük, akárha egyetlen könnycseppet sem ejtettek volna. Tökéletesen fölszáradtak a fehér és hasonlóképpen a fekete könnyek. Valóban csak káprázat, rossz varázslat volt az egész?” (310.) Az egyértelmű, identifikálható varázslat tehát, amelynek nyoma sem marad, káprázat csupán, a mutatvány viszont maradandó. Arra a kérdésre azonban, hogy kik is a könnymutatványosok, nem adható válasz: „Abdurrahmann megtudta, kik a könnymutatványosok, vagyis semmit sem tudott meg.” (388.)

A budai pasa Jozef Bezdán hajszárait vizsgálván tudja meg „mindezt” a könny-

mutatványosokról. Megtudja róluk, hogy „mintha nem lenne életkoruk. Voltak, vannak, és megint lesznek. [...] bárhol és bármikor fölbukkanhatnak az ég alatt.” (382–383.) A szereplői nézőpont által bemutatott, az időbeli és térbeli dimenziót ily módon magukénak tudó mutatványosok azonban nem azonosak az elsődleges elbeszélés alakjaival. Amikor ugyanis név szerint említi őket a helytartó olvasta hajszál, egyiküket sem képes az olvasó a korábban elhangzott nevekkel behelyettesíteni. A könnymutatványosok itt említett alakjai sokkal inkább részesei a könnymutatványosok legendájának, s így ha az részben róluk is szól, azaz ők is tevékeny szereplői e mítosznak, mégsem tehető róluk megfelelő kijelentés, hiszen ellenállnak mindenféle olyan meghatározásnak, amely Abdurrahmann horizontjából tételvezhető volna. Ekképpen az identifikációra tett kísérlet nem a könnymutatványosok alakjának lehetetlenségét eredményezi, hanem a helytartó egyedi metanoiáját, mely által egy magasabb szintű megértéshez jut el, s ezt a narrátor is csak ellentétes szerkesztéssel, nem pedig állításokra épülő logikával képes elbeszélni: „A könnymutatványosok nyilván nem kémek. Vagy roppant ügyesen csinálják. Gyakorlati hasznuk még sincsen, mert nem árulnak és nem vesznek olyan híreket, melyek hadvezéreknek és uralkodóknak, kereskedőknek és hittudósoknak hasznára válna. Talán nem is változtatják meg a világ alakulását. Vagy mégis? És e pillanatban Abdurrahmann megérti, minden bizonytalanság, homály és kétség ellenére a könnymutatványosok titkának birtokába jutott. Az öreg török elneveti magát. Ennél különösebb titok talán nincs is a világon. Nem lehet szavakra bízni. Felesleges. És talán mégis szükséges. Mert mindenki tudhat róla, aki lélegzik, de senki nem tudja, aki él.” (385.)

A regény felütésében Pillinger Ferencről többes szám harmadik személyben ol-

vashatunk, ahol a narrátori pozíció betudható a könnymutatványosoknak is. A regény újraolvasásakor ugyanis a szereplő testvérként való emlegetése a legendának egy olyan olvasatát eredményezheti, amelyben az itt megszólaló történetmondó(k) az öt alak attribútumait veszi(k) fel: „Szavak és mondatok pusztaságában utazunk. És nem is az út, nem is a kedvünk lesz az, ami véget vet ennek az utazásnak. Talán csak egy semmi könnycsepp lesz. / S akkor ez éppen elég is lesz.” (7.) A regény zárata megerősíthet bennünket ebbéli feltevésünkben, ugyanakkor a berekesztés az átjárást fordított irányban is lehetővé teszi: „Kékkönnyes szekér döcög a távolban.” (576.) Hiszen amikor a könnycsepp mint előrevetített befejezés a könnymutatványosok szekerevel kerül kapcsolatba, nemcsak a többes szám harmadik személyű narráció változhat autodiegetikus elbeszéléssé, hanem a máshol a mutatványosokétól élesen elkülönülő pozíciójú történetmondói szólam is közelít a könnymutatványosok perspektívájához. Az első oldalak ismertetése továbbá azzal, hogy Pillingert testvérnek tekinti, nem pusztán arról ad számot – vagyis éppen arról nem –, hogy Ferike majdan könnymutatványos lesz, hanem eldöntetlenül hagyja azt a kérdést, amelyet egy előbbi idézetben Arnót Abdurrahmann is feltett, hogy ti. a könnymutatványosok szerepe befolyásolja-e a világ alakulását. A kérdés ehelyütt a könnymutatványosoknak az elbeszéléshez való viszonya felől nyer értelmet. Ha ugyanis a szekéren kóborló öt alak jelenléte és mutatványaik eredménye is történelemformáló jellegű, akkor sorsszerű tulajdonságokat kell tulajdonítanunk nekik, ezáltal pedig a narratívának (és a narrátornak) juttatunk divinatorikus pozíciót, mely nemcsak mindentudó, hanem mindenható elbeszélői attitűdöt is feltételez. Ha azonban a kontingenciát hangsúlyozzuk, akkor a könnymutatványosok története nem

lesz behelyettesíthető a történelem struktúrájával – és viszont. A mutatványosok ez esetben nem valamiféle globális történelmi tapasztalatot, hanem csak lokálisan érthető és érvényesülő eseményt mutatnak fel. (Sőt, ha figyelembe vesszük, hogy a könnymutatványosok sem látják előre mi lesz mutatványaik eredménye – vö. pl. „Azt sem tudhatjuk, miért erre jött velünk a szekér, s miért nem az ellenkező irányba” [573.], a kérdés tovább problematizálódik, és akár egy transzcendens értelemhorizont kialakulását is eredményezheti.) Ez a két megközelítés – a végszetszerűség és az esetlegesség – azonban elválaszthatatlannak bizonyulnak. Amikor a Pillinger Ferencről adott első jellemzést olvassuk, a narrátori hang eldöntetlen hovatartozása miatt nem lehetünk bizonyosak abban, hogy a szóban forgó gyermek kilétét tekintve leendő mutatványos-e vagy csak – egy retrospektív olvasat horizontjából ítélve – véletlenszerűen lesz azzá, hiszen testvéri mivolta az összetartozás megkérdőjelezhetetlenségét állítja: „Megvalljuk tehát, a testvérünk minékünk ez a gyermek, akiből nagy fejű, méla tekintetű magyar férfi lesz. Nem szertelen öcsénk, nem is komoly bátyánk, mert mindkettő az, és egyszerre az.” (9.) Ez az eldönthetelenség pedig amiatt válhat instanciájává az esetelegesség–végszetszerűség kettősségének, mert a kiválasztás/elhivatás/genetikai kapcsolódás nemcsak a történelem és történet viszonyának együvé tartozásáról szól, hanem a testvérségben rejlő helyettesítés esetlegességéről s egyszersmind meghatározottságáról: „Mégsem mindegy, kicsoda is az embernek a testvére. Ugy tehát az embernek testvére az, aki mi is lehettünk volna. Az embernek testvére az, akit anyánk éppúgy szeret a tejével, mint minket.” (9. Kiemelés tőlem.) A testvér-mivolt kölcsönös viszonyrendszere azonban mintegy tükrösstruktúra mentén a (mindentudó és min-

denható és/vagy esetleges és változó) narrátori pozíciótól is elvonja az önállóságot, és olyan intencionális keretbe foglalja elbeszélő és elbeszélte kapcsolatát, amelyben meghatározottnak véli a narratív horizontot is: „Az embernek testvére az, aki lát bennünket, akinek a pillantása mindegyre átúti az idő végtelen kiterjedését, ahogy a csillagnak fénye utazik fel s alá az égi világ kies országútjain.” (9.)

Az új könnyymutatványosok színrelépésének (568–569.) előkészítése nemcsak abban nyilvánul meg, hogy – főleg – Pillinger élettörténetét nyomon követhetjük. Hiszen sajátos legendaszerkesztés figyelhető meg a műben, amely legalább kettős szinten nyilvánul meg. A legendára jellemző mitikus vonások, illetve hogy a legendákat a több eltérő változatban ismerhetjük, olyan státuszt juttatnak ennek a szövegeződési formának, amelyhez nem a rögzített, identikus események megragadását, inkább szükséges társítanunk. A regény számos legenda, illetve történet köré építkezik. A magyar történelem néhány toposzának elbeszélése (pl. Absolon Demeter szárnyaló ürüléke és Homonnai-Nagy Bálint mindig késlekedő csapata), hászid történetek imitációja (pl. a zsidó falu a rabbi vezetésével a mennybe menekül), a török mesék és még sok más nép narratíva-kompozíciója alkotja azt a mikroszerkezetet, amely a regény legendáit különböző perspektívába helyezve szólaltatja meg. A narratív szólások hozzávetőleges azonosíthatósága azonban nem jelenti maguknak a legendáknak az identikus rögzíthetőségét. A legenda mint alapvetően a szóbeliségből táplálkozó műfaj a variációkat, a különböző lehetőségeket vagy akár az ellentmondásokat is szem előtt tartva nem ugyanazt a történetet beszéli el, és főleg nem ugyanúgy. A különböző mutatványosok kiválasztódása mentén figyelhető meg a legendaképződésnek az a szintje, amely immár nem a történet-

elemek formális, hanem a regény diegetikus dimenzióját érinti. Amint ugyanis Pillinger Ferenc mutatványossá emelkedése a leginkább és legszélesebb úton követhető nyomon a szövegben, úgy a többi leendő könnyymutatványos sajátos fejlődése kevésbé látszik előkészítettnek. (Bár további fokozatok is lehetségesek: amíg Jozef Bezdán története még jól elkülönített, Vaszilka Drajan szinte elhanyagolható szereplője – kiválasztásáig – a regénynek.) A fejlődésregénynek ebben az egyedi formájában a szelekció és a nevelés módszerei esetlegesnek tűnnek mindaddig, amíg az elbeszélő be nem mutatja az öt új könnyymutatványost. Ezen új könnyymutatványosoknak azonban már nem jut ki az előzőekhez hasonló mutatvány: az ő könnyeik nem könnyek transzformációi, hanem afféle intencionális és/vagy interszubjektív képességek, amelyek egy „te”-vel kapcsolatba lépve, annak közvetlen hasznára avagy kárára lehetnek (vö. 569.). A könnyymutatványosok legendája így nem értelmezhető a könnyymutatványosok egyenes vonalú átalakulása mentén, hiszen nem azonos struktúrában, hanem az új helyzetből (Buda felszabadításából?) fakadóan új követelményeknek és új hagyománytörténelemnek a közegében nyerne jelentést.

Az új mutatvány, akár a régi, valódi – még ha meseszerű is –, ám egyik értelme sem önmagában és önmaga által bomlik ki; a mutatvány által nem változik meg a történelem menete, mégis hatással van a történet alakulására. A mutatvány jelentősége feltehetően nem a könnyek milyenségében, hanem a körük szövedő legendákban rejlik. A könnyymutatványosok legendájának utánajáró implicit szerző maga is alávetette ennek a történelemnek. A már említett elbeszélői helyzet eldönthetlensége ugyanis egyszerre teszi lehetővé és mondja lehetetlennek azt a felvetést, hogy a könnyymutatványosok lennének az elbe-

szélők. Egy legenda szereplői ugyanis nem alkothatnak meg egy legendát. A legenda sajátos módon *megelőzi és feltételezi* azt, akiről szól – mint Potári Félix mondja Jozef Bezdánnak: „Túl sok az, amit tudsz. Valóban. De neked is a mutatvány kell. [...] *Fekszel egy legenda mélyén, és már ott is maradsz.*” (413. Kiemelés tőlem.) Ezáltal lehet a legenda egyszerre előleges és utólagos szerkezetű: a hagyomány, amely megtermeli ezt a legendát, lehet felelős a kialakulásáért. A mutatvány nem foglalja magában a legendát, hasonlóképpen a mutatvány nem egyenlő az elbeszéléssel. A legendaképződés metafikciós szintjét Darvasi prózájának intertextuális struktúrájában lehetne kijelölni. A könnyymutatványosok legendája ugyanis az a fajta nagyregény, amely „nagyságát” a kisebb formák kidolgozásának és egybejátszásának köszönheti. Ahogy Darvasi előző írásaiban a kisebb formák és a nagyobb poétikai struktúrák összeütközése mentén megfigyelhető litotézis alakzata volt a mérvadó, úgy *A könnyymutatványosok legendájában* az irónia olyan játéka figyelhető meg,

amely a folyamatos áthelyezést a kis formáktól a nagy elbeszélés(ek)ig elmozdítja. A korábbi Darvasi-szövegek tematikája is ennek mentén íródik át: *A könnyymutatványosok legendája* annak a rövidtörténetnek az átirata, amely a Borgognoni-kötetben olvasható. Ám e kapcsolaton kívül még a prágai felhő vagy Diótörő Irina története is megjelenik a regény lapjain. A kis elbeszélések enigmatikus rövidege tehát egyfelől alkalmas arra, hogy nagyobb formában is kifejezhető legyen. Másfelől viszont a korábbi írások szó szerinti idézetként való szerepeltetése és a különféle történetekből felépülő nagyforma olyan „mutatványként”, poétikai artikulációként jellemzi a szöveget, amely a címet ironikusan átértelmezi, és amely egyúttal a regény ironikus ajánlásává is válik. Darvasi könyve így lesz legenda, a szó nem műfaji értelmében, hanem annak etimológiáját tekintve: nemcsak *olvasnivaló*, hanem egyenesen *olvasandó* szöveg.

Bednarcics Gábor

Féllábbal a valóságban

KÁNTOR LAJOS: ERDÉLYI SORSKERÉK

Tartozás, továbbra is – zárójelek között ugyan és a függelékben, Kántor Lajos mégis így summázza több mint három évtizedes munkájának legújabb eredményét. Kudarcként éli meg egyrészt, hogy csupa nagybetűvel írt tanára, egyetemi oktatója „művének történelmi méreteit” alig-alig ismeri (el) a szakma és a közönség, hiába jelent meg csaknem két évtizeddel ezelőtt Budapesten mutatós válogatás, az *Enyém ez a történelem*, illetve a Kolozsvárt és Szabédon 1992 óta minden tavasszal megrendezett Szabédi-napokon elhangzott emlékezések, tudományos előadások gyűjteménye, a Cseke Péter összeállította *Szabédi napjai*. Másrészt kudarcként fogja fel mostani könyvét is: a *Szabédi László és a történelem* alcímet viselő *Erdélyi sorskerék* legvégén mérhetetlen hiányérzetéről ad számot. Folyvást buzgó elégedetlenségét főleg a források bősége táplálja. Hiába merült el bennük, kiapadhatatlanul bugyognak, kavarnak mégis; ahány újabb látogatás a Szabédi-házban, kutakodás a hagyatékban, kiadatlan alkotások, levelek, okiratok körül, annyi ok az elégedetlenségre, annyi hiábavaló kísértése a teljességnek. Kivált, hogy megannyi meglepetés érte már eddig is, számos ismeretlen dokumentumot hozott felszínre, közölt már korábban meg közöl most – esetleg újra – is. És kivált, hogy igazából nem is egy írói életmű titkai vonzzák, hanem ahogy az alcím is mondja, az író és a történelem viszonya, vagy ahogy másutt szerepel, Szabédi László és a kora. Ezért próbálkozik – tőle való a kép – történelmi és irodalmi dokumentumok hegyén átjutni, és ezért érezheti úgy, hogy – tőle a kiemelések is – tulajdonképpen választott hőse „élete drámáját, a kor nagy-

regényét” kellene megírni. Annál is inkább, mert „Szabédi-láttatása”-t kudarcos kísérletnek tartja mind Mózes Huba kismonográfiájában (*Az egészséget akartam*), mind a *Mórokban*, Székely János drámájában, mind pedig a Bálint Tibor-regény, a *Bábel toronyháza* egyik fejezetében. Hiába, hogy az írók a névadással is jelezték, más az alkotások és megint más az életrajzok hősképlete, ezt éppúgy nem látszott figyelembe venni, miként azt az esztétikai egyszeregyet sem, hogy a művek teremtett világa nem feleltethető meg a valóságos világgal. Egy magatartás, egy élet drámájának tárgyi bizonyítékai, tanújelei mások, mint egy szépírói életmű alkotásai. Az utóbbiakhoz alig férnek etikai normák, a magánbűnök vagy a közérkölcsök szempontjai: morálisan megítélhetetlenek. Nem így egy tudós, egy tanár, egy közéleti ember akár kényszerű fellépései, nyilvános szereplései. Programokkal, szónoklatokkal, politikai állásfoglalásokkal azonnal meg lehet bukni – az elbeszéléseket, verseket, színműveket, de tán még az esszéket, kritikákat is hosszabban tartó próbának veti alá idő s közönség. Nem lehet tehát ok a türelmetlenségre: Szabédi szépírói munkássága értékei felszínre kerülhetnek, feledésbe merülhetnek viszont emberi drámájának, „kifordult én”-jének (Bálint Tibor) konfliktusai.

S alighanem ez lesz Kántor Lajos, a tanítvány legfőbb érdeme, még ha most nem tart is egyensúlyt egykori tanára művészi alkotásai és politikai alkudozásai

Balassi Kiadó
Budapest, 1999

között. Könyve igazán jó részei Szabédinak, e népi elkötelezettségű embernek a „külön kerék”, illetve „a romokon sodródó sorskerék” képeivel érzékeltetett kiszolgáltatottság- és otthonlanságérzetét, politikai irányítvesztéseit, gondolkodói-alkotói integritása védelmében történt megalázkodásait elemzik, elismerésre méltó alapossgal, szeretetteljes következetességgel, csodálkozó könyörtelenséggel. Kertelés nélkül adják elő a „túlteljesített” önbírálat, önostorozás eseteit, az olyan példákat, amikor bármily nemes cél elérése érdekében is, olyanok kegyét kereste, akiket korábban megvetéssel gúnyolt ki. A szerző itt-ott talán maga is túlzónak tarthatta ítélőbírói szigorát, mert ezt ellensúlyozandó, jóvátévő igyekezetében egyrészt a közös bűn kétséges érvényű elvével, a Nagy László írta táncszó szellemét követve, a „tyuhahé, rókaprém, más is kurva, nemcsak én, húzd!” önyugtatóásával érvelt, a magyar nemzetiességű írástudók között hasonló kortársi példákat keresve s találva akár a Párt szolgálatába való szegődésre, akár pedig az 1956-os forradalom megtagadására. A szigorúság enyhítésére szolgálhatnak másrészt, mintegy a lehúzó emberi gyarlóságokat, gyengeségeket közömbösítendő, a művészi teljesítménnyel kapcsolatos megemelő, magasra minősítő szavak. Az olyanok, mint amelyek egyszerre nevezik Szabédit József Attila, Illyés Gyula és Szabó Lőrinc rokonának, a „mégis más, mint ők” bőséges kifejtést kívánó kiegészítésével. Megjegyzés kívánczolna tán az *Üdvözlégy, szabadság!* című költeményhez is: esztétikai értékeinél becsesebbek kortörténeti érdemei. Hosszabb poétikai elemzés kísérhetné meg bizonyítani, hogy valóban a századközép magyar szerelmi lírájának kiemelkedő darabja az a *Csillogj, Margitka*, amelyről ráadásul még az is leíratik, hogy bizonyos elemei előrevetítik egy életszakasz (még inkább: az életmű) legvitathatóbb versét, „a kommu-

nista konvertita programadásáig ívelő *Ve-zessen a pártot*”. Kérdéses lehet aztán, hogy nincs-e más is Szabédin kívül, főként az egyetemes magyar irodalomban, aki épp úgy „máig érvényes módon” és épp olyan „kemény kritikával” merete jellemezni a népi demokrácia világát, mint ő *A pacsirta* című versében vagy az 1958-ból való „korszakos novella”, *A rák* lapjain. Ez utóbbi emlékezés alapján a szerző jelentőségét Ionescóéhoz mérni csakúgy arányítvesztésre vall, mint a drámaírói hagyatéak darabjai között a *Szabadság rabjai (Rablelkek)* című „csodálatos torzó”-ban lenni fel – a zárójelbe tett, és felkiáltójellel ellátott – „legtöbbet ígérő” Szabédi-művet, amelyik hozzá még egyszerre előzménye a *Vendégségnek*, a *Magellánnak*, a *Lócsiszár-nak*, a *Hugenottáknak*, de az *Ártatlanok-nak* is, Páskándi Géza, Kocsis István, Sütő András, Székely János meg Csiki László darabjainak. Igaz, mindezek eldöntését egy későbbi gondos szövegelemzésre bízta. Ehhez hasonlóan várja el a szakemberektől, hogy – mint írja – színt valljanak a hosszú évek megfeszített munkájával készült, a szerző főművének szánt könyvéről, *A magyar nyelv őstörténetéről*. Hogy a tudományos teljesítményt követő és csaknem negyed százada tartó (csaknem) csönd maga a színvállás – ennek tudomásul vétele a jegyzetekbe szorult. Abból a függelékből egyébként, ahol kudarcérzetét és a szinte sziszifuszi bevégezhetetlen feladat kínját enyhítendő ötleteit görgeti elő, szempontokkal, javaslatokkal áll elő egy majdani, valóban teljes Szabédi-monográfiához. E szelíd ajánlatok, az Ör-kény Istvánnal, Tamási Áronnal és másokkal kapcsolatos felvetések között az *Újholdra* vonatkozó tetszik túlhajszolt-nak: a nyitó kérdésre – „Mikor és hol került Jékely Zoltán az *Újhold* közelébe?” – a könyvben gyakorta hivatkozott Pomogáts Béla egyenesen azt válaszolhatná, hogy: semmikor és sehol. Kismonográfiája szerint Jékely a *Magyarok*, a *Vigilia* lapjain

kapott nagyobb teret, de „főleg az újjászülendő Válasz táborában érezte otthon magát”.

Bibliográfiai adatok, filológiai tények híján valamiféle kompenzációs szándék tétetheti föl Szabédival kapcsolatban is ezt a kérdést. Sejtelve, sejtetése annak, hogy úgy juthatott csak az *Újhold* közelébe, ha eltávolodott a szolgálatelvű, a szerepválaló, az elkötelezett irodalomtól. Ha kritikával illette – ahová saját lapja, a *Termés* révén is, mégiscsak tartozott – a népi(es) mozgalom romantikus elemeit, idegenkedett, úgymond, az ennek körében érvényesülő irracionalizmustól, miszticizmustól. Eppen egy kortársi emlékezés tanúsítja azonban, hogy nem a „tiszta irodalom” eszménye vezette. Hogy már a háború közepén, 1943-ban szükségesnek látta: a *Termést* és szerzőinek munkásságát a baloldal szolgálatába állítani. Erős a gyanú, persze, hogy ez éppen olyan „fállábbal való baloldaliság” lehetett, mint jóval előtte, 1927 után a teológussága, amikor is egyidejűleg volt az unitárius hittudományi főiskola hallgatója és a román tannyelvű egyetemé, francia szakon. Csakhogy a teológiát ott lehetett hagynia – nem így a baloldali eszméi letéteményesét, a Kommunista Pártot, amibe 1945 tavaszán lép be. Ám mintha ide is csak a fállábat tenné be: a könyv sűrűn és hosszan idéz a kívülállásáról tanúskodó dokumentumokból. Mint ahogy különvéleménye volt korábban, például a transzilvanizmusról vagy a második bécsi döntés hozta erdélyi feladatokról, de külön – az 1943-as szárszói beszéde mutatja – a dogmatikus pártpolitikai magatartásról, aztán, már 1945 után a Magyar Népi Szövetség munkájáról, nem utolsósorban pedig a Balogh Edgár, Bányai László és Méliusz József nevével jelzett kommunistákról. Az *Erdélyi sorskerék* bizonyára legtöbbet forgatott lapjai lesznek, és méltán, ahol ezekről esik szó. A Szemlér Ferenc *Erdélyi Helikon*-beli cikke (*Jelszó és mítosz*), majd a körlevele kiváltotta tépelődéseiről, a Táj-transzilva-

nizmus és az Ország-transzilvanizmus közötti különbségtételről. Az utóbbit Kós Károly nevéhez kötve kiemeli, hogy kezdetben csakugyan jelentett eredményt, lelkileg megkönnyítette az új államkeretek között való elhelyezkedést, ám később már „a fajták közötti megértés hangoztatásával, saját illúzióinak áldozata lett”. A megértést csak a magyarok hangsúlyozták folytonosan – figyelmeztet –, a románok sem és a németek sem, ennek pedig nem lehet más eredménye, mint hogy „a mind agresszívebb nemzeti szellemmel csak a valóságban nem létező – vagy legfeljebb csak a múltban létező – erdélyi szellemet tudjuk szembeállítani”. Nagyon tanulságos az is, ahogy felmenti Áprily Lajost a vád alól, miszerint cserbenhagyta Erdélyt. Azt fejtegeti itt, hogy az uralomváltozás tényének elfogadásával az embernek esetleg az egész elméjét „csupa magyarságotól idegen gondokkal” kell megtöltenie, s ez óhatatlanul lemondást is jelent a magyarságáról. Ennek előtte – az 1928–29-es naplójában – már közvonalazta az Erdélyre leselkedő veszélyeket („uralgó gondolata a változatlanúság lesz, a múlthoz való ragaszkodás, a konzervativizmus”), illetve a *Magyarok Romániában* Németh Lászlójához hasonlóan tipizálta az erdélyi magyarok magatartását, az előttük álló lehetőségeket.

Másféle veszélyekről adott számot a háború idején, azt tapasztalván, hogy „a mi jelenlegi hangadó baloldalunk sokkal kevesebbet törődik a magyar érdekeinek – (...) semmi más nemzetiség ellen nem irányuló, teljesen jogos érdekeinek – védelmével, mint amennyire törekszik azokkal a román demokratikus erőkkal való szövetkezésre, amelyek (...) nem ritkán csak azért öltöznek a demokrácia álarcába, hogy annál hatásosabban szolgálhassák azokat a nagy román érdekeket, melyek gyakran más népek – s éppen a magyarság – rovására próbálnak érvényesülni. Még bent sincs a román állam közigaz-

gatása Észak-Erdélyben s máris készülnek a romanizálás apostolai minden magyar intézmény kompromittálására, 'közös'-sé tételére s később történendő majorizálására". Fátumos, látnoki, kemény szavak. Nem kevésbé szigorúak szólnak arról, hogy a Magyar Népi Szövetségben vezető funkciókat betöltő kriptokommunisták többet ártnak, mint használnak, amikor a magyar nemzeti érdekek védelme helyett a román demokrácia nehézségeit magyarázgatják. Általában szájkosár-politikát űznek – szól az ítélet, megtoldva azzal, hogy nagymértékben hozzájárulnak a kommunizmus megutáltatásához is, és hogy a néhány ezer ember alkotta, aktivistákból álló Magyar Népi Szövetséget mindenki a (román) kommunista párt fiókvállalatának tekintse. Külön kellene válni a kommunistáktól – ajánlja –, annál is inkább, mivel szerinte a népi szövetségen kívül álló, de ezt a román és a magyar reakcióval párhuzamosan kritizáló és sorvasztó magyar kommunisták felelősek a magyar nemzetiségi társadalom meghasonlásáért, a „lappangva dülő testvérharcért”, és azért, hogy a szövetség „politikai ütőképessége oly csekély”. Hiányolja a külföldi kapcsolatokat, nem kevésbé a gazdag támogatókat. Soknak tartja viszont az ígéreteket – s még ennél is nagyobb hibának, hogy fel is ülnek ezeknek az ígéretnek. Groza kijelentését, a vámuniót hozza fel példának, hogy mennyire más a program és más a valóság. Hiába nincs vámunió – írja –, a magyarok „úgy viselik magukat s mástól is olyan viselkedést követelnek, mintha máris egy magyar-román köztársaságban élnénk”. Miközben pedig a román nép valóságosan gyarapodik, a magyar népi szövetség alig teszi szóvá a sérelmeket, a föld-reform során a magyarságot sújtó visszaéléseket.

A békeszerződések megkötése előtt a trianoni határokat is szóba hozza. Okosan érvelve fejt ki, hogy a román demokrácia számára igenis van határkérdés, hi-

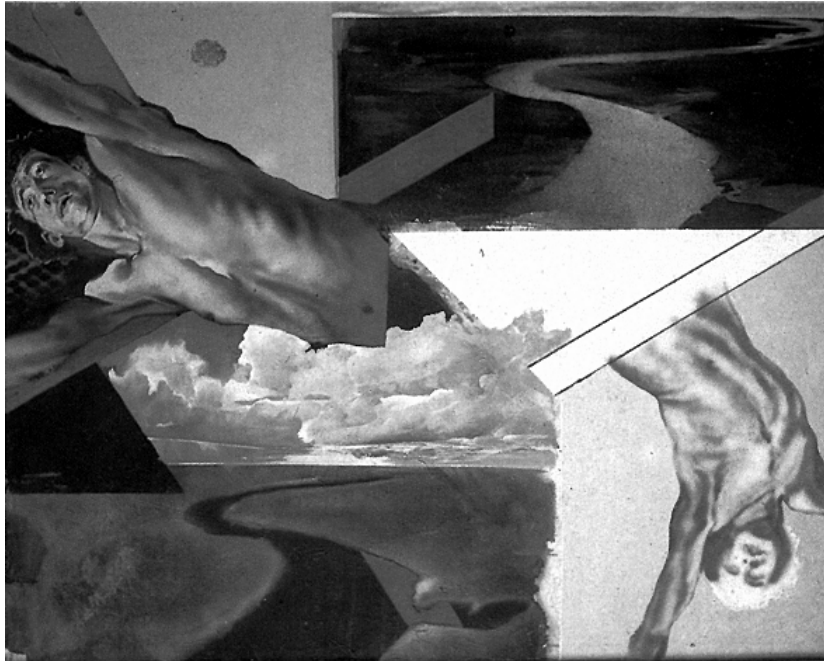
szen amikor kijelenti, hogy a határok nem fontosak, akkor ezt úgy érti, hogy nem kell bántani a trianoni döntést. S ha a magyarok számára nincs határkérdés, akkor éppen ezért van egy másik kérdés: függetlenül az újonnan meghúzendó határoktól, a békeszerződéseknek tartalmazniuk kell „az idegen határokon belül eső nemzetiségek teljes nemzeti szabadságának biztosítékait” – így lehet a nemzetiségi kérdés nemzetközi ügy is, mert ha a romániai magyarság nem lenne részese Románia szuverenitásának, akkor már nem is az ország szuverenitásáról, hanem „a román népnek a magyar nép felett gyakorolt szupremációjáról van szó”.

Tiszta, világos szavak. Az értéküket nem, de a jelentőségüket, szerepüket csökkenteni, hogy kivétel nélkül magánlevelekből valók. Püski Sándorhoz, Balogh Edgárhoz, Kurkó Gyárfáshoz, Jordáky Lajoshoz íródtak – nem a nyilvánosságnak. Akad ugyan eset, 1946 nyarán újság tudósít róla, amikor egy nagygyűlés szónokaként javasolja az erdélyi magyarság jobb megélhetősége érdekében a nemzetiségi területek iparosítását, hozzátéve, hogy ugyanezek a területeken „az államnak ne legyen joga telepítéssel vagy más egyéb intézkedéssel” az arányszámot a nemzetiségek hátrányára mesterségesen csökkenteni – közszerepléseit, nyilatkozatait, vezércikkeit, hozzászólásait mégsem az jellemzi, hogy az ezekben kifejtett vélemények, gondolatok összhangban volnának az emlékeztetésül készült feljegyzéseivel, fogalmazványjaival, postára adott vagy olykor el sem küldött leveleivel. Mintha féllábbal a valóságban állna, féllábbal viszont az illúziók, tévhitek talaján igyekezne megkapaszkodni. Kántor Lajos nem egy példát hoz fel ennek a kettősségnek az illusztrálására, jóllehet tagadja hőse kétkésűségét. S ha nem tartja is – mint a *Vezessen a pártról* értekező Bogdán László – „elképesztő”-nek Szabédi „önfeladásá”-t, az önkritika s az önostorozás stációinak meg-

jelölése után ő is eljut egy kíméletlen kijelentésig: „önbolondító beszéd”-nek nevezi tanárának azt a felszólalását, ami „teljes bizalommal, előlegezett szeretettel” üdvözölte a Babes és a Bolyai egyetem egyesítését, vagyis az önálló magyar egyetem megszűntét. Az *Erdélyi sorskerék* az önkéntes halálával bátran tiltakozó, önfeláldozóan protestáló művész mítosza helyett a kétségbeesetten megalázkodó, a letartóztatástól, a börtöntől rettegő, az utolsó le-

velével is a párt megyei (első?) titkárához forduló értelmiségi kálváriajárását eleve-níti meg. Szabédi alakja így kezd kiválni a mártírlegendák ködéből. Emberi formát öltve mutathat rá igazán a történelem embertelenségére – beváltva a könyv alcímének ígéretét.

Márkus Béla

KÉRI LÁSZLÓ: ANDRÁSKERESZT

Szerkesztői asztal

Kérjük kedves olvasóinkat, hogy idén se feledkezzenek meg rólunk, és személyi jövedelemadójuk *egy százalékával* segítsék a Tiszatáj megjelenését.

Név: Tiszatáj Alapítvány. Adószám: 19082349 1 06

*

Márciusi számunkban két füzet is található. A Diákmellékleten kívül az 53. évfolyam tartalommutatója is most jelenik meg.

*

Január 26-án *román vendégeink* voltak. Anamaria Pop, a budapesti román kulturális központ igazgatója a marosvásárhelyi Vatra c. folyóirat szerkesztőit kalauzolta Szegeden. Anamaria Pop kiváló költő, irodalmunk jeles fordítója. A Vatra főszerkesztő-helyettesével, Al. Cistelean úrral a Tiszatáj és a Vatra együttműködéséről is szót váltottunk. A Vatra 1999 augusztusában magyar számot adott ki, s vendégeink a magyar irodalom további bemutatásához kérték segítségünket. Szerkesztőségünkbe látogatott Maria Teodora Pop konzul is.

*

Néhány szerzőnkről: VÖRÖS ISTVÁN író, költő a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen cseh irodalmat tanít. SCHEIN GÁBOR ugyanott esztétikát oktat, költő, műfordító, irodalomtörténész. VILLÁNYI LÁSZLÓ a győri Műhely szerkesztője. BOMBITZ ATTILA tanársegéd a Szegedi Egyetem Német Intézetében.

Áprilisi számunk tartalmából:

JUHÁSZ FERENC, BOZSIK PÉTER, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei

LOVAS ILDIKÓ, KONTRA FERENC novellája

100 éve született Szabó Lőrinc

(KABDEBÓ LÓRÁNT, TANDORI DEZSŐ tanulmánya)

Diákmelléklet: Balogh Tamás *Karinthy Frigyes Capillária* c. regényéről

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2000. MÁRCIUS

68. SZÁM

VADAI ISTVÁN

Tükörben tükröződő tükör

Petőfi Sándor: Itt állok a rónaközépen...

*Itt állok a rónaközépen,
Mint a szobor, merően.
A pusztát síri csend fődé el,
Mint elfödik a halottat szemfödéllel.
Nagy messze tőlem egy ember kaszál;
Mostan megáll,
S köszörüli a kaszát...
Pengése hozzám nem hallatszik át,
Csak azt látom: mint mozg a kéz.
És most idenéz,
Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?*

Szalkszentmárton, 1846. [március 10. előtt]

Petőfi Sándort nem kell bemutatni a magyar olvasónak. Minden kisdíák kívülről fújja az életrajzát, jó néhány versét mindannyian kívülről tudjuk. A *János vitéz* közös olvasmányélményünk. Felesleges lenne felmondani azt is, hogy mi történt 1848. március 15-én, ez hozzátartozik nemzettudatunkhoz. Petőfi nemzeti mitológiánk része. Ez a kitüntetett hely azonban együttjár azzal, hogy sokunkban sablonos kép él a költőről. Miután megtanultuk, hogy a népiesség jegyében milyen műfajokban alkotott, s milyen témák, motívumok jellemzőek rá, azonosítjuk ezzel a szereppel, s nemigen változtatunk ezen a képen. Petőfi a népdalok egyszerűségével író költő, a magyar rónát önti tájversekbe, később pedig a 48-as forradalom és szabadságharc látnoki erejű szónoka.

A Petőfi-életmű azonban olyan műveket is tartalmaz, melyek nem illenek bele a fenti elképzelésbe. Nem szoktunk arra gondolni, hogy Petőfi társaságban

PETŐFI SÁNDOR
(1823–1849)

A költemény egyetlen hatalmas metafora, vagyis allegória. Valamivel nehezebb megérteni, mint a hasonlatot, főleg azért, mert egytagú metaforáról van szó, vagyis a költő nem nevezi meg a hasonlítottat. Miután már rájöttünk, hogy a vers miről is szól, a részletek azonosítása már nem okoz gondot. A róna átváltozik világ-mindenséggé, ahol a költő középen, élete delén áll.

szívesen beszél franciául, hogy Shakespeare-t fordít, és a *Coriolanus*-t a mai napig az ő fordításában élvezhetjük. Ugy érezzük, hogy Petőfi a nép költője, egyszerű lelkű, őszinte költő, holott megtanultuk, hogy a *Pesti Divatlap* szerkesztője, Vahot Imre terjesztette róla, hogy mindig magyaros ruhában jár, és víz helyett is bort iszik. Valójában Petőfi városi életformához szokott, tanult és művelt költő volt. Kávéházba járt, hogy a pesti egyetemista diáksággal találkozzon. Nem véletlen, hogy a Pilvax kávéház neve kapcsolódik március 15-éhez.

Az elemzés tárgyául választott vers jól példázza ezt a felemás Petőfi-képet. Elsőre röpketájversnek tűnik, noha egyáltalán nem az, s csak akkor tudjuk helyesen értelmezni, ha eltávolodunk a hagyományosnak nevezhető, felszínes Petőfi-képtől. Ha belesétálunk abba a csapdába, hogy pusztai zsánerképként fogjuk fel a költeményt, nem találhatunk benne semmi érdekeset. Hogy ilyen, egyszerűsítő olvasat tényleg létezik, erre két példát is bemutatunk. Az első egy irodalmi mű, Mészöly Miklós *Merre a csillag jár?* című kisregényéből való. Figyeljük meg, hogyan építi be az író Petőfi versét a mű szövegébe:

„Rég nem találkoztam ilyen csendes derűvel várakozó tömeggel. Lehettek vagy százan. Volt köztük szegényesebben és módosabban öltözött, nem hiányoztak a különcködők sem, divat majmolói, egészében mégis úgy hatottak, mint száz ember, akik véletlenül összeverődtek. Am ez mégsem volt így, kiderült; valamennyien a pócsi vásárról voltak hazatérőben. Ezért lógott mindenkinek a kezében szatyor vagy cekker, némelyiknél kopott bőrrönd, átalvetőre megcsavart zsák, sőt vadonatúj tarisznya is – leffegő hajtókáján az újra divatos pusztai zsánerkép bőrből domborított mása: »... pásztor áll a rónaközépen, Mint a szobor, merően, A pusztát síri csönd födé el, mint elfödik a halottat szemfödéllel. Nagy messze tőlem egy ember kaszál; Mostan megáll, S köszörüli a kaszát... Pengése hozzám nem hallatszik át, Csak azt látom: mint mozog a kéz. És most idenez, Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...«

A dőlt betűkkel szedett rész elemzendő versünk torzított szövege. Az író módosítja a vers első sorát, egy pásztor szerepeltet az egyes szám első személyű elbeszélő helyett. Erre vélhetően azért volt szükség, mert a versben ábrázolt jelenetből bőrből domborított képként kell szemlélnünk. Az „Itt állok...” ebben a helyzetben értelemzavaró. De a zavar végül is megmarad, mert hiába került az első sorba egy pásztor, a vers további szövegében bennmaradtak a *tőlem, hozzám, látom, idenez, engem, szemem, mozdítom* szavak. Ezek elárulják, hogy a szöveg nem egy bőrből domborított kép leírása, hanem torzított idézet. Az edzett Mészöly-olvasó persze eleve erre gondol, hiszen az idézőjel, a dőltbetűs szedés, illetve az idézetben szereplő rímek amúgy is erre utalnak. Az író különösen ebben a kisregényében gyakran szerepeltet vendégszöveget, a modern magyar próza szokásos alkotói eljárása az idézés. Nem is az az érdekes számunkra, hogy rábukkantunk egy idézetre, hanem hogy Mészöly hogyan idéz.

Most lényegtelen, hogy az idézet egy helyen pontatlan („mint mozog a kéz” helyett „mint mozog a kéz” szerepel). Az a lényeges, hogy az író pusztai zsánerképről beszél, s ezt az első sorba csempészett pásztor alakja még erősíti is. Vagyis Mészöly úgy értelmezi Petőfi költeményét, mintha a benne szereplő pusztai azonos lenne a Petőfi-versek hagyományos alföldi tájával, mintha a jelenetben szereplő kaszáló ember ugyanolyan figura lenne, mint a juhász a *Megy a juhász számáron...* kezdetű versben. Nyilván azért érti így, mert Petőfiről tudjuk, hogy jellemző rá a tájvers és a zsánerkép műfaja. Annyira jellemző és annyira megszokott, hogy Petőfi költészetét szinte azonosítjuk a zsánerkép-költészettel. Mészöly tehát fog egy leffegő hajtókájú tarisznyát, giccses bőr-

domborítást képzel rá, és azonnal idéz is egy elsőre giccsesnek ható pillanatképet pusztával, pásztorral, kaszáló emberrel.

Két példát ígértünk, a második Horváth János értelmezése. A neves irodalomtörténész vaskos kötetet írt Petőfi Sándorról. Ebben elemzendő versünket a következőképpen mutatja be:

„Aprólékos előkészületeket tesz, s körülményeskedésével fontosnak sejteti, várhatja célját, a végső gondolatot. Így egy már érintett darabban, mely részletező képet fest; magát a róna közepére állítja, s onnan szemléli mozdulatlanul a pusztát; megakad szeme a kaszáló emberen, már csak azt figyeli: »Mostan megáll, S köszörüli a kaszát...» Azt hinnők, most fog történni valami; folytatódik a kép: nem hallja a kasza pengését, csak a kéz mozdulatait látja; »És most ide néz«: most kell már történnie valaminek, annak az egynek, ami a költemény célja lehet: most jön hát a fontos, a költemény veleje:

*Engem bámul, de én szemem sem mozdítom...
Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?*

Tehát ennyi az egész? Ezt vártuk? – gondolja az olvasó első pillanatra; de legott úgy érzi, hogy ebben mégis kell valami súlynak, gondolatnak lenni, mert a költő arra készített elő. Mit tegyen? – gondolkozik rajta, hogy mi különös is lehet azon, hogy Petőfi, meg egy kaszáló ember a pusztán messziről egymásra néznek s arra gondolnak: vajjon mit gondol a másik? Odaáll harmadikúl az olvasó s gondolkodik. Mellékes, hogy ki mit gondol; a költemény elérte azt, hogy az egyszerűt különösnek tudta feltüntetni; a jelentéktelen, sőt önmagában üresnek látszó gondolatba tartalmat kényszerít belevinnünk, elgondolkoztat rajta.”

Horváth János annyira tanácstalan, hogy „önmagában üresnek látszó gondolat”-nak nevezi a verset, melybe az olvasó visz tartalmat azzal, hogy gondolkodik rajta. Mulatságos gondolat. Mintha egy találókérdés azt kérdezné: Mi a kérdés? Ezen kívül az értelmezés nem tesz mást, mint részletezi a költemény tartalmát, és rákérdez arra, hogy valóban ennyi lenne az egész? Láthatóan Horváth János is érzékeli a költemény furcsaságát, ám ahelyett, hogy feltárná a jelentését, úgy hiszi, hogy nincs is jelentése.

Próbálkozzunk ezek után magunk! Először sétáljunk bele előfeltevéseink csapdájába, és értelmezzük Petőfi versét tájversként! Mintául szolgálhat *Az alföld* című költemény. Ezt mindannyian jól ismerjük, s tudjuk róla, hogy térben tagolódik, a távoli-tól halad a közeli felé, és részletező leírással mutatja be a magyar pusztát. *Az Itt állok a rónaközépen...* több ponton is hasonló eljárást követ, az összevetés nem tűnik haszontalannak.

Közismert, hogy *Az alföldet* Petőfi Pesten írta, azaz nem a vers helyszínén, hanem nagyvárosban. A költemény legvégén mégis hitelesen hangzik az „itt születtem, itt boruljon rám a szemfödél, itt domborodjék a sír is fölöttem.” Miért? Azért, mert a költő rafinált síkváltásokkal megteveszti az olvasót. Figyeljünk a költő nézőpontjára, a „kameramozgásra”!

(A hasonlat mókásnak tűnhet, de komolyan vehetjük. Nem véletlenül díjazzák az operatőröket is Oscar-díjjal. A film képi megformálásánál nagy szerepe van a kamera mozgásának. A nézőpont, a kamera elmozdulása, a vágás, a közelítés-távolítás mind fontos eszközei a kifejezésnek. Másképpen értékeljük, értelmezzük a látottakat, ha manipulálják a nézőpontunkat. Az irodalmi művekben mindig alkalmazhatjuk ezt a hasonlatot, ha filmszerű, leíró jellegű részt vizsgálunk. Hiszen az író, költő szintén

képet mutat be, s erre ugyanúgy érvényesek a láttatás technikai trükkjei, mint a filmre. Nyilván frivol gondolat egy Petőfi-verset videokliphez hasonlítani, de nem feltétlenül haszontalan.)

Először felrepülünk gondolatban a felhők közelébe. A magasból közelítünk a föld felé. Fokozatosan ereszkedik a „kamera”, nagy totálból indul, majd fokozatosan szűkíti a képet. Ahogyan közeledünk a földhöz, úgy válik egyre részletesebbé a kép. A ménések után már a csárda és a törpe nyárfaerdő is látszik. A legvégén már az árvalányhaj tövénél pihenő gyíkot szemlélhetjük „premier plánban”. Ez a függőleges irányú közelítés azonban csak a hatásos befejezés előkészítése. Ezen a ponton ugyanis egy pillanatra megáll a költemény, majd a költő egy hirtelen mozdulattal a végtelen távolába repíti a pillantását. A kamera hirtelen a horizontot mutatja:

*Messze, hol az ég a földet éri,
A homályból két gyümölcsfák orma
Néz, s megettük, mint halvány ködoszlop,
Egy-egy város templomának tornya. –*

Ez az éles vágás a nézőpontváltás pillanata. Az olvasó a költőhöz hasonlóan először messziről pillant a pusztára. Ő maga nincs jelen, mondjuk Pestről követi a költő lelkét. Gondolatban ő is felrepül a felhők közelébe, s onnan pillant a rónára. A lassú ereszkedés közben szép lassan megfelelően kiindulóhelyzetről. Az egyre részletesebb leírásba feledkezve odahelyezi magát a puszta közepébe. Amikor már az árvalányhaj tövéig hajolt, a költő hirtelen a távolba pillant, és ezen a ponton esik csapdába az olvasó. Mert amikor követi a tekintetét, s ő is a távoli horizontra figyel, már nem Pestről figyeli a költőt, hanem ott áll mellette az alföld közepén. Az „ott vagyok honn”-al leírt táj lassan átfejtett az „itt ringatták bölcsöm” helyszínévé. És az „ott” azért változott „itt”-é, mert a költő a megfelelő pillanatban úgy váltott nézőpontot, hogy az olvasó egyszerűen ottfejtette magát az előző kép közepében.

Nézzük meg most ugyanezt az eljárást az *Itt állok a rónaközépen...* szövegében. A kezdő „Itt” kijelöli a költő nézőpontját. Innen röppen a távolba a pillantás (*Nagy messze tőlem*). Most nem a kiindulópontot közelítjük meg nagyon lassan, hanem a távoli alakon időz hosszasan a pillantásunk. A kaszáló férfi dolgozik, majd megáll, s már váránk, hogy folytatja a munkát. Ehelyett azonban a kasza köszörelésének mozdulatait figyelhetjük, s a költő azzal érzékelteti az idő múlását, hogy a hiányzó hangról van ideje beszélni.

A jelenetsor részletezése, a munkafolyamat apró mozzanatainak megfigyelése és rögzítése szintén lehet leíró költemény része, mint például a *A puszta télen* egyik részletében:

*Leveles dohányját a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Meggvágja nagyjából;
S a csizmaszárából
Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol,
S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?*

Itt a komótos mozgás érzékeltetését több költői eszköz együttes használatával éri el Petőfi. Az első és második sor között soráthajlás töri meg a mozdulatot, a részmozzanatok felsorolása lassítja le a strófát, és az utolsó ige kettős igekötője tágítja ki a cselekvés idejét.

Az *Itt állok a rónaközépen...* kaszáló alakjának kimért mozdulatai, ahogyan várakozik, s ahogyan a költő arról beszél, hogy nem hallani a köszörülés hangját, mind-mind időhúzás. Lassan beleéljük magunkat a költő helyébe, s az ő nézőpontjába helyezkedünk. Ezt a helyzetünket ki is használjuk, hiszen a most következő *látom, idenez, engem, szemem*, szavak éppen ebből a helyzetből érthetőek a legkönnyebben.

A nézőpontváltás technikája tehát hasonlóképpen működik, mint *Az alföld* című versben. A lírai én szemszögét az olvasó kétféleképpen követheti. Vagy elfogadja, és azonosul a versbeli énnel, vagy kívül marad, s Horvát Jánossal szólva odaáll harmadikul a pusztára. *Az alföld* esetében azonban világos, hogy mi a célja a nézőpontváltásnak. Így mondhatja ki a költő, hogy azonosságot vállal a tájjal, a szülőfölddel, a magyar néppel. Vörösmarty *Szózatára*, a bölcső és koporsó képére, az „Itt élned, halnod kell!” „Itt”-jére felel. De miért villan a rónaközépen a két alak tekintete ide és oda? Miért kérdez rá a költő, hogy mire gondolhat a másik?

A két alak egymáshoz viszonyított helyzete megfordítható. A két nézőpont felcserélhetőségére a vers zárósora hívja fel a figyelmet. Nem csak a költő gondolkodik azon, hogy mire gondolhat a másik; a kaszáló ember is azon gondolkodik, hogy mire gondol a költő. A vers ezen a ponton áll meg, egyetérthetünk Horváth Jánossal, ez az a mozzanat, amiért a vers megíródott.

A „tudom, hogy tudod, hogy tudom” ötlete persze nem Petőfi találmánya. De ettől még szolgálhat egy Petőfi-vers ötletéül. Más költők is felhasználták, a magyar irodalomból egy szép Szabó Lőrinc szonett szolgálhat erre illusztrációul:

Szabó Lőrinc: Képzelt képzeletteddel

*Képzelt képzeletteddel képzelem,
hogy idegondolsz, kedves, mialatt
gyors kerék visz: sóvár magányomat
hívja magányod; együtt vagy velem,
ahogy veled én, és ahogy nekem
vigaszt csak képzelt jelenléted ad,
fájdalmad fájdalommban érzi csak
enyhülni szorítását sziveden.
Képzelt képzeletteddel képzelem,
hogy együtt vagyunk: az enyém kevés
volna, magában, míg így, szüntelen
kettőződve, mint tündér repesés
hoz-vez-cserél s egyszerre két helyen
egymásba zárva tart a szerelem.*

49 II 22

A *Vers és valóság* című 1990-es Szabó Lőrinc versgyűjtemény nem csak a költemények szövegét, hanem a költő által a versekhez fűzött magyarázatokat, jegyzeteket is közli. Innen tudható, hogy a Korzáti Erzsébet halála után írott rekviem, a *Huszonhatodik év* 3. darabja milyen körülmények között keletkezett:

„A halála után került elő a leveles kofferből. Hévízen írtam. Én talán egy hétig, tíz napig voltam ott, valószínűleg 1948-49 telén. Tompa dr. barátom vitt oda, valamilyen apácák szállodájába. Erzsike egy-két napra meglátogatott. Hazautazása után soká néz-

tem távozó autóbuszát – egész hazáig kísértem a vonatútját. A verset levélben elküldtem neki. Szépnek tartotta, de azt mondta rá, hogy túlságosan játékos és bonyolult a helyzetrajz. – A vershez még: Danténak a *Pokol*-ban van egy sora, melynek írás közben kikerülhetetlenül eszembe kellett, hogy jusson. Vergiliusról, a vezetőjéről mondja benne Dante, hogy: „Gondoltam, gondolja, hogy gondolom.” Vagy pedig: „Azt hiszem, azt hiszi, hogy azt hiszem.” Valami ilyesféle lehet. A helyzet, hogy tudniillik rajta át szűrve voltam csak kíváncsi a magam lelki tartalmára, természetessé tette, hogy mintegy próbáljam én is megoldani a dantei gondolatot; én a magam megoldását szebbnek tartom. Ezt a verssort különben megismétli a *Szörnyetegjáték* című szonett, *A halála után*, a 93. számú.”

Ahogy a verseskötet szerkesztője, Kabdebó Lóránt lábjegyzetben jelzi is, a szóbanforgó Dante-sor a *Pokol* 13. énekének 25. sora. Kicsit bővebb szöveggel idézve az alábbi részletben olvashatjuk (22-27. sor):

*Ezer sóhajt hallottam és sikolyt ott,
de kitől jönne, nem volt senkisem
és megálltam, nem tudva ki sikoltott.
Azt hiszem, azt hitte, hogy azt hiszem
oly néptől jó bokrok közt e kesergés,
mely elbűt és így nem láthatja szem.*

Az idézett szójátékot persze Petőfinek nem kellett ismernie, magától is érdekesnek gondolhatta, hogy amikor két pillantás egymásnak szegeződik, a gondolatok is egymásnak feszülnek. S annyiban feltétlenül igaza van Horváth Jánosnak, hogy a vers-olvasás, az értelmezés is gondolkodás, tehát valójában három gondolat villan össze. Ez a tükörben tükröződő tükör önmagában is érdekes verstéma, a szöveg önmaga értelmezhetőségéről beszél.

Petőfi verse azonban nem csak erre a formai trükkre épül, valóban megválaszolhatjuk az utolsó kérdést, tudhatjuk, mire gondolt a róna közepén szemlélődő én, illetve a költő. A vers ugyanis nem tájleírás, és nem is zsánerkép. Nem elégedhetünk meg a helyszín rögzítésével, és a szereplők felsorolásával. A vers hasonlatai, jelzői egy irányba mutatnak. A „*síri csend*” és az „*elfödik a halottat szemfödéllel*” kifejezéseket a „kaszás” feltűnése követi. Szimbolikus alakja, pillantása a szemlélődő ént fenyegeti. Még messze van, de már idenéz.

A költemény egyetlen hatalmas metafora, vagyis allegória. Valamivel nehezebb megérteni, mint a hasonlatot, főleg azért, mert egytagú metaforáról van szó, vagyis a költő nem nevezi meg a hasonlítottat. Miután már rájöttünk, hogy a vers miről is szól, a részletek azonosítása már nem okoz gondot. A róna átváltozik világmindenséggé, ahol a költő középen, élete delén áll. A szemhatáron feltűnik a Halál, tudni lehet, hogy eljön az idő, amikor ideér. Ismét Dante verse juthat eszünkbe: Az emberélet útjának felén a költő egy kietlen puszta közepére jut, s ott szembesül a Halállal. És ezután már világosan érthető, miért olyan fogvacogtató a vers befejező sora...

Petőfi más verseiben is előfordul ilyen allegorizálás, legfeljebb az meglepő, hogy az allegória egy tájversnek tűnő költemény egészére kiterjed. Idéztük már *A puszta télen* néhány sorát, idézzük most a befejező részét:

*Alkonyat felé ha fáradtan elülnek,
A rónára halvány ködök települnek,
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüszögve visz a ló...
Háta mögött farkas, feje fölött holló.*

*Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér a szeme a tulsó határra,
Leesik fejéről véres koronája.*

Az egész költemény tekinthető tájversnek, mely részletező gondossággal mutatja be a téli pusztát kietlenségét, dermedtségét, elhagyatottságát. Ám a befejező két strófa átértékeli a költeményt. A betyár alakja ugyan még beleférne a tájleírásba, de a

Háta mögött farkas, feje fölött holló

sor csak allegorikusan értelmezhető. Nem hihető ugyanis, hogy egy téli pusztán bujkáló betyárt egyszerre fenyegetne farkasveszedelem, s máris ott keringene feje fölött a tetemére pályázó madár. Nyilvánvaló, hogy itt a betyár fenyegetettségéről van szó, hogy egyfolytában üldözik, s félnie kell az akasztófától. Ám ha a versnek ezen a pontján megszűnik a konkrét leírás, és allegorikus értelmezésre kényszerülünk, a befejező képet nem érthetjük másképpen, csakis allegorikusan. A nap az uralkodó metaforája, s megjelenik a költemény végén a király bukását kívánó anti-royalista gondolat. Ezzel egy időben a téli puszták képe is átértékelődik. Az immár nem konkrét leírása a magyar föld egy részletének, hanem Magyarország szimbóluma. Magyarországról gondolja azt Petőfi, hogy kietlen, dermedt, elhagyott.

Vagyis már itt, Petőfinél megfigyelhetjük, hogy a táj valami másnak a metaforája, mint később Adynál a *Magyar ugaron* című versben, vagy József Attilánál a *Az ember végül homokos, szomorú vizes síkra ér* kezdetű költeményben. Belső, gondolati tartalom vetül a tájra, s az már valóban természetes, hogy Petőfi választott tája nem más, mint a rónaság.

A Kaszás alakja persze nem eredeti találmány. A középkor óta megszokott figurája a képi ábrázolásoknak. A haláltáncok, pokolleírások hagyományos figurája. Versünkben azonban megtévesztő módon szerepel, hiszen a kasza megszokott használati eszköz a rónán, a gabona betakarításához használt szerszám. Nem üt el a környezettől, mintha szorosán ahhoz tartozna. Ez okozza a korábban bemutatott félreértelmezéseket.

Be kell vallanunk azonban, hogy Mészöly Miklós kisregényének részlete csak első pillantásra tűnik félreértelmezésnek. Első közelítésben igaz, hogy a leffegő hajtókájú tarisznyára domborított kép zsánerkép, és giccses félreértelmezése Petőfi versének. Ám alaposabb elemzéssel kimutatható, hogy Mészöly a vers most feltárt, allegorikus értelmezését is fontosnak gondolta, motivikus összefüggések tanúskodnak arról, hogy a kisregény vendégzövegei tudatosan vannak összeválogatva. A mű a halálról szól, és a halálról való gondolkodásról. Úgy gondolom, Mészöly értette Petőfi költeményét.

Az *Itt állok a rónaközépen...* allegóriájának kibontása után még egy feladatunk maradt, be kell illeszteni a költeményt Petőfi többi verse közé. Pontosabban nem nekünk kell beilleszteni, hiszen maga a költő megtette, ez a vers a *Felhők* című ciklusnak a része. Általában ciklusnak szoktuk nevezni, valójában önálló Petőfi-kötetről van szó. Petőfi verseit egyetlen vaskos kötetben szoktuk elképzelni, és az is igaz, hogy maga a költő többször sajtó alá rendezte *Összes költeményeit*, a *Felhők* azonban önállóan is megjelent 1846. április 23-án. A kis füzetke csupán 66 rövid költeményt tartalmaz, hasonlít egy 20. századi lírai verseskötetre. Manapság inkább arra törekszünk, hogy egy klasszikus költő minden művét egyetlen kiadásba (egyetlen CD-re) zsúfoljuk. Ha Petőfit adhatnák ki, szívesen megjelentetném a *Felhők* című kötetet önállóan, úgy hogy minden darabja külön oldalra kerüljön.

Petőfi elbeszélő költeményei hosszúak, de még a zsánerképek, dalok is több versszaknyi terjedelműek. A *Felhők* darabjait epigrammatikus rövidség jellemzi, egy-egy költemény alig néhány sorból áll. Egyiknek sincsen önálló címe, első sorukat használhatjuk a versek megjelölésére. Formájukat tekintve igen változatosak, gyakran szabálytalanok, szabadvers-szerűek. Az *Itt állok a rónaközépen...* például 12 soros, párrímes, enyhén jambikus lejtésű költemény, de a sorok szótagszáma kötetlen. Vagyis az egész ciklus elüt a megszokottól.

1845–46 fordulóját Petőfi válságkorszakának szokás nevezni. A Szalkszentmártonban keletkezett *Felhők* ciklus ennek a borús kedélyállapotnak, zaklatottságnak a lenyomata. Az a *spleen* uralkodik a szövegeken, amit Byron költészete honosított meg az európai irodalomban. A hagyományos felfogás Petőfit a romantika sodró lendületű ágához sorolja, a *Felhők* éppen arra bizonyíték, hogy a pesszimista felfogás sem volt idegen a költőtől.

Szinte mehökkentő, hogy ugyanaz a Petőfi, akitől kedélyes bordalokat, évődő szerelmes verseket, lágy hangulatú tájleírásokat szoktunk meg, ilyen darabokat ír:

*Mit ettél, föld, hogy egyre szomjazol?
Hogy annyi könnyet s annyi vért iszol?*

Ugyancsak a földről elmélkedik egy másik ciklusbeli vers:

*Mivé lesz a föld?... megfagy-e, elég-e?
Én úgy hiszem, hogy meg fog fagyni végre,
Mefagyasztják a jéghideg szívek,
Amelyek benne s belefekszenek.*

Vagy lakonikusabb, nyugodtabb megfogalmazásban:

*Földét a földmives felszántja,
Aztán beboronálja.
Képünket az idő felszántja,
De be nem boronálja.*

Végül ismét kérdőmódban fogalmazva:

*Ki fogja vajon megfejteti
E rejtélyt:
Az emberiségnek könnyei
Lemoshatnák-e az emberiségnek szennyét?*

És ezek nem kiragadott idézetek, hanem önálló versek! A téma és hangulat mellett a rövidség e darabok legfeltűnőbb tulajdonsága. Modern vonásnak gondolom, hogy a lírai tartalom újszerű, epigrammához hasonló formát ölt. Petőfi önmagához képest újszerű kifejezési formát talál, és ezzel párhuzamosan a költői képek használata is megváltozik. A szűk terjedelem intenzív metaforahasználatot igényel. Petőfi egy-egy képre bízta a vers jelentését, és nem bocsátkozik részletezésbe. A leíró jellegű részek kiiktatása miatt tűnnek ezek a versek kurtának, vázlatosnak, töredékesnek. A töredékesség nem szokatlan a romantikában, itt az ellensúlyozza ezt a hatást, hogy versek ciklust alkotnak, egymást egészítik ki. A *Felbők* belső utalásrendszerének felfejtésére itt nincsen módunk, de könnyű belátni, hogy a motívumok hálózata, a terjedelmi, verselési, hangulati és tematikus azonosságok szinte kívánják a ciklus-szintű olvasást is.

Ugy hiszem, hogy a szalkszentmártoni válságkorszak Petőfi fejlődésében igen fontos állomás. Pályája elején helyzetdalokat írt, olyan típusú népies, romantikus költészetet művelt, mely jellegében nem tért el a kortársakétól, az almanach-lírától. A biedermeier költészet népies darabjai mesterkéltek, soha nem közelíthetik meg a népdalok egyszerűségét, tisztaságát. Hogy Petőfi költészete mégis eljut a népdalok tisztaságáig, hogy valóban megközelíti azt a beszédmódot, amit népinek nevezhetünk, abban nagy szerepe volt a nyelvhasználat megváltozásának. A *Felbők* a Petőfi-líra metafora-használatát újítja meg.

Figyeljük meg például az alábbi, jól ismert darabot a ciklusból:

*A bánat? egy nagy óceán.
S az öröm?
Az óceán kis gyöngye. Talán,
Mire fölhozom, össze is töröm.*

Az egész költemény egyetlen képre épül. Az epigramma műfajának kelléktárából a rövidség mellett az ellentétet találhatjuk meg, a *bánat – öröm* és a *nagy óceán – kis gyöngy* párokra épül a vers. A költő csak azonosít, nem részletez. A metafora mindkét tagja egy-egy szó, és ezt csupán a *nagy*, illetve *kis* jelzők díszítik. A vers éppen egyszerűsége miatt találó, és úgy érezzük, hogy nem is szorul további magyarázatra. Bármilyen folytatás gyengítené a kép erejét. Hasonlóképpen a népdalok metaforái sem igényelnek kifejtést, általában egy-egy találó kép hordozza a tartalmat, s a dal a kezdő képet általában nem kifejti, csupán a hangulat, hangütés megteremtésére használja.

További érdekessége a *Felbők* ciklusnak, hogy az egyes darabokban felfedezhetjük nem egy későbbi Petőfi-vers csíráját. Például a következő darabban:

*Odanézzetek!
Csatára iramlík a fergeteg;
Paripája a szél, a nyargaló,
Kezében a felleg a lobogó,
Amelynek villám a nyele.
Vágtat vele, vágtat vele
Csatára, csatára...
Mint harsog trombitája,
A mennydörgés!*

*Oh fergeteg,
Ki a tornyokat
Eldöntögeted,
Kinek kezében kiszakad
A tölgy a bérc kebelébül,
Hol századok óta vénül,
Hatalmas fergeteg! ki nem szakíthatod
Az emberi szívből a bánatot - -*

Nem nehéz felfedezni a vihart idéző részben a későbbi *Csatadal* képeit. Maga a vihar, a *fergeteg* pedig a *Felbők* egyik visszatérő motívuma, általában az embert, a boldogságot, a pozitív értékeket elpusztító erőt jeleníti meg. A másik visszatérő elem a *bánat*, az előző példánkban is szerepelt. Hiába fokozódik a vihar mennydörgésig, a *bánat* örökkévaló, megsemmisíthetetlen, végérvényes. A romantikusan feszülő ellentét a világfájdalmat fejezi ki.

Vagy nézzünk egy másik darabot:

*Szép kedvesem, ha majd az oltár mellett
Dobog felém szerelmes kebled!...
S ha majd körülünk apró gyermekek
Mosolyganak, enyelgenek!...
S ha majd fölénk a szemfedő borúl,
S kivisznek, s rajtunk a sír domború!...
S ha majd hozzánk az unokák kijőnek
Szép alkonyán a sárga, csendes ősznek,
S merengve nézik ákáclobbjainkat,
Miket fejfánknál a lég halkan ingat...*

Megintcsak nem nehéz felfedezni a versben a későbbi *Szeptember végén* ötletét. A költő sírban fekszik, s föléje unokák hajolnak (mint a *Nemzeti dal* soraiban). Itt azonban kedvese is mellette nyugszik, s a költeményt nem a hűtlenség miatt aggódik, hanem a mulandóság miatt. A *sárga, csendes ősz* ugyanúgy az elmúlást jeleníti meg, és a vers előrevetíti a halálon túli jövőt. Négyeszer *ha majd* vezeti be a vers képeit, az első még türelmetlen, várja a házasság boldog pillanatát, a második a családi örömeket előlegezi meg, ám a harmadik túl távolra merészkedik. A sír képét a negyedik *ha majd*, a hálás utókor, az unokák képe enyhíti. A komor hangulatúra forduló vers a békés ősz képével megnyhül, feloldódik, szinte kibékül a halál gondolatával. Ez a feloldott tragikum az *elégia* pontos műfaji követelménye.

A *Felbők* darabjainak vizsgálata után térjünk vissza az *Itt állok a rónaközépen...* értékelésére. A vers témája és hangulata ezek után egyáltalán nem meglepő. A ciklus többi tagjához igazodóan ez a vers is az elmúlásról, a halálról szól, filozofikus alaphangú költemény. Az első sorban megjelenő róna azért sem lehet egy tájvers indító helyszíne, mert a *Felbők* tájai, konkrét képei nem leíró jellegűek, hanem metaforikus jelentéssel feltöltött képek. Itt tehát az olvasó támaszkodhat a ciklus olvasatára, s a költemény azonnal a segítségére is siet. A *síri csend*, a *szemfödél* kifejezések igazolják a cikluson belüli szerepet. Az ezek után feltűnő kaszás így már eleve allegorikus alak. Legfeljebb az lehet meglepő, hogy az alak mozdulatait bemutató leírás részletező jel-

legű. Éppen a részletek hiányát figyeltük meg a ciklus rövidebb darabjain. Itt a taglásnak két célja lehet. Egyrészt a köszörülés fenyegető voltát emeli ki, másrészt késlelteti a költemény befejezését. A vers egyetlen időbeli pillanatot ábrázol, és ennek a képnek éppen a vers végpontján kell kimerevednie. Hogy a pillanat kellőképpen feszült legyen, a költő lelassítja a vers közepét, várakoztatja az olvasót, majd pontos érzéssel helyezi el a záró paradox kérdést:

Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?